

SLOVENSKO IZSELJENSTVO V LUČI OTROŠKE IZKUŠNJE

KULTURNOZGODOVINSKI VIDIK

Uredila
Janja Žitnik Serafin

Ljubljana 2011

SLOVENSKO IZSELJENSTVO V LUČI OTROŠKE IZKUŠNJE

Uredila Janja Žitnik Serafin

Recenzenti: Sanja Cukut Krilić, Marjan Drnovšek, Jernej Mlekuž, Kristina Toplak, Petra Svolfjšak, Luka Vidmar

Jezikovni pregled: Janja Žitnik Serafin in Metka Lokar

Izdal: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Ljubljana

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.4):314.151.1
314.151.3-054.72-053.2(100=163.6)(0.034.2)

SLOVENSKO izseljenstvo v luči otroške izkušnje [Elektronski vir] : kulturnozgodovinski vidik / uredila Janja Žitnik Serafin. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011

Način dostopa (URL): <http://isi.zrc-sazu.si/eknjiga/Zitnik-ur-2011.pdf>

ISBN 978-961-254-293-1 (pdf)

1. Žitnik Serafin, Janja

256601600

© 2011, Založba ZRC, ZRC SAZU. Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

VSEBINA

PREDGOVOR (<i>Janja Žitnik Serafin</i>)	4
1. DEL: OTROCI V MIGRACIJSKIH KONTEKSTIH (<i>Mirjam Milharčič Hladnik</i>)	7
2. DEL: OTROCI V IZSELJENSKEM LEPOSLOVJU IN MEDMREŽNIH VSEBINAH	
OTROŠTVO V IZSELJENSTVU SKOZI PRIZMO IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI (<i>Janja Žitnik Serafin</i>)	18
TRANSNACIONALNE DINAMIKE OTROK IN MLADIH POTOMCEV SLOVENSКИH IZSELJENCEV NA INTERNETU (<i>Jure Gombač</i>)	32
3. DEL: OTROCI V SPECIFIČNIH IZSELJENSKIH SITUACIJAH	
MIGRACIJE OTROK ALEKSANDRINK OD TRIDESETIH DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA (<i>Daša Koprivec</i>)	43
OTROŠTVO V IZGNANSTVU (<i>Urška Strle</i>)	53
OTROCI DIPLOMATOV V (RE)SOCIALIZACIJSKIH TURBULENCAH MIGRACIJ (<i>Marina Lukšič Hacin</i>)	63
SLOVENIAN EMIGRATION IN THE LIGHT OF CHILDREN'S EXPERIENCE: SUMMARY	77
IZVLEČEK, KLJUČNE BESEDE	81
ABSTRACT, KEY WORDS	81
RECENZENTKE IN RECENZENTI	82
AVTORICE IN AVTOR	82
IMENSKO KAZALO	83

PREDGOVOR

Janja Žitnik Serafin

Otroštvo v slovenskem izseljenstvu sodi med manj raziskane izseljenske teme. Kot piše Marjan Drnovšek, so otroci v primerjavi z odraslimi bolj neviden kot viden del selitvene populacije.¹ To se žal odraža tudi v doslej objavljenih rezultatih raziskav, ki se v mnogo večji meri posvečajo temam, povezanim z odraslimi, kot pa različnim vidikom otroštva v migracijskih procesih. O skrbi za ohranitev slovenstva med potomci izseljencev je v preteklosti izšla že cela vrsta člankov.² Mnogo manj del pa se ukvarja s slovensko izseljensko realnostjo, kot jo doživljajo otroci sami.

Prav zato smo se avtorji pričujoče knjige odločili, da bomo poskušali nekoliko osvetliti to izrazito zastrto področje z zornih kotov različnih znanstvenih disciplin. Da pa bi prodrli v zakrite pojave tudi znotraj bolj specifičnih izseljenskih situacij, smo se lotili raziskave nekoliko drugače kot običajno. Izhajajoč iz mnogovrstnosti zgodovinskih in kulturoloških definicij otrok ter kategorij otrok v izseljenstvu, predstavljenih v uvodnem delu knjige, so nas zanimali predvsem tisti zorni koti, ki so v dosedanjih študijah izrazito površno upoštevani ali pa so sploh v celoti spregledani. Tako smo najprej pogledali na otroštvo v izseljenstvu, kot se odraža v slovenski izseljenski književnosti in medmrežnih vsebinah. Težišče prve od obeh raziskav seveda ni na izseljenski književnosti za otroke, ki je deloma že raziskana,³ temveč na povsem drugih vprašanjih: kaj so po pričevanju izseljenske književnosti otroci dejansko doživljali v krogu družine in kaj zunaj njega v različnih obdobjih slovenskega izseljenstva? Kaj jim je sporočala izseljenska književnost in kako je vse to vplivalo na njihov pogled na svet, še zlasti pa na specifične značilnosti medgeneracijskega prepada v izseljenstvu? Tudi z raziskavo o komunikacijskih praksah otrok slovenskih izseljencev na svetovnem medmrežju in tamkajšnjih vplivih na oblikovanje njihovih identitet je avtor v slovenskem kontekstu zakoračil v povsem nove vode. Prav tako inovativni pa so tudi zorni koti raziskav, predstavljenih v tretjem delu knjige. Vse tri avtorice se namreč osredotočajo na doslej v veliki meri prezrte vidike otroštva v posebnih izseljenskih situacijah, in sicer na intimno doživljajske migrantske izkušnje otrok aleksandrink, izgnanih otrok in otrok diplomatov. Metodološko stičišče različnih disciplinarnih in avtorskih pristopov raziskave je v poskusu subjektivizacije predmeta obravnave, oprtem na čim različnejša osebna pričevanja.

Knjiga je delni rezultat raziskovalnega programa Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS) iz državnega proračuna; aplikativnega raziskovalnega projekta Ustvarjanje spomina in ohranjanje kulturne identitete med slovenskimi izseljenci s šifro L6-2203, ki ga

¹ Marjan Drnovšek in Kristina Toplak, Children and migration: Introduction to the thematic section, *Dve domovini / Two Homelands* 32 (2010): 13.

² Med drugim Avgust Horvat, Prizadevanja slovenskih izseljencev za predajo materinščine svojim potomcem v deželi pod južnim križem, *Dve domovini / Two Homelands* 9 (1998): 137–148; isti, Začetek, razvoj in današnje stanje srednješolskih tečajev v povojni slovenski emigraciji, *Dve domovini / Two Homelands* 10 (1999): 35–45; Irena Milanič, Skrb za drugo generacijo: kulturna investicija za ohranitev slovenske pripadnosti v Združenih državah Amerike (primer SNPJ), *Dve domovini / Two Homelands* 14 (2001): 19–28; deloma tudi Marjan Drnovšek, Educational care for Slovene emigrant youth before the Second World War, *Dve domovini / Two Homelands* 32 (2010): 81–92.

³ Za ZDA npr. Jerneja Petrič, Slovene-American juvenile literature of the early days of immigration, *Ethnic Literature and Culture in the U.S.A., Canada and Australia* (ur. Igor Maver), Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996, 71–78; Irena Milanič, The second generation of Slovene Americans and the youth magazine Mladinski list – Juvenile, *Acta neophilologica* 33 (2000), št. 1/2: 79–84.

sofinancirata ARRS in Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, prav tako iz državnega proračuna (prvi dve poglavji); in projekta Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo, ki ga financirata Evropski socialni sklad EU in Ministrstvo za šolstvo in šport RS (tretje in zadnje poglavje). Recenzenti so knjigo recenzirali po poglavjih glede na svojo znanstveno disciplino. Zadnja štiri poglavja knjige so bila v obliki znanstvenih člankov predhodno objavljena v angleščini v znanstveni reviji *Dve domovini / Two Homelands* 32 (2010), in sicer v tematskem sklopu Children and Migration. Prvi dve poglavji pričujoče knjige (Otroci v migracijskih kontekstih ter Otroštvo v izseljenstvu skozi prizmo izseljenske književnosti) pa predstavljata bistveno razširitev in nadgradnjo angleških prispevkov iz omenjenega tematskega sklopa. S tem želimo tematiko, ki v zadnjih letih postaja v slovenskih znanstvenih krogih vse bolj aktualna, približati tudi slovenskemu bralcu.

1. DEL

OTROCI V MIGRACIJSKIH KONTEKSTIH

OTROCI V MIGRACIJSKIH KONTEKSTIH

Mirjam Milharčič Hladnik

UVOD

Definicija otroštva se je skozi zgodovino spreminjala in tudi danes ni nič drugače. Različne znanstvene discipline ga različno opredeljujejo, če se z otroštvom sploh ukvarjajo.⁴ Najbolj intenzivno sta bila otrok in otroštvo proučevana v psihologiji in pedagogiki, vendar so definicije predmet nenehnih kontroverz in kritičnih razmislekov. Najbolj pogosto kritike opozarjajo na ali odsotnost raziskovanja otrok in otroštva ali pa na obravnavanje otrok kot pomanjšanih odraslih, »odraslih v nastajanju«. Prevladuje torej ali nevidnost otrok ali pa njihova nemost. Podobno velja tudi za migracijske študije. Otroci v migracijskih kontekstih so pri nas slabo raziskano področje, zato tudi v terminološkem in konceptualnem smislu tema še ni domišljena in razdelana. Odprta so številna vprašanja, kot na primer, kdo je otrok oziroma otrok migrant; kaj je družina in kako se pod vplivom migracij spreminja koncept družine; kateri so družinski ali »nedružinski« migracijski konteksti ter kakšni so zgodovinski retrospektivni konstrukti otroka in družinskega življenja.

Po definiciji najnovejše raziskave Združenih narodov *Children in immigrant families in eight affluent countries* (Unicef 2009) so otroci vsi, ki še niso dopolnili osemnajst let. Ob določenih temah, ki jih ta obsežna raziskava predstavlja, kot so izobraževanje, zaposlovanje, družbena participacija in socialna vključenost, je kategorija »otroci« razdeljena na otroke, mlade, odraščajoče in mlade odrasle. Za kvantitativne in statistično usmerjene raziskave je delitev po starosti preprosta, saj temelji na pravnih in formalnih opredelitvah otroka in na postopnem doseganju položaja odraslosti: od delne kazenske odgovornosti, samostojnega odločanja o delu in izbiri spolnega partnerja do volilne pravice in državljanstva ter polne kazenske odgovornosti. Za definiranje otroka in otrok v kulturoloških in zgodovinskih raziskavah pa je značilno, da je starostne meje težko postaviti in otroštvo težko definirati.

Kljub temu da je sodobna družba osredotočena na otroka, je raziskovanje otroštva relativno novejšega datuma. V evropskem prostoru predstavlja prelomnico knjiga Philippa Ariesa *Otrok in družinsko življenje v starem režimu* iz leta 1960. Z njo je Aries postavil ključno vprašanje o zgodovinskih držah do otroštva, o interpretacijah otroštva v zgodovini in sodobnosti, ali drugače rečeno, o znanstvenih in družbenih konstrukcijah otroštva (Aries 1991). Kot je jasno, da si z definicijo otroštva »od 0 do 17 let« ne moremo prav veliko pomagati, je jasno tudi to, da je sodobno razumevanje otroštva in tega, kako je strukturirano, pogojeno z nastankom institucij moderne dobe. Prelomnost Ariesove knjige je v tem, da nazorno pokaže, kako odločilno vlogo je pri strukturiranju otroštva v sodobni družbi odigrala šola oziroma šolski sistem, ki je določil starostne razrede skozi šolske razrede. To, kar si danes predstavljamo pod otrokom, najstnikom, mladim in celo tistim, kar določa polnoletnost, je pa še vedno mladost in odvisnost, je povezano s strukturo šolskega sistema. Prelomnice, ki jih ta struktura postavlja med osnovno, srednjo in univerzitetno stopnjo šolanja, definirajo tudi človeka na poti od rojstva do odraslosti: otrok – učenec, mladostnik – dijak in odrasel – študent.

⁴ Zveza zgodovinskih društev Slovenije bo svoje 36. zborovanje namenila zgodovini otroštva. Zborovanje bo v začetku oktobra 2012.

Avtor spremne besede k slovenskemu prevodu, Bojan Baskar, povzema bistvo Ariesovega prikaza »nastanka« modernega otroštva skozi prepletenost procesa zapiranja otrok v šole in procesa velike moralizacije in pravi, da

se Aries seveda uvršča v zgodovino mentalitet, torej v tisti historiografski pristop, ki moderne transformacije družine, šole itn. razlaga z učinki transformacije mentalitet. In s tem smo pravzaprav že pri obravnavi moderne družine kot skupnosti, ki temelji na afektivni križni vezi med starševskim parom in starši ter otroki. Aries je oblikovanje tega modela družine povezal z razmahom družinske in šolske vzgoje, ki konstituirata ločen otroški in mladostniški svet. Nastanek afektivne družine je povezal z demografskim in ekonomskim maltuzijanstvom, torej s pojmom, s katerima zlasti Francozi označujejo omejevanje rojstev, ki mu botrujejo demografski in ekonomski motivi. Za zgodovinarje mentalitet – in s tem tudi za Ariesa – pa maltuzijanstvo v zadnji instanci izvira iz nove mentalitete, 'maltuzijanske' mentalitete. Slikovito povedano gre za paradokso tezo, da je omejevanje rojstev znamenje ljubezni do otrok; Aries bi rekel tudi: znamenje novega občutja otroštva. (Baskar 1991: 513–514)

S predstavljanjem zgodovinskih razumevanj otroštva, kjer je opisoval ravnodušnost mater do otrok v 14. stoletju in zanemarjanje otrok v 19. stoletju, je Aries sprožil plaz kritik, pa tudi razmah proučevanja otroštva in njegove sodobne različice, v kateri sta ključna ljubezen do otrok in osrediščenost družine okoli njih.

Prav takšno sodobno razumevanje ali občutenje otroštva lahko postavimo v kontekst migracij v času množičnega izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora od začetka 20. stoletja do njegove polovice. To je čas, ko je ukinjeno otroško delo in je izpeljana splošna šolska obveznost, v skladu s tem pa so postavljeni starostni razredi in uvedeni moralni predpisi. Izoblikujeta se »afektivna« družina ter emocionalno občutenje otroštva. Seveda moramo biti pozorni na velike razlike, ki občutenje otroštva na začetku 20. stoletja ločijo od občutenja otroštva danes in s tem neizogibnim retrospektivnim utvaram, ki s(m)o jim raziskovalci podvrženi.

Preden se posvetimo temu obdobju, pogledimo v 19. stoletje in predstavo otroštva, kot jo je v slovenskem prostoru zarisala odmevna knjiga Alenke Puhar *Prvotno besedilo življenja: oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju* (Puhar 1982). Knjiga je do zdaj edino delo pri nas, ki je osredotočeno na doživljanje otroštva, kot ga je mogoče razbrati iz književnih del in drugih avto/biografskih gradiv slovenskih avtorjev, pa tudi pedagoških, medicinskih in nabožnih besedil ter statističnih virov. Z navedki iz najrazličnejših literarnih del, od najbolj znanih del Ivana Cankarja do manj znanega romana Louisa Adamiča v angleščini, stke avtorica podobo otroštva na Slovenskem v 19. stoletju. To otroštvo je zastrašujoče žalostno, samotno, oropano starševske ljubezni in skrbi. Delo je bogata zbirka opisov otroštva na Slovenskem v 19. stoletju z avtoričino poudarjeno tragično interpretacijo. Ta sicer ni daleč od Ariesove, še bližje pa je drugi vplivni raziskavi otroštva, de Mauseovi *Zgodovini otroštva* (de Mause 1976).

Ne bom se spuščala v metodološke in konceptualne omejitve takšnega »psihozgodovinskega« pristopa, želim le opozoriti, da najdemo v tej knjigi opise migracij otrok, ki jih ne smemo prezreti. Gre za otroke v migracijskem kontekstu, ki ga določajo razmere pred veliko moralizacijo in skolarizacijo družbe, torej za otroke pred nastopom »maltuzijanske« mentalitete in pred njihovim zapiranjem v šole. V 19. in še v začetku 20. stoletja so bili številni otroci znotraj etničnega prostora Slovenije klasični delovni migranti. Od doma so starši ali skrbniki pošiljali delat že majhne, celo manj kot deset let stare otroke, in večinoma je šlo za trajne migracije, ker možnost vrnitve domov ni obstajala. V znanstveni kategorizaciji bi temu pojavu rekli klasične notranje ekonomske migracije, le da se v tem

primeru hitro ujamemo v retrospektivno utvaro, ko v tej kategorizaciji težko vidimo in zagledamo otroke. Zato ni odveč vprašanje, ki ga v okviru »psihozgodovinskega« pristopa zastavlja Alenka Puhar:

Kako so se počutili vsi ti pastirji in pastirice, mali hlapci, male dekcle, vsi ti otroški posli, ki so se že od daleč, po svoji ustrahovanosti, zunanosti in celo po smradu ločili od drugih vaških otrok? Koliko bolečine, gneva in sovraštva se je skrivalo v tej velikanski množici brezdomskih otrok, ki so bili s tako samoumevnostjo razseljeni po vseh slovenskih hribih in dolinah? Kam se je stekala in kam se je usmerjala ta bolečina? (Puhar 1982: 347)

Natančnih podatkov o tem, koliko je bilo otroških migrantov, razseljenih »po vseh slovenskih hribih in dolinah« v 19. stoletju, nimamo. Ker so bile ekonomske razmere težke, lahko predvidevamo, da jih je bilo veliko, pa tudi biografska in avtobiografska literatura je bogata z opisi njihovih izkušenj. Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja se je zaradi ekonomskih razmer začelo tudi obdobje množičnega izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora, v katerem so imeli otroci svoj prostor v glavnem kot člani družin. Vendar ne samo tega.

UMESTITVE OTROK V MIGRACIJAH SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA

Obstajajo številni in raznovrstni načini umestitve otrok v migracijskih strategijah ohranjanja družinskih eksistenc in mrež. Določajo jih družinske, osebne odločitve in politično zgodovinski dogodki – vojne, revolucije, propadi in nastanki držav, razmejivne črte in nenazadnje naravne katastrofe. Politično-zgodovinskim in naravnim katastrofam se bom v nadaljevanju v glavnem izognila, čeprav je slovenski prostor izjemno bogat z njimi in z raznovrstnimi oblikami otroških nasilnih migracij, ki so jih povzročile. Temu bi v prihodnosti veljalo posvetiti posebno raziskavo. Če govorimo o nenasilnih oblikah migracij, lahko izpostavim vsaj pet načinov umestitve otrok.

Prvi način je preselitev otrok skupaj z družino, kar razumemo kot najbolj razširjeno obliko migracij, ki se sicer lahko izteče v trajno, začasno, ali eno ali drugo – različno za posamezne člane družine v različnih časovnih dinamikah.

Drugi način je odločitev staršev – ali enega od njih – da migrirajo sami, otroke ali nekatere od otrok pa pustijo doma pri sorodnikih, starih starših, sosedih, prijateljih. Premislek, ki vodi k takšni odločitvi, je najpogosteje prepričanje o vrnitvi, ko bodo za to dani eksistenčni pogoji, ali o združitvi družine, ko bodo migrirali tudi otroci.

Tretji način je povratništvo, ko se otroci vrnejo skupaj s starši – ali pa se vrnejo sami čez desetletja in se jih povsem neustrezno tudi imenuje povratniki, čeprav so se rodili v tujini.

Četrti način pozicioniranja otrok je pogojen s specifično ženskim delom, to je dojenjem in nego ter vzgojo otrok. Otrok, »prejemnikov« tega dela, ne moremo izločiti iz migracijskega konteksta, kot seveda vanj sodijo tudi otroci, ki ostanejo doma.

Peti način otroške migracije pa so otroci, ki migrirajo sami in to na način, da jih starši pošljejo delat ali se v tujino odpravijo sami. Prav zadnji način je med vsemi omenjenimi edini avtonomni, saj je otrok povsod drugod vključen v odločitve starejših oziroma staršev kot pasiven opazovalec usodnih odločitev.

Ko gre za slovensko izseljenstvo, bi bila za nekatere omenjene načine bolj ustrezna raba preteklika. Vendar pa se oblike otroških migracij, ki so se v slovenskem izseljenstvu že zdavnaj končale, nadaljujejo v drugih delih sveta in se danes nadaljujejo tudi kot del priseljevanja v Slovenijo v vseh navedenih oblikah.

Načine umestitve otrok v migracijskih kontekstih bom v pričujočem poglavju ponazorila s primeri iz raziskav, ki sem jih v zadnjem desetletju opravila na avto/biografskih virih in raznovrstnih »dokumentih življenja« (Plummer 2001). Izhajala sem iz narativnih metod konstituiranja kolektivnih in intimnih identitet in v njih odkrivala subjektivne izkušnje migracijskega procesa. Ko govorimo o otroštvu oziroma otroku, smo v veliki meri odvisni od interpretacij odraslih o otroštvu. Vezani smo na spomine, pripovedi, zapiske, zgodbe in dnevnikne odraslih, družinske migrantske korespondence, fotografije, ki nam jih opisujejo in pojasnjujejo odrasli.

Večino gradiva lahko prispevajo samo odrasli in to, kar iz njega izvemo, je percepcija in interpretacija odraslih o svojem otroštvu ali otroštvi drugih, o svojem spominu ali spominih drugih. Vračamo se, skratka, k Ariesovemu »novemu občutenju otroštva« v dveh pomenih: najprej je to obdobje tesnejših družinskih emocionalnih vezi, ki se odraža v našem razumevanju otroštva, in prav tako občutenje otroštva zasledujemo tudi v virih, ki naj bi zarisali raznolikost otroka in otroštva v migracijskih kontekstih. Pri tem moramo biti pozorni na retrospektivno utvaro, to je na neustrezno enačenje sodobne, povsem spremenjene vloge otroka v družbi s tistimi v preteklosti.

»Desetnica«

Začnimo s primerom umestitve otrok v migracijskem procesu, ki povezuje obdobje 19. stoletja z začetkom 20. stoletja in dve že omenjeni otroški migrantski izkušnji. »Velikanski množici brezdomskih otrok, ki so bili s tako samoumevnostjo razseljeni po vseh slovenskih hribih in dolinah«, kot temu pravi Alenka Puhar, bom dodala zgodbo o povezanosti razseljenosti po slovenskih hribih in dolinah z razseljenostjo po tujini.

Vedno je pripovedovala, da je bila najstarejša od petih otrok in da je bila stara dvanajst let, ko je umrl oče. Njen oče je bil mizar in ko je umrl, je zapustil veliko dolgov, ker se je zadolžil, da bi postavil podjetje, in vsi so govorili, da naj bo brez skrbi in naj pusti te dolgove, da jih ni treba plačati. Ampak moja stara mama je rekla, »ne, to bi bila sramota«, in je naredla vse, da je dolgove poplačala. Eden od načinov, kako je to naredila, je bil, da je poslala mojo mamo delat. Moja mama je bila stara dvanajst let, ko je odšla delat v tovarno klobukov v Prago, potem je šla tudi na Dunaj. /.../ Nazadnje, ko je bila stara sedemindvajset let, ji je mama rekla, da mora v Ameriko, ker »v Ameriki boš postala bogata«. In tako je šla.⁵

Navedeni opis usode otroka delovnega migranta, ki se od svojega dvanajstega leta seli za delom od Prage, Dunaja, Zagreba, Novega mesta do Ljubljane in ki postane pri sedemindvajsetih letih »klasična« izseljenka v Združene države, je prispevala njena hčerka, rojena v New Yorku. Razumljivo, da je bila tujina takrat v političnem smislu domovina, če gre za kraje avstro-ogrske monarhije. Očitno ne moremo govoriti o otroških delovnih migrantih samo po slovenskih krajih, saj so otroci odhajali »služit« tudi v oddaljene kraje cesarstva, od Prage in Dunaja do Zagreba in Budimpešte. S tem dobijo delovne migracije otrok širšo dimenzijo. Primeru, ko so otroke poslali delat starši, bom dodala nasprotni primer, torej avtonomno odločitev otroka, da se izseli sam. To je po mojih ugotovitvah tudi najbolj redka migrantska odločitev oziroma pozicija otroka v migracijskih procesih.

⁵ Vsi deli pripovedi, ki jih navajam v besedilu (razen če je drugače označeno), so iz življenjskih zgodb žensk slovenskega porekla, ki sem jih posnela v različnih krajih ZDA od leta 2002 do leta 2008 (Milharčič Hladnik 2003, 2008).

Samostojna in sama

Leta 1906 se je petnajstletna sirota v tipični slovenski vasi poslovila od svoje stare mame, s katero je živela, odkar so njeni starši migrirali v Brazilijo in se niso več oglasili. Poslovila se je zato, ker je odhajala na vlak, prestopila na ladjo in z njo odplula v Ameriko. Sama. Tam se je izkrcala maja 1906 – in z današnjim občutenjem otroštva se težko zadržimo in se ne čudimo. V žepu je imela naslov sosedov, ki so se že preselili v Združene države Amerike, in k njim se je namenila, da bi ji pomagali pri nastanitvi, iskanju dela, premagovanju začetnih težav. V skladu z družinskimi in socialnimi mrežami kot temelji migracijskega procesa je vse to tudi dobila. Postala je Marie Prisland in svojo pot v Ameriko, svojo zgodbo o otroštvu in svojo izkušnjo migrantke je opisala v knjigi *From Slovenia to America* (Prisland 1968). Posebej zanimivo je, da se Marie Prisland ni odpravila v Brazilijo tako kot njeni starši, pač pa v kraj, kjer je obstajala socialna mreža kot zagotovilo uspešne migrantske izkušnje.

Njena izkušnja pa ni samo avtonomna odločitev in izpeljava migracije, pač pa tudi tisti način, ko se starši odločijo, da migrirajo sami, otroka pa pustijo doma pri sorodnikih, starih starših, sosedih. To je bil razširjen način v prvih desetletjih slovenskega izseljenstva. Najprej so v številnih primerih odhajali samo moške. Žene in otroci so jim sledili pozneje, ali pa so jim sledili nekateri od otrok, ali se jim žena ni nikoli pridružila, kratka, obstajale so najrazličnejše kombinacije zagotavljanja družinske eksistence. Marie Prisland sta pustila pri stari mami starša, ki sta skupaj migrirala v Brazilijo, kjer je mama umrla, oče pa se hčeri nikoli več ni oglasil. Pot v Združene države, kjer je bil njen načrt, da si zasluži za študij in postane učiteljica, izgleda povsem logična in razumna. Bila pa je tudi uspešna, saj Marie Prisland ostaja ena vidnejših osebnosti v zgodovini slovenske skupnosti v Združenih državah Amerike (Milharčič Hladnik 2007).

Še bolj znana osebnost je Louis Adamič, ki se je v Združene države Amerike prav tako izselil pri petnajstih letih in je prav tako odšel sam.

Tisti, ki so odšli, in tisti, ki so ostali

Naslednji primer otroške migracijske izkušnje je, ko so starši ob izselitvi nekatere otroke vzeli s sabo, nekatere pa pustili doma. Zgodbo o tem sem izvedela od Jennie Pohar osebno, slovenska javnost pa iz časopisja. Njen prvi obisk v domovini njenih staršev leta 2002, ko je prvič srečala svojega brata Ivana, je bil namreč novica dneva.⁶ Kot navaja časopisni članek, je njun oče iz Dolenjske v Ameriko odpotoval leta 1912, ko je bilo Ivanu pet let. Kmalu za njim je odpotovala žena z obema najmlajšima otrokoma in v Ameriki rodila najmlajšo hčerko Jennie, mojo sogovornico. Doma pri stari mami in teti je pustila sina, za katerega so načrtovali, da naj bi ga v Ameriko pripeljal stric. Do tega ni nikoli prišlo, ker je bil stric ob izbruhu prve svetovne vojne vpoklican v avstrijsko vojsko in je padel v Galiciji. Pozneje je Ivan dobil od očeta dokumente, s katerimi bi lahko migriral v Združene države, vendar so bili samo zanj, ne pa tudi za družino, ki si jo je ustvaril. Jennie Pohar je svojega brata prvič videla, ko je imel petindevetdeset let, ona pa šestinosemdeset. Vse življenje sta si dopisovala. Zgodba, ki mi jo je Jennie Pohar povedala leto pozneje na svojem domu v La Salleu, se nekoliko razlikuje od časopisnega poročila.

J: Rojena sem bila leta 1915 v La Salleu in zdaj bom dopolnila sedeminosemdeset let. Ko sem živela doma, nisem nikoli kaj dosti razmišljala o Evropi, ker je to bila zame stara dežela. Ne morem pojasniti, zakaj, ampak, ko sem končno prišla tja, ne, to ni tako, sploh ne. Bilo je fantastično. Moja mama je vedno govorila o Bledu, pa Novo mesto in še eno mesto, o katerem je vedno govorila, pa bili smo v Ljubljani. Nikoli v življenju si nisem mislila, da bom videla, kar sem videla. Tam je imela štiri otroke, in

⁶ O njunem srečanju na Taboru v Ljubljani je poročala Dragica Bošnjak, *Delo*, 6. 3. 2002.

ko je odšla v Ameriko, je dva starejša, osem in deset let stara, tam pustila. Mama od mojega očeta ji je rekla: »Zakaj pa ne pustiš teh dveh tukaj, da mi bosta pomagala?« In to so tudi naredili. Tista dva fanta nista nikoli prišla v Ameriko. Vedno jima je pisala, ampak jaz si ne bi nikoli mislila, da ju bom kdaj videla.

H: Je bilo mami hudo, ker ju je pustila v Sloveniji?

J: Tega ni nikoli pokazala. Veste, takrat, ko sem bila jaz mlada, ni bilo ničesar. Moral si delati za vsako stvar. Vedno je bila zaposlena s tem, da so stvari tekle, da smo imeli hrano. Vedno je delala, na vrtu, okrog hiše. V tistih dneh so imeli vse obdelano in jedlo se je tisto, kar se je pridelalo, in meso živali, ki se jo je vzredilo.

H: Pa je šla kdaj nazaj?

J: Ne, ni šla in tudi moj oče ne. Ampak nikoli nisem spraševala.

Lahko bi se spustila v analizo dveh različnih zgodb o dogodku, kjer obstaja možnost, da je narobe razumela novinarka, pa tudi možnost, da je pripovedovalka povedala dvakrat isto zgodbo nekoliko drugače. Kot pravi Alessandro Portelli, se pri ustni zgodovini ne sprašujemo po resnici in točnosti dejstev, pač pa po strukturi zgodb in interpretaciji dogodkov, ki nam jo posredujejo naši pripovedovalci (Portelli 1991). Za vprašanje umestitve otrok v migracijskih kontekstih sta obe verziji zanimivi, saj odpirata nove možnosti razumevanja migracijskih odločitev. Naše predvidevanje, da sta starša enega – ali dva – otroka pustila doma zaradi strahu pred negotovim življenjem v tujini, se izkaže za napačno. Doma sta otroka – ali dva – pustila zato, da sta ugodila želji močeve mame, torej starih staršev. Želja tudi ni bila nujno povezana z revščino in delom otrok, na kar najprej pomislimo. Povsem možno je, da je bila povezana z željo po emocionalni pomoči, po utehi, ki so jo starši potrebovali po odhodu sinove družine v daljno Ameriko, pa tudi s potrebo po fizični pomoči, ki so jo otroci nudili na kmetijah tistega časa.

Združitve družin

Največkrat je do združitve družin prišlo tako, da je najprej migriral oče, za njim pa še žena z otroki. Marie Gombač mi je pripovedovala, kako so se leta 1935 odpravili k očetu v Cleveland po dolgih letih njegovega bivanja v Združenih državah. Njena zgodba je zanimiva tudi zato, ker nas preseneti z motivom za združitve, ki ni v skladu z običajnimi motivi teorij migracij.

Rojena sem bila v Sloveniji, pravzaprav je bila tam takrat Italija, v Čepovanu na Krasu. Moj oče je bil v vojski šest let, najprej dve leti zaradi vojaške obveznosti, potem pa se je začela prva svetovna vojna in je bil še štiri leta. Ko je prišel iz vojske, se je poročil, vendar so bili revni, gospodarstvo je bilo slabo in je poskušal iti v Ameriko, deželo priložnosti. Ker pa so bili pod Italijo, Slovenci niso mogli dobiti legalnih papirjev. Bile so kvote in Italija je imela sama veliko revnih ljudi in so kvoto dovoljenih izseljencev v Ameriko porabili zanje. Moj oče ni imel nobenih zvez, bil pa je nek moški v Iowi, ki je bil prej v Južni Ameriki, in on je posvojil mojega očeta in moj oče je uporabil njegovo ime in je prišel v Ameriko v bistvu ilegalno. To je bilo leta 1924. Delal je v rudniku, vendar ne dolgo, mu ni bilo všeč pod zemljo. Delal je v tovarni zidakov in bil je zelo močan, delal je tu in tam, ni znal jezika, ni imel izobrazbe, ni bil kvalificiran za nobeno obrt. Njegov namen je bil, da bi šel nazaj domov in obnovil hišo, ampak vsakokrat, ko je privarčeval nekaj denarja, se je kaj zgodilo. Ali se je poškodoval, ali je izgubil delo, ali je bila država v ekonomski krizi, ni se mu posrečilo.

Oče je domov hodil na obiske in pošiljal denar ter načrtoval, da se nekega dne vrne, potem pa se je naenkrat odločil povem drugače. Moj brat je bil skoraj 14 let star in

Mussolini je imel veliko mladinsko gibanje, razumete, kako postati dober fašist, in to je zares vznemirilo mojega očeta. Da bi njegov sin postal fašist! Ko bi moj brat dopolnil 14 let, bi šel v Rim na nekakšno prireditev za mlade fašiste in moj oče se je odločil, da tega ne bo dovolil, in je prišel po nas. Dobil je ameriško državljanstvo, dokumente, in to je avtomatično pomenilo, da sva midva z bratom tudi ameriška državljana. Moj oče je sovražil Italijane, o, kako je sovražil Italijane! Ko smo prišli leta 1935 v Ameriko, je tu vladala depresija, zelo huda depresija. V New Yorku smo pristali 8. marca in prispeli 9. marca v Cleveland. Bila je zima, bilo je obupno, mi smo samo jokali, jaz in moj brat in moja mama. Bilo je tako samotno, mrzlo, žalostno in nikoli prej nismo videli takih lesenih hiš, pri nas doma v starem kraju so bile hiše kamnite in visoke. Kakorkoli že, nismo bili srečni, a še zdaj smo tu.

Pričevanje o združitvi družine nas spomni, da je velika večina slovenskih izseljencev odšla v tujino z jasnim načrtom o vrnitvi v domači kraj ali pa vsaj z željo, da bi se vrnil. To velja tako za množično prekooceansko migracijo pred letom 1940 kot tudi za migracije po drugi svetovni vojni v evropske države. Nekaterim so se načrti in želje uresničili, vendar pa temi slovenskega povratništva nikoli ni bilo posvečene dovolj velike pozornosti, zato so podatki in pričevanja skopi.

Spet doma?

Pomembna izjema je raziskava (in objava rezultatov) o povratništvu, ki so jo opravili sodelavci Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije (Lukšič Hacin 2006). V njej so sistematično razdelali ekonomske in politične vidike povratništva in prikazali tudi življenjske zgodbe ljudi, ki so se vrnil. V kontekstu otrok in otroštva so posebej pomembne zgodbe otrok slovenskih migrantov, predvsem iz Argentine, ki se seveda niso »vrnili«, pa jih kljub temu imenujemo povratniki. So odrasli ljudje, pa jih v tem kontekstu definira dejstvo, da so otroci migrantov. Kot so povedali raziskovalcem:

Nisem povratnik. Sem rojen v Argentini in sem prišel v Slovenijo kot domovino mojih starih staršev. /.../ Mi nismo 'povratniki' – smo Slovenci, ki smo se rodili izven meja države Slovenije – nikdar prej nismo tukaj živeli, zato nismo 'povratniki'!
(Lukšič Hacin 2006: 139)

Na tem mestu se odpira vprašanje o identiteti, ki je med najbolj relevantnimi vprašanji otrok v migracijskih kontekstih. Ne samo za »povratnike«, ki so prišli v domovino svojih staršev, kakršno so jim predstavili skozi zgodbe, spomine, običaje, praznike, hrano in glasbo. Zanje je soočenje z realno podobo dežele, ki je drugačna od zamišljene, morda še najlažje. Otrokom, ki se vrnejo »nazaj domov«, je težko zato, ker vrnitve »nazaj« ni. Spremenijo se ljudje, družba, navade in običaji, kraji in mesta, pokrajine in občutja. Posebna tema je tudi subjektivno konstruiranje identitete v novem okolju – pri tem, da so v tem primeru kategorije novo in tuje ter domače in znano zamenjane. Migranti prepotujejo celine in morja, njihovi otroci pa se odpravijo na potovanje iz kulture svojih staršev in skupnosti, iz zgodb, spominov in čustev ljubljenih starejših v kulturo otroških igrišč, šole, vrstnikov, televizijskih risank, glasbe in filmov širšega okolja, kjer razdalje in destinacije niso znane – in se potem vrnejo »domov« v tujino.

Po mleku in po spominu

Zadnji način umestitve otrok v migracijskih kontekstih je pogojen s specifično ženskim delom, to je dojenjem in nego ter vzgojo otrok. Umestitev otrok odsotnih mater, dojilj, je gotovo najbolj obdelano med vsemi vidiki ženskih migracij pri nas tako v literarnem kot tudi

zgodovinsko-teoretičnem smislu.⁷ Pri pojavu aleksandrink, torej odhajanju žensk iz Goriške pokrajine v Egipt konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, je potrebno ločiti med ženskami, ki so bile dojiteljice, in tistimi, ki so bile zgolj varuške, ter med tistimi, ki so bile poročene in so doma »pustile« svoje otroke, in samskimi ženskami.

Kolektivni spomin, v katerem so preko motiva Lepe Vide in novejših literarnih del močno zarežani tragični motivi obupanih mater in jokajočih otrok, ki jih razdvaja »grenko morje« (Tomšič 2002), je bil v zadnjem času pomembno korigiran in dopolnjen. Dopolnitve predstavljajo bolj kompleksno predstavljene izkušnje aleksandrink in njihovih otrok, kjer je enostranska zgodba trpljenja in hrepenjenja dopolnjena z izkušnjami kozmopolitizma, emancipacije in ponosa (Koprivec 2006, Škrlič 2009). Poziciji otrok, ki so jih matere migrantke pustile doma, je bila dodana pozicija otrok, ki so jih te ženske dojiteljice, negovale in vzgajale ali zgolj negovale in vzgajale (Koprivec 2008). Kar sta odkrili Daša Koprivec in Katja Škrlič, je namreč tako emocionalna povezanost varovancev z njihovimi »aleksandrinkami« kot tudi emocionalna povezanost teh varovancev, ki so jih aleksandrinke vzgojile, dojiteljice in negovale, ter otrok, ki so jih pustile doma, oziroma njihovih potomcev.

Za razumevanje kompleksnosti pozicioniranja otrok v migracijskih procesih in medgeneracijske ter transnacionalne razsežnosti migracijskih mrež in emocionalnih povezav so to izjemno pomembna odkritja. Spomini in čustvene vezi povezujejo stoletja, kontinente, jezike in generacije »otrok«, ki so bili na različne načine vpeti v migracijske izkušnje tistih, ki so odšli, tistih, ki so prišli, in tistih, ki so ostali. Spoznavajo se na svetovnem spletu, sporazumevajo se v angleščini in se srečujejo na obiskih v domačih krajih aleksandrink (Škrlič 2009).

NAMESTO SKLEPA: STIGMATIZACIJA OTROK

Na koncu naj omenim še vidik otroka in otroštva, ki ga bom imenovala stigmatizacija otrok migrantov. Stigmatizacija poteka na različnih ravneh in v različnih okoliščinah. Prvo nakazuje že primer aleksandrink, kjer je sramotenje njihovega migrantskega dela trdno zapisano v kolektivnem spominu, njihove »žrtve« pa so otroci. O tem piše Katja Škrlič v svojem poskusu demitizacije in destigmatizacije aleksandrink.

Zaradi različnih okoliščin so aleksandrinke postale zanemarjen zgodovinski subjekt, deležen le malo pozornosti raziskovalcev. Klerikalno časopisje jih je obsojalo, okolica večkrat zavračala in podtikala razna namigovanja, zgodovina pa jim je posvečala malo pozornosti. Tako da so podoba o njih ustvarili večinoma literati. Tudi kot literarne junakinje moških piscev so bile deležne obsojanj in kaznovanj. Mitološka podoba aleksandrink pa je tako ali tako zreducirana na dojiteljico oz. lik Lepe Vide. A med vsemi aleksandrinkami ni bilo teh niti za četrtino. V senci minaretov na aleksandrinke ni prežala samo nevarnost, trpljenje in moralna poguba, kot so radi poudarjali v (klerikalnem) tisku, ampak tudi svetovljanstvo, emancipacija in sreča. In to je bilo mogoče za nekatere še bolj strašljivo. (Škrlič 2009: 185)

Stigmatizacija migrantk mater je padla na otroke, ki so jih »zapustile«, in šele njihovi vnuki razumejo avtonomijo in svobodo njihove migrantske izkušnje in jih občudujejo. Kot sem

⁷ V zadnjem času je aleksandrinkam posvečeno tudi vedno več politične, muzealske in strokovne pozornosti. Leta 2009 jim je bila v Novi Gorici posvečena prireditev ob Srečanju v moji deželi. Na RTV Slovenija je bil decembra 2010 prikazan igrani film na temo aleksandrinstva z naslovom Pisma iz Egipta. Aprila 2011 je bila v Novi Gorici premiera dokumentarnega filma Aleksandrinke, v Bukovici pa so potekali na isto temo Primorski slovenistični dnevi.

omenila v začetku, so načini pozicioniranja otrok v kontekstih slovenskega izseljenstva vezani v glavnem na preteklost. Prav s primerom aleksandrink pa želim opozoriti na sodobni vidik migrantskih izkušenj otrok in na sodobne vidike stigmatizacije otrok migrantk. Ta se dogaja povsod po svetu, najbolj množičen in razširjen – pa tudi dobro raziskan – pa je pojav na Filipinih. Položaj filipinskih migrantk, ki odhajajo v tujino delat predvsem kot varuške, gospodinje, vzgojiteljice, negovalke in čistilke, je raziskala Rhacel Salazar Parreñas (2002), pa ne zgolj njihov položaj v tujini, temveč njihov položaj na Filipinih.

Razkrila je mehanizme specifičnega položaja migrantk, ki so v domačem okolju predmet javnih ideoloških in političnih kampanj, kjer so stigmatizirane kot slabe matere, ki so zavrgle svoje otroke in ogrozile družine in s tem filipinsko družbo. Pojav imenujejo »kriza starševstva«. V filipinskih javnih medijih se pri stigmatiziranju sklicujejo na študije o otrocih migrantk, ki zaradi odsotnosti svojih mater podlegajo različnim telesnim in duševnim obolenjem. Avtorica je s svojo raziskavo, ki je temeljila na biografski metodologiji, preverjala obtožbe in našla veliko različnih primerov, od otrok, ki zaradi različnih razlogov občutijo odsotnost matere kot nepopravljivo izgubo, do povsem zadovoljnih otrok, ki spoštujejo napore svojih mater, da bi jim omogočile boljše življenje.

Ko na Filipinih nacionalni diskurz o krizi starševstva sramoti migrantke, zmanjšuje prispevek, ki ga te ženske dajejo ekonomiji države. Takšno zvijanje rok samo ponuja javnosti priložnost za moralno discipliniranje žensk in upiranje rekonstituiranju družinskega življenja, tako da bi ta ustrezal rastoči odvisnosti dežele od zaslužka teh žensk na tujem. (Parreñas 2002: 52)

Moralno discipliniranje migrantk in stigmatiziranje njihovega dela najslabše vplivata na otroke, v imenu katerih poteka javna in politična kampanja. Prepričuje jih, da je z njihovimi materami in domovi nekaj narobe in da bi bilo vse v redu, če bi se vrnile.

Stigmatizacija otrok zaradi migrantskega položaja njihovih staršev in njih samih se pri nas dogaja tudi danes. Obravnavanje otrok priseljencev kot problematičnih je povezano z neznanjem slovenskega jezika, tujimi imeni in priimki ter stereotipi in predsodki, ki vladajo v družbi o priseljencih iz določenih držav. Stigmatizacijo razširjajo mediji, politični sovražni govor in nacionalistični kulturniški diskurz, znotraj katerih sta večkulturnost in medkulturni dialog kot vrednoti še nepripoznanata. Kreirajo in razširjajo pa jo lahko tudi raziskovalci, če ne upoštevajo »okrožij subjektivacije«, kot potrebo po avtorefleksivnosti raziskovanja migracij opredeljuje Louisa Passerini:

Koncept subjektivnosti je v študije migracij vpeljal velike metodološke preobrazbe: najaktualnejša dela se ukvarjajo s temo vznika novih oblik subjektivnosti v migracijskem procesu in z njihovo 'časno artikulacijo znotraj ali po zaslugi križajočih se okrožij subjektivacije' – bodisi kolektivne ali individualne. S te perspektive je 'migrantska subjektivnost' istočasno strategija pisave in proces razdelave poimenovanja »migrant«, v kolikor zgodovinska analiza vseskozi meri tudi na prikazovanje nelagodja in nemoči, ki sta implicitna procesu opredelitve migrantov. (Passerini 2008: 228)

Proces stigmatizacije otrok migrantov pri nas lahko znanstveniki in raziskovalci migracij pomagajo dekonstruirati tako, da v svojih raziskavah migrantom in njihovim otrokom dajo imena in zgodbe in jih tako subjektivirajo, učlovečijo. S tem lahko presežejo prevladujočo metodološko utemeljeno »nevidnost in nemost«, ki so jo znanstvene discipline od antropologije do sociologije tako dolgo izvajale pri proučevanju otrok in njihove izkušnje otroštva.

LITERATURA

- Aries, Philippe (1991). *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Baskar, Bojan (1991). 'Nedeljski zgodovinar' in 'desni anarhist' Philippe Aries (Spremna beseda). Aries, Philippe, *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 501–523.
- Children in Immigrant Families in Eight Affluent Countries: Their Family, National and International Context* (2009). Florence: Unicef Innocenti Research Centre.
- de Mause, Lloyd, ur. (1976). *The History of Childhood*. London: Souvenir Press.
- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16: 97–115.
- Koprivec, Daša (2008). Egiptovski otroci in njihove varuške aleksandrinke. *Etnolog* 18: 167–186.
- Lukšič Hacin, Marina, ur. (2006). *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2003). Slovenian women's stories from America. *Dve domovini / Two Homelands* 17: 47–60.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Marie Prisland – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States. *Dve domovini / Two Homelands* 25: 229–247.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2008). Internet in preobrazbe ohranjanja kulturne dediščine v slovenskoameriških etničnih skupnostih. *Dve domovini / Two Homelands* 28: 57–72.
- Parreñas, Rhacel Salazar (2002). The Care Crisis in the Philippines: Children and Transnational Families in the New Global Economy. *Global woman, nannies, maids and sex workers in the new economy* (ur. Barbara Ehrenreich in Arlie Russell Hochschild). New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 39–54.
- Passerini, Luisa (2008). *Ustna zgodovina, spol in utopija*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Plummer, Ken (2001). *Documents of Life 2, An Invitation to a Critical Humanism*. London, Thousands Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Portelli, Alessandro (1991). *The Death of Luigi Trastulli and other Stories, Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.
- Prisland, Marie (1968). *From Slovenia to America: Recollections and Collections*. Chicago: Slovenian Women's Union of America.
- Puhar, Alenka (1982). *Prvotno besedilo življenja: oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb: Globus
- Tomšič, Marjan (2002). *Grenko morje*. Ljubljana: Založba Kmečki glas.
- Škrli, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinke: demitizacija aleksandrinke. *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.

2. DEL

OTROCI V IZSELJENSKEM LEPOSLOVJU IN MEDMREŽNIH VSEBINAH

OTROŠTVO V IZSELJENSTVU SKOZI PRIZMO IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI

Janja Žitnik Serafin

UVOD

<i>Oči otrok so sinje kot ocean in nebo: »Očka, kam gremo?«</i>	<i>»Čez travnik, kjer orkan, tajfun in cikloni blazne. Bridkost bo ost slonokoščena vsem v srce ...«⁸</i>

Tematiko književnih del slovenskih izseljenskih avtorjev 20. stoletja bi lahko razvrstili v tri večje skupine: 1) izseljenska/priseljenska tematika, predvsem (pogosto travmatični) vzroki za odhod iz domovine ter (pogosto prav tako travmatično) obdobje prilagajanja novemu okolju; 2) življenje v stari domovini z izseljenskega zornega kota, največkrat idealizirano in z močnim pridihom nostalgije; 3) teme, ki niso povezane niti s priseljenskimi situacijami niti s staro domovino. V pričujočem poglavju me bosta zanimali predvsem prvi dve tematski skupini izseljenskih literarnih del, saj s svojo specifičnostjo, s katero se razpoznavno razlikujeta od matične književnosti, jasno odražata izkustvena in spoznavna sporočila, ki so jih otroci v izseljenstvu prejeli od svojih staršev v različnih obdobjih 20. stoletja. Prvi od treh zgoraj navedenih tematskih sklopov izstopa po »disonančnih podtonih« (Detela 1991: 91). Za drugi tematski sklop meni slovenskoavstrijski pesnik in pisatelj Lev Detela (prav tam: 92), da je »v slovenskem zdomstvu posebno izrazito prisoten. Gre za domačijski žanr, za kmečko slovensko povest ali zgodovinski roman popularnega tipa.« Med avtorje del iz te tematske skupine uvršča Karla Mauserja, Stanka Kocipra, Jožeta Krivca, Marijana Marolta, Teda (Božidarja) Kramolca in Franka Bükviča. Sama bi k pripovednim delom teh avtorjev dodala poezijo domotožja izpod peresa številnih pesnikov, o katerih bo tekla beseda v nadaljevanju, vsekakor pa sodijo v ta sklop tudi nekatera izseljenska dramska besedila.

V literarni teoriji je bilo otroštvo pogosto označeno kot referenčna točka pisatelja, pri priseljenskih pisateljih pa je to še bolj izrazito. V spominu na otroštvo je namreč shranjen tudi spomin na primarno socializacijo, ki je v tujem okolju neizogibno relativizirana oziroma izpostavljena resocializaciji (Dimkowska 2006: 143). Pri priseljenskih pisateljih pogosto pride do »simptomatičnega prekrivanja dveh motivov – doma in otroštva – v nov kronotop otroštva, ki se predstavlja kot izgubljeni raj in neusahljiv ustvarjalni arzenal« (Šeleva 2005: 25). Zato je tudi v književnem delu slovenskih izseljencev dovolj gradiva za problemsko razčlenjeno obravnavo kronotopa otroštva in njegovih odsevov v izseljenski literaturi, pa tudi za obravnavo vpliva specifično izseljenskih vrednotnih in emocionalnih vidikov, kot se odražajo v literaturi, na otroštvo v izseljenstvu.

⁸ Mirko Šušteršič - Valiant, Odhod (odlomek), *Koledar Svobodne Slovenije*, 1949: 37.

V tem poglavju bom obravnavala različne vidike otroštva in vplive na otroštvo, kot se odražajo v književnih delih šestdeseterice slovenskih izseljenskih pisateljev 20. stoletja. Vprašanja, ki me še zlasti zanimajo, so, kako je slovenska izseljenska književnost slikala izseljenskim otrokom otroštvo v stari domovini in življenje v novi domovini, kaj so izseljenski otroci dejansko doživljali v krogu družine in kaj zunaj njega v različnih obdobjih slovenskega izseljenstva in kako je vse to vplivalo na njihov pogled na svet, še zlasti pa na specifične značilnosti medgeneracijskega prepada v izseljenstvu. V skladu s sodobno metodologijo iskanja povezav med ustvarjalčevim delom in družbeno-kulturnim ozadjem, v katerem je delo nastajalo, bo obravnava vključevala tudi nekatere tematsko-motivne specifikke izseljenskega/priseljenskega slovstva, ki jih je mogoče pojasniti z določenimi družbeno-kulturnimi vidiki izseljenstva. Omenjene posebnosti, ki jih odkrivam v slovenski izseljenski književnosti, bom primerjala z vzporednimi značilnostmi književnih del nekaterih priseljenskih piscev v Sloveniji.

OTROŠTVO V IZSELJENSTVU

*Domov, o bratje in sestré, po zdravje,
domov v nebeško varstvo, v božji mir,
domov na delo, žuljev trdni tir,
domov v kleti in kašče, hleve kravje,
domov na njive in v gozdov goščavje,
domov v ponosnih naših gor okvir,
domov, kjer naših sil vre večni vir,
domov, domov v prostost in zmagoslavje!⁹*

Otroštvo se kot neke vrste »terapevtska« tema pojavlja v mnogih izseljenskih literarnih delih. Pozlačena slika otroštva v starem kraju je namreč najpogostejše čustveno zatočišče v izseljenstvu, o čemer bom obširneje razpravljala v naslednjih razdelkih tega poglavja. Sorazmerno malo pa je izseljenskih piscev, ki tudi otroštvo v izseljenstvu opisujejo z lahkotnostjo ali optimizmom. Takšna je npr. knjiga kratke proze Anne Valencic (2002)¹⁰ ali pa črtica Teta Zofi in Indijanci izpod peresa Johna Modica (Petrič 1982: 333–341). Modic niza ljubke, navihane dogodivščine vnučka in nagajivega dedka, teta Zofi, ki ju – po običaju iz starega kraja – sili z vedno enako juho in zares pretirano skrbi za njiju, pa je njun strah in trepet. Dokaj realističen fragment iz svojega otroštva v nemškem izseljenstvu prikazuje slovenskoameriški avtor Anton Zaitz (roj. 1898 v Vestfaliji) v odlomku iz neobjavljene avtobiografije *One of the Million*. V odlomku na humoren način odkrito spregovori o kočljivih posledicah otroškega raziskovanja nasprotnega spola. Pred svojim petim letom starosti pa se spominja tudi materine bolezni in njene želje, da bi se z družino vrnila »v malo deželo, imenovano Slovenija, v Avstriji«. Sanjarila je, da bo prislužila dovolj denarja za nakup majhne kmetije v Sloveniji. »To je bil njen življenjski cilj in otroci smo jo potrpežljivo poslušali, ko nam je z domotožjem pravila o mali kmetiji s kravo, psom in nekaj piščanci.« (Petrič 1982: 327)

⁹ Vinko Žitnik, *Domov*, odlomek (v Bergles 1990: 33).

¹⁰ Zanimivo prozno zbirko izseljenske pisateljice slovenskega rodu Anne Valencic iz Čila o njenem otroštvu v Ohio z naslovom *Petunia en un cebollar / Petunia in an Onion Patch* sem Slovenski izseljenski matici predlagala za slovenski prevod že 4. februarja 2004, vendar kljub očitnemu zanimanju predloga še niso uresničili.

Domotožje staršev so otroci pač »potrpežljivo« prenašali, kot pravi Zaitz, čeprav je bilo to tudi zanje bolj ali manj travmatično. Nataša Kolman v besedilu Dnevnik neke žene piše v tretji osebi o občutjih neke izseljenske matere, ki jo domotožje in osamljenost odtujujeta tudi od lastnih otrok. Pretirano domotožje je lahko verižno povezano s celo vrsto drugih simptomov in posledic, od samopomilovanja in zavestne osamitve do občutkov krivde zaradi prikrajšanosti otrok:

... ne bo njene mame, da bi popestovala njene otroke; ne bo njenih sester, da bi si svetovale in ji dale občutek, da ni sama na svetu. Ne bo njenih znancev, ki jih je poznala celo življenje in ki niso več ocenjevali njenega vsakega dejanja, ker so jo poznali in so jo sprejeli takšno, kakršna je. Tukaj pa je tujka, brez preteklosti /.../

Sin jo nadleguje, naj se igra z njim. Ne ljubi se ji. Dopoveduje si, da ima pravico biti nerazpoložena, saj tudi ona nima drugega, kot puščobne in prazne dneve ... (Petrič 1982: 376–377)

Seveda je otroških vragolij, o kakršnih piše Modic v že omenjeni črtici Teta Zofi, v izseljenski književnosti za otroke prav toliko kot v matični otroški literaturi. Ker pa bo otroška književnost, ki nastaja v izseljenstvu, v prihodnosti avtonomen predmet obravnave, jo bom na tem mestu večinoma obšla. Izjemo moram narediti zlasti pri Katki Zupančič, saj dovršen del njenega opusa za otroke odraža prezgodnjo »odraslost« otrok v trdih razmerah tujine, v katerih se njihovi starši borijo za preživetje. Socialni vidik otroškega odraščanja (vpliv revščine) je pri Zupančičevi nevsiljivo pomaknjen v ozadje (npr. v zgodbici Okenca,¹¹ Petrič 1982: 265–273), saj gre navsezadnje za otroško literaturo, ki naj bi malčke pritegnila k branju. Prav tako spretno pa je ta vidik potisnjen v ospredje v zaključku otroške pesmi Pismo stričku, katere izvirnik je Zupančičeva objavila v *Mladinskem listu* leta 1933. Gre za navidez šaljivo pesem v igrivem tonu (v prvi osebi ednine): hčerka mora po očetovem naročilu napisati pismo stričku v domovino in mu poročati, da tu v novi deželi vse stoji na glavi, ker so se v ameriško zastavo zaredili molji. Če bi bila zastava bolj rdeča, pravi njen očka, se to ne bi zgodilo. Punčka Rut se najprej pretvarja, da si očetove metafore z molji, sitim volkom in kozo razlaga dobesedno. Na koncu pa s presenetljivo duhovito otroško dikcijo razkrije, da njihov dejanski pomen še predobro razume.

Po vzoru naturalistične socialno angažirane ameriške proze z začetka 20. stoletja (*muckraking novel*) se je socialna tematika brezupnega tovarniškega in rudarskega življenja, revščine in brezposelnosti začela v tem času vse bolj uveljavljati tudi med slovenskoameriški pisatelji in celo pesniki. Glavnina njihovih izvirnih tovrstnih objav sega v dvajseta in trideseta leta, deloma še v štirideseta, precej pa tudi že pred leto 1920. Socialna tematika je najznačilnejša za kratko prozo Slovencev v ZDA. Zbirka različnih avtorjev *Ameriške povesti*, ki je značilen primer tovrstne proze, je izšla leta 1943, svoj odmev pa je ta tematika doživela tudi pri povojnih slovenskih avtorjih v ZDA, npr. pri Karlu Mauserju v kratki zgodbi John Kovach (Gobetž in Donchenko 1977: 75–81). V obliki romana je socialno problematiko literariziral predvsem Ivan Molek (roman *Zajedalci* in trilogija *Dva svetova*, *Veliko mravljišče* in *Sesuti stolp*,¹² Molek 1920, 1932, 1934, 1935), drugi avtorji pa so jo uporabili predvsem v kratki prozi in deloma poeziji. Etbin Kristan slika temno podobo tujine in izseljenstva v pesmi V hiši tlake (Petrič 1982: 112), Mary Jugg Molek v pesmi Sveti večer

¹¹ Gre za kratko otroško zgodbico o nerodnosti deklice, ki po nesreči na več mestih zažge novo krilce. Zelo se boji jeze staršev, saj je to za ubožno družino velika škoda. V strahu poskuša deklica popraviti krilce z vražami in uroki, na koncu pa se vendarle vse dobro izteče.

¹² Trilogija je pravi model »proletarske književnosti«, kakršno je v tridesetih letih močno propagiral tudi Louis Adamič (Petrič 1999: 174). Pripoveduje o dramatični življenjski poti protagonista, socialističnega agitatorja Toneta Plesca, dogajanje pa je večinoma postavljeno v Calumet in Chicago.

in prozi Priseljenka (prav tam: 295–304), Louis Beniger v prozi Samotar Jože (*Ameriške povesti*: 5–10), Anna Praček Krasna v črtici Zibel (prav tam: 22–24), Ivan Zupan pa v pesmi Kovač sreče (odlomek, Petrič 1982: 110):

Za srečo se daleč v tujino
mladenič na pot je podal,
zapustil je vas, domovino,
po svetu je srečo iskal.
//...//
Tujina ga res je sprejela,
a sreča ga čakala ni;
v pomanjkanju hudem, brez dela –
prestaja le žalostne dni.

Anton J. Klančar v črticah Staro zlato in Jutri (Petrič 1982: 290–294) piše o grenkem življenju v tujini, ki mu postavlja nasproti idealizirano podobo domovine staršev, v katero se je zaljubil iz knjig, ki sta jih starša prinesla s seboj. Najpretresljivejše od vseh pa so trpke slike težkega otroštva v izseljenstvu, kot jih podajajo Joško Oven v črtici Božična alegorija (prav tam: 158–161), Anton Slabe v Novem življenju (prav tam: 248–251) in črtici Dekle iz tovarne (*Ameriške povesti*: 101–104), Milan Medvešek v Sužnjih ponoči (prav tam: 80–85), še najbolj pa Katka Zupančič v črtici S tujega na tuje (prav tam: 105–111). Avtorica v naturalističnem načinu prikazuje, kako se mati s štirimi majhnimi otroki bori, da bi vsaj še eno noč ostali v stanovanju. Dvajset let so redno plačevali najemnino, le zadnji mesec niso zmogli. »Biriči« jih kljub temu vržejo iz hiše, čeprav nimajo kam iti. Slabe pa piše o deklici, ki je najprej v rudniški nesreči izgubila očeta, nato pa še mamo. Pri petnajstih letih se zaposli v tovarni in zanosi z mladim delovodjem. Ta ji da neko zelišče za splav, vendar deklica pri tem umre.

Na splošno lahko sklenem, da je v izseljenski književnosti za odrasle otroštvo v izseljenstvu pogosto obravnavano s senčnih plati, v književnosti slovenskih izseljenskih piscev za otroke pa je pristop do prikazovanja otroštva podoben kot v matični otroški literaturi: na eni strani so lahkotne, največkrat šaljive zgodbe in pesmice o najrazličnejših otroških dogodivščinah v izseljenstvu, na drugi strani pa sta otroška poezija in proza s kolikor mogoče prikrito socialno tematiko, ki pa ravno zaradi očitnih poskusov prizanesljivega mehčanja trde izseljenske realnosti (zlasti v času gospodarskih kriz) delujeta še toliko bolj pretresljivo.

OTROŠTVO V IZSELJENSTVU IN MEDGENERACIJSKI PREPAD

Starši v izseljenstvu na drugi strani tudi radi slikajo nostalgичne prizore družinske topline in nekdanje brezskrbne sreče svojih zdaj že odraslih otrok, ki so drug za drugim zapustili varno zavetje doma. V takšnem duhu piše Marie Prislund v odlomku z naslovom *Memories of our old wood stove* (Gobetz in Donchenko 1977: 171–173). Njihovi otroci pa so doživljali to s tako svetlimi toni opevano otroštvo nekoliko drugače, v večni razdvojenosti med družinskimi tradicijami slovenskega doma in novimi izzivi modernega časa, tudi bolečimi izkušnjami in nadlogami, ki so prežale nanje onkraj domačega praga ali soseske. Res je, tudi Rose Mary Prosen, vnukinja slovenskih priseljencev v ZDA, se v lirični prozi *Looking back* (Novak 1976: 1–8) z ganljivo nostalgijo in ljubeznijo spominja otroštva v toplem objemu družine v Clevelandu, ko jo je mama česala in preoblačila v velikonočnega angelčka, ki bo na čelu procesije trosil cvetne liste do oltarja bližnje cerkve (Novak 1976: 1–2). Spominja se

majcenih vrličkov pred hišicami clevelandskih Slovencev, v katerih bi lahko naštel na desetine vrst cvetlic. Spominja se vonja po živalski krvi v kleti, kadar je oče pokončal piščanca. »Noben piščanec ne tekne tako kot tisti, ki ga je očistila in pripravila moja mama za nedeljsko kosilo. Še danes v Ameriki ni takšne juhe kot tista, ki jo je mama naredila iz naših domačih piščancev.« (prav tam: 5)¹³

Varni, zaprti domači svet potomcev priseljencev v clevelandski Sloveniji res ni imel grenkega predznaka nepopolnosti, izkoreninjenosti, skromnega poskusa njihovih staršev in starih staršev, da bi v tujino presadili delček izgubljene domovine. Izpovedi o občutku izkoreninjenosti so v izseljenski književnosti prav pogoste. Značilen primer je prozni utrinek *A patch of earth* Zdravka Novaka, v katerem med drugim piše: »Tu živim na svojem, samostojen in neodvisen, vendar sem kot eksotična rastlina, izruvana iz zemlje, ki me je rodila. Nikoli se nisem povsem prijel in razrasel v zemlji, v katero sem bil presajen – in morda se nikoli ne bom.« (Gobetz in Donchenko 1977: 175) Izkoreninjenost je tema tudi v pesmih avstralskoslovenske pesnice Cilke Žagar Draga teta (Prešeren idr. 1988: 56) in Tujci (Cimerman 1990: 141), občutek izkoreninjenosti pa prihaja do izraza tudi pri Tei Rovšek-Witzemann (Avstrija), zlasti v njeni pesmi Desetnica (Bergles 1990: 115):

Prihajam, odhajam,
venomer iščem
svoje zavetje,
desetnica blodeča ...

Ga najdem kdaj?

Tudi pri Jožetu Žoharju (Avstralija) tujina prinaša celo vrsto frustracij in občutek izkoreninjenosti (Zakaj naj bi bil, En sam sen, Divjina, divjina, Bergles 1990: 82, 85, 87), izgubljenosti in stiske (proza Valovanje, v Detela 1991: 5–6), pa tudi razdvojenosti (pesem Šepamo v črni vijugi, Bergles 1990: 89, odlomek):

Tam so korenine nam ostale,
a mi smo tu in več nismo tam,
tu so druge, nove že pognale,
mi pa še nismo tu in več nismo tam.
Le kje je naš pristan?

Na drugi strani pa je bil dom otroštva njihovih potomcev v novi domovini navznoter popoln, avtentičen prostor, vrojen in samoumeven. Življenje otrok priseljencev se je zapletalo ob nekem drugem trpkem predznaku, ki se je začel razkrivati šele v njihovem tesnejšem stiku s širšo okolico: sramovanje, zasmehovanost zaradi drugačnosti, torej vse tisto, kar še danes doživljajo otroci priseljencev iz manj razvitih dežel, tudi v Sloveniji. (To potrjujejo odgovori v anketi, ki smo jo pred nekaj leti izvedli med priseljenci in njihovimi potomci v Sloveniji – gl. Anketa ISIM 2005.) Prav take otroške izkušnje in občutke pa opisuje tudi Rose Mary Prosen v že omenjeni angleški prozi. Pripadniki njene generacije so postali Američani, pravi avtorica. A če jo je kdo vprašal, kaj je po narodnosti, je vedno odgovorila, da je Slovenka, čeprav so bili celo njeni starši rojeni že v Clevelandu (Novak 1976: 7). Ko je bila majhna, pa ni hotela govoriti slovensko:

¹³ Citate iz angleških izvornikov prevedla J. Ž. S.

Kaj je bil Slovenec? Hunki. Zelenec. Neumen Slovan. /.../ Postalno me je sram, ker so moji starši govorili »čudno«; ker smo se preglasno smejali; ker smo pili doma pridelano vino; ker smo imeli doma tapete s cvetličnim vzorcem; ker smo gojili zelenjavo; ker je moj oče v garaži redil piščance; ker je iz odpadnega lesa z lastnimi rokami stesal postelje za svoje otroke; ker je v kleti popravljaj vse naše čevlje; ker mama nikoli ni sedla z nami k obedu (skuhala in postregla nam je, jedla pa je, ko smo vsi drugi končali); ker smo imeli obleke, zavese in brisače, ki smo jih sami naredili ... (Novak 1976: 3)

Kako znano bi to zvenelo otroku kakega priseljenskega delavca v Sloveniji? Otroštvo potomcev priseljencev je namreč polno docela specifičnih pasti, katerih usodnega pomena se njihovi starši in stari starši največkrat komajda zavedajo. Otroci se po nekaj bolečih izkušnjah poskušajo izogniti pastem širšega okolja tako, da že v družinskem okolju vzpostavijo nekatere obrambne mehanizme ograjevanja od vsega tistega, zaradi česar so zunaj doma zasmehovani. John Modic (ZDA) v črtici *Being naked is a sin* (Gobet in Donchenko 1977: 121–123) v sicer igrivem, šaljivem tonu prikazuje delček medgeneracijskega konflikta v izseljenski stvarnosti. Teta Roza, vzgojena v »starem kraju« po strogih pravilih krščanske spodobnosti in hvalevredne sramežljivosti, se nepopisno zgraža in naredi pravcato sceno, ker njen dvanajstletni nečak »nag skače po sobi«. Deček seveda ni nag, temveč se je v improviziranih košarkarskih hlačkah in majici lotil domače vadbe košarke. Zaradi njegovega sramotnega razkazovanja gole kože, ki jo lahko skozi okno vsak hip vidi soseda, se teta Roza burno spre z bratom, deček pa se ne meni kaj dosti za njun prepir in še naprej vneto nabira koše za svoje moštvo. Med preprirom obupano žensko še bolj užali to, da ji nečak odgovarja v angleščini, ki je sama komaj kaj razume.

Jože Krivec (Argentina) v kratki zgodbi *Tri slike* (Tavčar idr. 1992: 222–227) podaja še bolj živo podobo medgeneracijske jezikovne pregrade. Pripovedovalca osupne spoznanje, da njegov prijatelj svojih dveh fantkov ni naučil slovenskega jezika. Jezikovna pregrada ustvarja odtujenost med vnukoma in dedkom, ki živi z družino v skupnem domu. Dedek pripoveduje:

Otroka me ne razumeta. Tako smo ločeni in se poznamo le na zunaj, kakor sosedje. K srcu mi ne bosta nikoli prirasla in nikdar me ne bosta iz ljubezni klicala: »Očka, stari očka ...« Jaz sem zanju le »abuelo« – človek, ki se jima nasmehlja, a jima ne zna odgovarjati na radovedna vprašanja. Živimo pod eno streho, a smo si tuji. Sedimo za isto mizo, a se ne razumemo. Kar se je lepega nabralo v meni ta zadnja leta, nimam nikomur podariti. Moja ljubezen ne bo obrodila sadov, ampak bo umrla z mano. (Tavčar idr. 1992: 226–227)

O specifičnih značilnostih medgeneracijskega prepada v izseljenstvu razpravlja veliko število uglednih tujih avtorjev, pa tudi domačih (med drugim Lukšič Hacin 1995, Mikola 2005, Toplak 2008, Toplak 2009). Na osnovi lastnih empiričnih raziskav piše o tem tudi slovenskoavstralski psihiater Jurij Zalokar v eseju *Duševne stiske in bremena izseljenstva: izziv in poguba* (Zalokar 1988: 208–210): »Žal si je večina /.../ pridobila pomanjkljivo znanje angleščine. Mnogi so se nekako in za silo znašli tudi brez znanja tujega jezika. Seveda jih je to še bolj osamilo, često celo od lastnih otrok.« Poplavi novih vtisov želi priseljenec ulti z omejevanjem zunanjih stikov, kar je v začetku samoohranjevalno, a se lahko razvije v trajno izolacijo in osamljenost, pravi Zalokar. Če k temu prištejemo še boj za preživetje (mnogi so delali po dve izmeni) ter z vsem tem povezano pomanjkanje časa in volje za učenje jezika, razumemo, da postane izseljenčevo socialno okolje izrazito zoženo. Poleg tega se identifikacijsko sidrišče (Južnič 1993: 147), ki je v stari domovini imelo enakovredno mesto,

s prestopom meje spremeni v margino, izseljenec pa že s tem postane marginalec, izobčenec. Posledica tega je bolešno domotožje, pogosto povezano z idealiziranjem domovine, kar se odraža v vsaki izseljenski književnosti. Tudi ko Lidija Dimkova (2005: 65–66) piše o treh najizrazitejših domoljubnih priseljskih pesnikih v Sloveniji – Radetu Vučkovcu, Ljubenu Dimkaroskem in Nebojši Ignjatoviću, ugotavlja, da so pri teh pesnikih »zapuščene domovine idealizirane mentalne konstrukcije, intenzivno nostalgčno so naklonjeni primarnim domovinom in v njihovih književnih delih ni velike pozornosti do slovenske resničnosti, do slovenske tematske, socialne in miselne plati.« O Dimkaroskem meni Dimkova (prav tam), da se je personalizacija prostora (Makedonije) pri njem razvila do pretiravanja v intenzivnosti identitete: »Zvonovi naj tebi glasno pojo / ti, lepotica Vardarska, / ne za žalost in slovo, / za polno življenje in radost«; »Ognjišče tvoje je najtoplejše / in tudi brez ognja najbolj greje.« (Dimkaroski 1994) Seveda zadnja trditev na splošno velja le za šibkeje integrirane izseljenske/priseljske pisce.¹⁴ Tako lahko, kot bomo videli v nadaljevanju, tudi med slovenskimi izseljenskimi pesniki (seveda tudi med avtorji otroške poezije) najdemo celo vrsto vzporednic k zgoraj citiranim verzom Ljubena Dimkaroskega. Za veliko večino migrantskih avtorjev pa sta, prav nasprotno, značilna poudarjena pozornost do pojavov v novem okolju ter odkrivanje razlik med izvornimi in novimi vzorci. Vendar sorazmerno dobra integriranost v novo okolje le zmanjšuje pomen domotožja, še zdaleč pa ga ne ukinja.

DEMONIZIRANA TUJINA, IDEALIZIRANO OTROŠTVO V STAREM KRAJU, DOMOTOŽJE IN MEDGENERACIJSKI PREPAD

*Še ptički lepše tam pojo,
še zarje so bolj zlate
in čudo božje, kaj je rož
dišečih sredi trate!*

*Polonca, veš, pri nas doma –
ah, ti bi kar strmela,
to drago rodno zemljico
bi na srce prižela!¹⁵*

Tudi med slovenskimi izseljenskimi pisci v vseh delih sveta so torej do razbolelosti stopnjevano domotožje, osamljenost, idealiziranje domovine in demoniziranje tujine izrazito pogoste teme. Idilična podoba otroštva in mladosti v domovini je v poeziji Karla Mauserja v ospredju npr. v pesmih Razigranost, Velika noč, Hvalnica in Pomladna hvalnica (Debeljak in Papež 1980: 103–105), pri Jožetu Krivcu v pesmih Pomlad, Poletje, Jesen, Zima (prav tam: 91–92), pri Eriku Kovačiču v Šenklaškem zvonu (prav tam: 121–122), pri Vladimirju Juriju Voršiču v pesmi Doma (*Meddobje* 2008: 26), pri Andreju Kobalu v prozi Šmarnice (Petrič 1982: 206–208). Štefan Tonkli je domotožje upesnil v pesmi Domotožje (Bergles 1990: 32), tudi pesem Spomin na junij izpod peresa Milana Pavlovčiča (Debeljak in Papež 1980: 95) je

¹⁴ Zanimivo pa je, da življenjepisni podatki Ljubena Dimkaroskega pričajo o zelo uspešni dvonacionalni kulturni vpetosti tega avtorja iz Makedonije, ki je v Sloveniji končal študij na akademiji za glasbo in je zaposlen v SNG Opera in balet v Ljubljani. Igra tudi v makedonski glasbeni skupini Strune, snema makedonsko etno glasbo in se udeležuje srečanj manjšinskih književnikov v Sloveniji. Pa vendar njegova pesniška besedila odražajo določeno stopnjo zadržanosti do slovenske tematike.

¹⁵ Mirko Kunčič, Ded pripoveduje, odlomek (v Debeljak in Papež 1980: 33).

ena sama idilična slika mladosti v domovini. Pri Mirku Kunčiču so domoljubje, nostalgija in idealiziranje domovine v prvem planu v mnogih njegovih otroških pesmih, kot so Ded se poslavlja, Čudežna ptička (»Čudežno ptičko imamo, / v srcu nam strune razpreda, / poje, smehlja se in joče / – naša beseda«), Vlak (»Preko žametnih valov / nas popelje kam? Domov! / Oj domov, oj domov, / tja pod ljubi rodni krov!«), Ded pripoveduje, Matjažek šteje (»Ena, dve / polž po cesti gre. / Tri, štiri, / polž rožičke širi. /.../ Sedem, osem, / polža jaz zaprosim, / naj me s sabo vzame / na široke rame. /.../ Ko do sto naštejemo / v Kranj se že prismejem. / Tam doma moj ded je, / star stodvajset let je«) ali Na dedovih kolenih: »Kam pa kam, Polončica, / danes na konjičku? / Tja čez morje, tja čez plan / v našo vas na gričku. // Tam je domek, tvoj in moj, / tam si se rodila, / tam je prve pesmice / mati te učila«. (Debeljak in Papež 1980: 31–36) Pri Vinku Žitniku pa to velja za skoraj vso njegovo poezijo. Med izrazitimi primeri domotožja in domovinske idile so npr. pesmi Roke, Domov in Dolenjska (prav tam: 39–41), ki se glasi takole:

Dolenjska, ti moja preljuba dežela,
 ti sončno naročje dolin in goric,
 ti jerbas zeleni poljá in vasic,
 ti gnezdo src toplih in zdravih rok, lic,
 kako te je moja ljubezen prižela
 na prsi, da tvoje zelenje, življenje
 ko sonce, kot vino, kot brenkanje ptic
 sladko mi nasiti srca hrepenenje!

O ceste prebele pa rdečkasta pota
 in slamnate strehe kot božje peroti,
 pa okenca drobna in srčki za ploti,
 pa zdravi studenci in mir, ki v tihoti
 nebeški cvete, pa prebela lepota,
 ko ajda cvetoča prek njiv se razgrne –
 kako vam ves blažen prihajam naproti,
 da plamen moj z vami za večno se strne!

Glej: češenj, orehov in jabolk in vina,
 pšenice in ajde nam siplješ v dlani,
 s krompirjem in zeljem nam polniš kleti,
 postavljaš nam v čumnate vedra masti –
 pa naj bi te vzel iz srca in spomina?
 A sladka Dolenjska, ti moja dežela,
 naj nate Bog srečo obilno rosi,
 da zmeraj boš v zdravju, obilju cvetela!

Idealiziranje domovine postane razumljivejše, če vemo, da so mnogi še zelo dolgo časa po prihodu doživljali svojo novo domovino kot tujino, pri nekaterih pa se to sploh nikoli ni spremenilo. Pri Mirku Šušteršiču - Valiantu je v pesmi Noč v pampi ta tujina neprijazna in samotna, v pesmi Po tujih obzorjih pa je samota tujine »kot rana vneta, / med bodeče kakteje ujeta, / je kot velik trn – / v čelo zabit« (Debeljak in Papež 1980: 113–114). Tudi Dimitrij Jeruc se v pesmi Zakaj si daleč, domovina z mislimi nostalgичno vrača iz neizprosne, hladne tujine v domovino; v pesmi Čemu bi spraševal, temačni sliki tujine in nevzdržne bolečine ob spominu na izgubljeni svet, pa pesnik tava po svetu »kot izgnani Žid«, medtem ko v sebi čuti le še praznino in domotožje (prav tam: 85–87). Pri Karlu Rakovcu pelje pot v tujini po strmih

stopnicah navzdol (pesem Sestop, prav tam: 100), dokler ne pripelje do zadnje stopnice, pod katero je le še srhljiva praznina. V pesmi Pismo pa v Rakovčevo podobo izpraznjene tujine vstopa tudi nekaj ironije in sarkazma (prav tam: 99–100): »Godi se nam dobro. / Namesto ljubezni / imamo banke in tanke.«

Podobno kot je domotožje samoumevna reakcija na trpko doživljanje tujine že pri predvojnih slovenskih piscih v ZDA (npr. v prozi J. Snoja Na starega leta večer, Petrič 1982: 384–392, ali v pesmi M. B. Miklavčiča Nazaj v domovino, prav tam: 394), je tujina sinonim za trpljenje tudi pri povojnih izseljenskih piscih v različnih delih sveta: pri Albinu Magistru (Argentina) npr. v pesmi Jaz: »Zdaj suh sem kot pampa, / zasut s prahom poletja. / Brez vode in cvetja / pod soncem in vetrom / stojim brez zavetja« (Debeljak in Papež 1980: 206), pri Tinetu Debeljaku mlajšem (Argentina) pa izstopa osamljenost v pesmi Sončni odblesk iz tudi sicer precej temačne zbirke *Prsti časa* (Debeljak ml. 1986: 15). Pri patru Baziliju Valentinu (Avstralija) se ob črni sliki tujine in trpljenju kot samoumevni zrcalni odsev pojavljata domotožje in hrepenenje po izgubljenem (V senci tujine, odlomek, Debeljak in Papež 1980: 187):

Peroti črne se nad nami pno,
zastirajo nebesne mi jasnine,
da videl bi v naročje domovine.
Pritiskajo na tujo me zemljo.

Upiram se in dvigam roke v pest,
se bijem, upam, smejem se in plakam
in razprostrtih rok ljubezni čakam,
pobiram prah iz mrtvih tujih cest.

Nasprotje med spokojno idilo izgubljene domovine in trpko osamljenostjo v tujini je izrazito še zlasti pri Vinku Beličiču (Italija), in sicer v pesmih Spomin na Belo krajino, Češminov grm (»Ti ljuba priča mojih jasnih dni, / kako je tuje, kjer te ni!«), Zreli ruj in Sončni zahod (prav tam: 70–73). Omenjeni kontrast med idilo izgubljenega doma in preteklosti ter temačno sedanostjo v tujini je prav tako močno izražen tudi v poeziji in deloma prozi avstralskih Slovencev. Pri Bertu Pribcu je domotožje (ponekod tudi idealiziranje domovine) v ospredju v pesmih Daljna, hladna morja, Valežanska cerkev, Prinesla mi bo starega vina (Bergles 1990: 51–55), V Istri, Sanjam o domači vasi ter V hiši mojega očeta (Cimerman 1990: 23–25), pri Danieli Hliš izstopa domotožje v Nezanimivem pismu (»Saj ptice lepše pojo doma / in slajši je vonj domačih trav,« Bergles 1990: 65), pri Pavli Gruden v pesmi IV iz cikla Socvetje (Cimerman 1990: 115), pri Caroline Tomašič v pesmih Lojze (Prešeren idr. 1988: 46) in Lastovke (»Saj tudi tu je plavo nebo, / a doma sonce sije toplo,« prav tam), pri Jožetu Žoharju v pesmi Žaližale (Cimerman 1990: 82), pri Ivanu Lapuhu pa v pesmih Vidim te, moj dom (»vidim te – / ko te srce želi, / ko mi tujina / zarosi oko«), Spomin sprašuje, Tvoj objem in Domače gore (Prešeren idr. 1988: 38):

Tam bele steze
so vodile v gore,
tam mati mi pela
ko v zibki me je imela,
tam vzela s seboj
sem pesmi si s planine,
da v svetu širokem
obujam spomine.

Boleče domotožje z idealiziranjem domovine izstopa v Žoharjevi prozi Mati (Detela 1991: 7) in pesmi Natoči mi vina (Bergles 1990: 80), pa tudi v pesmi Ivana Žigona Sonet izseljenca (Prešeren idr. 1988: 58):

Navajene oči so Pacifika
in znana jim je afriška puščava.
A to ni zemlja moja, ljuba, prava
in blišč in soj daljav me več ne mika.

V spominu mi žari le ena slika:
V poletnem soncu se blesti dobrava
in v rahlem vetru prepogiblje trava,
domača hiša v dalji se svetlika.

O, dragi dom, o starši, domovina!
Mi bo življenje željo izpolnilo,
da dom bo prostor spet za sina?

Le bog ve, če se bo to kdaj zgodilo!
Pod brajdo sedel bi, napil se vina
in v njem utópil bi sveta slepilo.

Pri Cilki Žagar se domotožje prepleta z osamljenostjo in odtujenostjo v pesmih V čolnu (Sama sva zdaj / in čoln reže tuje brzice. / Kje / kje hočeš da vrževa sidro? / Vseeno kje!« Bergles 1990: 71) in Novo leto (»In vse bolj daleč sva / in sama, / čisto sama / tavava,« prav tam 1990: 72). Ivan Kobal pa v pesmi Smreka jedrnato označi svojo trpko izkušnjo tujine takole: »Vablljivo tujina jim skriva, kaj je: / bogata zakladnica grenkih grižljajev.« (Prešeren idr. 1988: 31) Če k temu dodamo še temačno sliko tujine pri piscih, ki jih navajam v zadnjem delu prvega razdelka o literarni podobi otroštva v izseljenstvu, bo bolj razumljiva tudi Zalokarjeva razlaga medgeneracijskega prepada v izseljenstvu:

Videli smo, kako raznovrstni so pretresi, ki spremljajo življenje na tujem. Človekova družabnost in okolje sta nenavadno zožena. Postopno je človek omejen le na svojo družino. Čuva jo kot zaklad, saj čuti, da je to zadnje zatočišče. Toda družina postane obenem kraj, kjer njeni člani sproščajo svoje napetosti, to sproščanje pa rado preraste v prepir in obdolžitve. Zakonec postane zakoncu tarča, nanj letijo očitki, je kakor grešni kozel, kriv za vse, kar se je v tujini zgodilo. Navadno je žena največja žrtev. In tako se zgodi, da postane družina neopazno iz zatočišča pekel. /.../

Zaključim naj z vprašanjem, ki je za mnoge najvažnejše: o odnosu do otrok /.../: če smo pustili, da je družina postala pekel, če v sli po imetju še ob večerih nismo imeli časa, ki bi ga lahko res posvetili otroku, če se je naša osebnost zožila, če nismo znali jezika, ki ga je sprejel otrok, potem je jasno, da je prepad med generacijami, značilen za vse, pri izseljencih postal le še bolj izražen in prignan do tragičnih posledic. Svoje klube, društva in cerkve smo uravnavali po vzorcih, ki smo jim sledili v mladosti. Tem vzorcem v resnici nihče več ne sledi, niti v domovini. Toda tu, v tujini, smo od mladih zahtevali, da jim ostajajo zvesti. Mladina je odgovorila s svojo abstinenco.

Želi si nekaj drugega. In tako se zgodi, da mlade postane sram svojih staršev, svoje kulture in svoje identitete. (Zalokar v Prešeren idr. 1988: 209–210)

Velik del izseljenskih piscev torej slika svojo izseljensko izkušnjo v temnih tonih, otroštvo v rojstni deželi pa v svetlih. Avtorji, ki prikazujejo otroštvo v starem kraju z več realnosti (npr. Anton J. Terbovec, Janko N. Rogelj, Ivan Zorman, Ivan Jontez, Vatroslav Grill in Anna Praček Krasna v Petrič 1982: 82–84, 133–138, 148–149, 154–159, 196–205, 216–219, Bahovec 1987: 12–17), so v manjšini. Nekateri uravnoreženo slikajo dobre in slabe plati otroštva in mladosti v starem kraju s pridihom slovenskih tradicij, običajev in slovenskih arhetipskih karakteristik, tudi tragičnih, kot so izbira premožnega moža za hčer, ki ljubi drugega, pa obrekovanje, prepirljivost, neumnost, pijančevanje ipd. (npr. Frank Kerže, Jože Ambrožič in Zvonko A. Novak v Petrič 1982: 45–51, 52–55, 87–97). Še manj je tistih, ki v svojih delih slikajo tudi najtemnejše trenutke otroštva v stari domovini (npr. Daniela Dolenc v Gobetz in Donchenko 1977: 13–23, Detela 1987, Milan Medvešek v Petrič 1982: 277–283). Pri teh avtorjih je čutiti manj nostalgije kot pri prvih, zdrava mera domoljubja pri njih nima tako boleznega prizvoka, s tem pa v takšnih primerih tudi umanjka eden pomembnih specifičnih dejavnikov medgeneracijskega konflikta v izseljenstvu.

NEDOSEGLJIVOST OBLJUBLJENE DEŽELE

Zgodbe o Amerikancih, ki so s samozavestnim nastopom, razkošno opravo in polno mošnjo denarja razvneli domišljijo domače vaške otročadi, pripovedi o bogatih slovenskih povratnikih, kakršne beremo v delih Louisa Adamiča (Žitnik 1991: 111–116), so pisali tudi drugi izseljenski avtorji. Jože Ambrožič piše o tem v črtici Črnorokar (Petrič 1982: 57); podobno sliko ponuja tudi Jože Zavertnik v črtici Oj ti lumpje (Petrič 1982: 78), Frank Kerže pa splete pravo sanjsko zgodbo o Podbojevi vrnitvi in uspehu v rodni Sloveniji (Gobetz in Donchenko 1977: 165–169).

Takšne zgodbe so vedno znova vzbujale iluzije in hrepenenje na obeh straneh oceana: v stari domovini so v otroških dušah razvneli sanje o hitrem zaslužku v pravljico bogati tujini, priseljencem po vsem svetu pa so zbudile upanje na srečno vrnitev v rodni kraj, kjer bodo vse krivice dolgoletne zdomske tlake poravnane in vse tegobe pozabljene. V obeh primerih so velikim pričakovanjem najpogosteje sledila razočaranja. Ta izrazita dvojnost »izpričano boljšega« drugega sveta (domovine ali tujine) je v izseljenski literaturi pogostejša tematska prvina kot drugod. Prav zato je v izseljenskem leposlovju tudi hrepenenje, ki ima v migrantskem okolju specifične konotacije, vselej le točka na obodu začaranega kroga (prim. Avsenik Nabergoj 2005).

Obljubljena dežela je namreč v izseljenski književnosti skoraj vedno tisti drugi svet, svet umišljene preteklosti ali iluzorne prihodnosti, skoraj nikoli pa tu in zdaj. Izjeme, ki slikajo obljubljeno deželo tu in zdaj, so izredno redke (npr. John P. Nielsen v Gobetz in Donchenko 1977: 157–163, Anton J. Terbovec v Petrič 1982: 84–86). Nepotešeno koprnenje po drugem svetu in idealiziranje izgubljene domovine staršev pa opazno vplivata tudi na otroke,¹⁶ bodisi neposredno (prek vsakdanjih sporočil in vedenjskih vzorcev) ali posredno, tudi prek otroške literature domotožja, hrepenenja po izgubljenem in nedosegljivem, npr. prek pesmic Mirka Kunčiča, kot so že omenjene Čudežna ptička, Vlaku, Ded pripoveduje, Na dedovih kolenih, Matjažek šteje in Ded se poslavlja (v Debeljak in Papež 1980: 31–36):

Pod rodno streho lastovka
se vsako leto vrne,

¹⁶ Tone Mizerit (rojen 1944) npr. v razpoložnjem fragmentu Buenos Aires 22 (Tavčar idr. 1992: 258–263) primerja Buenos Aires z Ljubljano, čeprav v času pisanja pozna slednjo predvsem s fotografij. Nekateri otroci izseljencev pa so se dejansko za vselej »vrnili« v izgubljeno, a hkrati edino pravo domovino svojih staršev.

a mene tuja zemljica
za vekomaj zagrne.
/.../
Iz nageljna slovenskega
mi šopek naredite
in vsako leto na ta dan
na grob ga položite.

SKLEP

Razumljivo je, da trpka razočaranja, ki jih prinaša življenje v neprijazni tujini, lahko porajajo pretirano in celo bolešno domotožje. Nepotešeno hrepenenje po domovini, pa tudi prenašanje različnih skupinskih frustracij emigrantov na potomce (npr. frustracija bratomorne vojne in pobitih domobrancev – o tem, kako se tak medgeneracijski prenos odraža v literaturi, bo govora na kakem drugem mestu), vse to je brez dvoma pustilo svoj pečat na otrocih izseljencev.¹⁷

Kakšno popotnico so dobili otroci izseljencev od svojih staršev in dedov? Slednji so, če bi sodili po vsebini njihove literarne produkcije, skorajda bolj živeli v preteklosti kot v sedanjosti. Otrokom in vnukom so polnili ušesa s svojim zlatim otroštvom v neki daljni deželi, nekakšni Indiji Koromandiji, živem nasprotju brezosebno sive tujine, kjer je mogoče preživeti le znotraj tesnih okopov zaprte slovenske skupnosti. Njihovo medgeneracijsko popotnico, polno strahov in svaril, še najbolje povzema nauk kvazididaktične pravljice Zorka Simčiča, ki jo pisatelj v črtici Pod Tronadorjem v osrčju Andov pripoveduje svojim trem »tako rekoč nečakom«. Zgodba govori o teličku, ki kljub svarilom zapusti skromno zavetje premražene in sestradane črede (slovenske skupnosti), usodno ujete v zamrzlo, čez in čez zasneženo pokrajino, in se poda na mukotržno pot, da bi našel odrešilni pašnik. Teličku podvig kajpak ne uspe in zmrzne v snegu. Nauk tega krutega razpleta je jasen: otroci, če se boste oddaljili od slovenske skupnosti, pa naj ji še tako trda prede, boste pogubljeni. A malčki se ne dajo. Srednji od treh mlečnozobih poslušalcev, sedemletni »slikar« z veliko mero domišljije in optimizma, predstavi stricu drugačen konec zgodbe (Tavčar idr. 1992: 353):

Teliček pa je šel proč. In je šel, šel, šel, dol, dol, dol in potem spet gor, gor, gor in je dolgo hodil. In tedaj /.../ je zagledal pred seboj lepo, lepo dolinico, skrito med visokimi drevesi, kjer snega sploh ni bilo. Sama sočna trava, visoka zelena trava in pa rože. In se je napasel in potem se je vrnil po svoji gazi do kravic in do svoje mamice in jim povedal, kaj je našel, in potem je peljal vse kravice s seboj. In kravice so bile vesele in srečne. Takó.

Mali pravljicar je namreč vedel to, pred čemer si odrasli tako vztrajno zatiskamo oči: nove generacije vselej najdejo nove poti – in prav v tem je njihova odrešitev. In če je torej velik del literarne produkcije slovenskih izseljencev hote ali nehote prispeval k utrjevanju stereotipov o idiličnem otroštvu v starem kraju, mačehovski tujini in pogubnih učinkih asimilacije, je dobršen del te produkcije prav tako uspešno pripomogel k rušenju tovrstnih stereotipov. Ne

¹⁷ Andrej Rot npr. v kratki prozi Anamnesis (Tavčar idr. 1992: 332–335) s pomočjo učinkovitega dramatičnega stopnjevanja literarizira temo psiholoških posledic, ki jih občutijo otroci povojnih slovenskih političnih emigrantov zaradi dediščine sovraštva, ki izvira iz bratomorne vojne in povojnih pobojev in ki so jo prejeli od svojih staršev, ter želje po maščevanju, ki se prenaša iz roda v rod. Duhovna in emocionalna osvoboditev otrok v Rotovi črtici ni mogoča, dokler tudi njihovi starši ne zmorejo odpuščanja.

eno ne drugo sicer ni osnovno poslanstvo književnosti, pač pa najpogosteje le njen stranski učinek. In vendar lahko v imenu utrjevanja vezi znotraj izseljenske skupnosti morebitni vzgojni učinek izseljenskega literarnega dela kaj hitro preraste v njegovo osrednje poslanstvo. Vsiljiva didaktičnost in moraliziranje seveda na eni strani delujeta odbijajoče na (tudi otroško) bralstvo, na drugi strani pa skoraj praviloma zmanjšujeta literarno-estetsko vrednost besedila. Zgoraj citirani odlomek iz Simčičeve parodije na pretirano didaktičnost izseljenskega slovstvenega izročila s svojo odkrito samoironijo priča o tem, da se takšnim književnim anomalijam nič ne more tako učinkovito postaviti po robu, kot lahko to stori izseljenska književnost sama. Prav to pa potrjujejo tudi verzi Berta Pribca, avtorja prve slovenske knjige v Avstraliji:

Otroci ne potrebujejo čolnov za prehod preko morij
in ne sopotnikov za polet preko zvezd,
njihove so sanje, v katerih se vse zgodi,
kar bo resnica čez tisoč let.¹⁸

VIRI IN LITERATURA

- Ameriške povesti: zbirka črtic slovenskih pisateljev v Ameriki* (1943). Chicago: Prosvetna matica.
- Anketa ISIM (2005). Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU (ISIM), Projekti ISIM, Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji, Anketa o položaju priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kultur v Sloveniji.
- Avsenik Nabergoj, Irena (2005). Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini / Two Homelands* 21: 125–142.
- Bahovec, Fred (1987). *Ljubljčan na Aljaski*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Bergles, Ciril, ur. (1990). *To drevo na tujem raste: antologija slovenske zdomske poezije zadnjih štiridesetih let*. Ljubljana: Aleph.
- Cimerman, Ivan, ur. (1990). *Lipa šumi med evkalipti: izbor pesmi Slovencev v Avstraliji*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Debeljak, Tine, in Papež, France, ur. (1980). *Antologija slovenskega zdomskega pesništva*. Buenos Aires: SKA.
- Debeljak, Tine, ml. (1986). *Prsti časa*. Buenos Aires: SKA.
- Detela, Lev (1987). *Časomer življenja*. Buenos Aires: SKA.
- Detela, Lev, ur. (1991). *Slovenska zdomska književnost zadnjih let*. Posebna številka revije *Dialogi* 27(7).
- Dimkaroski, Ljuben (1994). *Makedonium* (prev. Nada Carevska). Ljubljana: samozaložba.
- Dimkovska, Lidija (2005). Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v slovenski literaturi. *Dve domovini / Two Homelands* 22: 59–78.
- Dimkovska, Lidija (2006). Literarne objave ne-elitnih priseljskih pisateljev v reviji Paralele – značilnosti in položaj v slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands* 23: 141–158.
- Gobetz, G. Edward, in Donchenko, Adele, ur. (1977). *Anthology of Slovenian American Literature*. Willoughby Hills, Ohio: Slovenian Research Center of America.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

¹⁸ Bert Pribac, Sanje otrok so velike kot veter, odlomek (v Detela 1991: 33).

- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Meddobje (2008), št. 1–2: 1–152, št. 3–4: 153–280.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami: od avstralskih Slovencev do slovenskih Avstralcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Marie Priland – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States. *Dve domovini / Two Homelands* 25: 229–247.
- Molek, Ivan (1920). *Zajedalci*. Chicago: SNPJ.
- Molek, Ivan (1932). *Dva svetova*. Ljubljana: Cankarjeva družba.
- Molek, Ivan (1934). *Veliko mravljišče*. Ljubljana: Cankarjeva družba.
- Molek, Ivan (1935). *Sesuti stolp*. Maribor: Ljudska tiskarna.
- Novak, Michael (1976). *Growing up Slavic in America*. New York: EMPAC.
- Petrič, Jerneja, ur. (1982). *Naši na tujih tleh: antologija književnosti Slovencev v Severni Ameriki*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Slovenska izseljenska matica.
- Petrič, Jerneja (1999). Književnost slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v ZDA od leta 1891. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 89–263.
- Prešeren, Jože, idr., ur. (1988). *Zbornik avstralskih Slovencev 1988*. Sydney: Slovenian-Australian Literary & Art Circle.
- Pribac, Bert (1991). Sanje otrok so velike kot veter. V: Detela 1991: 33.
- Šeleva, Elizabeta (2005). *Dom-identitet*. Skopje: Magor.
- Šušteršič, Mirko - Valiant (1949). Odhod. *Koledar Svobodne Slovenije*, 1949: 37.
- Tavčar, Zora, Glušič, Helga, in Jevnikar, Martin, ur. (1992). *Pod južnim križem: antologija emigrantske proze 1945–1991*. Celje: Mohorjeva družba.
- Toplak, Kristina (2008). »Buenas artes«: ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Toplak, Kristina (2009). Patriotizem kot izziv? Pomen uspešne integracije potomcev priseljencev za Slovensko vojsko. *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na Slovensko vojsko* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 137–152.
- Valencic, Anna (2002). *Petunia en un cebollar*. Santiago de Chile: RIL editores.
- Zalokar, Jurij (1988). Duševne stiske in bremena izseljenstva: izziv in poguba. V: Prešeren idr. 1988: 208–210.
- Žitnik, Janja (1991). Louis Adamic's image of America as it has been presented to the Slovene reading public. *Slovene Studies* 13(1): 111–116.

TRANSNACIONALNE DINAMIKE OTROK IN MLADIH POTOMCEV SLOVENSКИH IZSELJENCEV NA INTERNETU

Jure Gombač

UVOD ALI OTROCI IN MLADI V TEORIJAH O MEDNARODNIH MIGRACIJAH

V preteklosti so različne teorije o mednarodnih migracijah otroke in mladino le redko obravnavale kot predmet raziskave, ki se mu splača posvetiti pozornost. Tiste, ki so svoje korenine vlekli iz geografije (Ravenstein, Lee), so več pozornosti posvečale prostorom in premikom prebivalstva, ekonomisti pa so se bolj ukvarjali z ruralno-urbano migracijo (Lewis, Mabogunje) ali pa z razlikami med domačimi in mednarodnimi trgi delovne sile (Todaro in Harris, Borjas). Otroci in mladi so v raziskavah sicer nastopali, a, podobno kot je to veljalo za ženske, v vnaprej določenih vlogah (Mlekuž 2010). Priznali so jim, recimo, kako so starši v želji za njihovo boljšo prihodnost (bili) pripravljeni žrtvovati svojo. Ali pa je eden od staršev odšel v svet, da bi preživel svojo družino, ki je ostala doma. Če jim je torej že bila dodeljena vloga, je bila to vloga enega od »dežurnih krivcev« za migracijo.

Tudi pri historično-strukturalnih pristopih (Castles in Cossack, Piore), ki so v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja na migracijo gledali kot na socialni fenomen s silami, skritimi pod nivojem vsakdanjih pojavov, in teoriji svetovnih sistemov, ki je na migracijo gledala kot na prodor kapitalističnih ekonomskih odnosov v periferne nekapitalistične družbe, ni bilo zaznani neke večje občutljivosti za otroke in mlade.

Stark in Levhari začneta gledati na migracijo skozi oči družine, in tu v prvi plan pridejo starši, ki družinske člane pošljejo na domače in tuje trge, da v primeru zlomov in kriz družina lahko preživi (Stark in Levhari 1982). Vendar v tem primeru le posredno govorita o otrocih, mladih, bolj o družinskih članih, ki naj bi že sodelovali pri odločitvah ali pa pasivno ubogali svoje starše, na vsak način pa sami odšli v svet, od tam podpirali družino in se morda kasneje tudi vrnili domov.

Gunnar Myrdal je pri povezovanju države izvora in države gostiteljice ti dve povezal ne le enosmerno (migranti gredo tja), temveč tudi »vsesmerno« (migranti grejo tja in tja ter se nato lahko tudi vrnejo). Zanimal ga je predvsem vpliv migrantov na skupnost, ki so jo zapustili, in iskal socialno-ekonomske faktorje, ki vplivajo na migracijo v »povratni« obliki. Tudi on je ugotovil, da se ljudje selijo ne le zato, da bi povečali zaslužek sebi, temveč tudi svoji družini. Ko so nekatere družine začele sodelovati pri mednarodnih migracijah in žele pozitivne rezultate te svoje odločitve, so se nemigranti počutili zapostavljene, zaostale, idejo mednarodne migracije so pograbili kot rešilno bilko, ki bo njihovi družini prinesla denar in izboljšala položaj. Poleg tega je ideja o migriranju spreminjala vrednote in kulturna zaznavanja, kar je povečevalo možnost nadaljnje migracije. Skratka, za družinske člane, katerih družina je že sodelovala v migraciji, je obstajala večja možnost, da bodo migrirali (Myrdal 1957).

Na takšno razmišljanje se navezuje tudi teorija migrantskih mrež, ki na migracijo gleda kot na niz medsebojnih vezi, ki v državi izvora in državi naselitve povezujejo migrante, bivše migrante in nemigrante skozi sorodstvene, prijateljske vezi in vezi posameznih skupnosti (Fawcett 1989). To je torej vrsta socialnega kapitala, ki ga ljudje lahko uporabijo, da bi lažje pridobili pristop do zaposlitve v tujini (Gurak in Caces 1992).

V migracijskih teorijah so torej družine igrale vedno večjo vlogo, predstavljale so vmesni člen med makro- in mikronivojem, kar je pomenilo, da so poleg moških pozornost vzbudile tudi ženske (Boyd 1989) in otroci, in to tako tisti, ki so ostali doma, kot tisti, ki so skupaj s starši migrirali v tujino. In čeprav je teorija migracijskih sistemov, ki je poudarjala mednarodne odnose, politično ekonomijo, vzajemno delovanje in institucionalne dejavnike, ki je vse to dogajanje iskala na obeh koncih migracijskih tokov in pri tem upoštevala tudi predhodne povezave, ki temeljijo na kolonizaciji, političnih vplivih, trgovini, investicijah ali kulturnih vezeh (Zlotnik 1992), pomenila določen korak nazaj ali pa vstran, saj je v ospredje spet potisnila velike brezosebne tokove migrantov, so se teme kot recimo posameznik, družina med raziskovalci migracij trdno prijele.

Transnacionalizem je tako prejel solidno dediščino in jo razvijal naprej. Upoštevaajoč zgoraj omenjene teorije, postanejo definicije, kot so recimo: »migranti so pogosto vključeni v večplastna večkrajevna transnacionalna socialna polja, ki zajemajo tako tiste, ki so odšli, kot tiste, ki so ostali« (Wimmer in Glick Schiller), »na nekatere migrante in njihove potomce močno vplivajo njihove ponavljajoče se povezave na rodno grudo ali pa socialne mreže, ki se raztezajo preko nacionalnih meja« (Lewitt, DeWind in Vertovec 2003), »življenje transnacionalne družine vključuje pogajanja med zakonci, razdelitev dela in kdo bo šel ter kdo ostal doma«, logično in zgolj bolj poglobljeno nadaljevanje raziskav iz preteklosti. Tak razvoj je bil opazen tudi na področju raziskovanja otrok in mladine. Tako so recimo raziskave, ki so se jim posvetile, ugotovile, da migracije na najrazličnejše načine vplivajo nanje, pa če migrirajo ali pa ne (Repič 2010). Stalno se namreč selijo med različnimi socialnimi sistemi, kjer delujejo različne norme in vrednote. Doma, v šoli, na ulici, v hiši svojih starih staršev, v »starem kraju« so podvrženi različnim skupinam pravil, pričakovanj, sebe vrednotijo v odnosu do različnih referenčnih skupin (Faulstich idr. 2000). Svoja življenja živijo v gostem, intenzivnem čezmejnem polju odnosov, ki zajemajo ljudi, prostore in vrednote iz različnih delov sveta, na njihova življenja pa pogosto globoko vplivajo sile, ki so na tisoče kilometrov stran (Zontini 2007). Zato je povsem pričakovano, da svojo identiteto konstruirajo na najrazličnejše načine, z obiski v državi izvora, transnacionalnim udeleževanjem, pošiljanjem denarja in drugih materialnih dobrin družinskim članom in sorodnikom, vsekakor pa tudi s pomočjo interneta, ki je postal sinonim za svobodno izražanje, konstruiranje (alternativnih) identitet, upor (Donath 2004). To niti ni presenetljivo, če na otroštvo ne gledamo kot na normalno fazo v življenju ali kot na biološko starost, temveč kot na nekaj, kar je socialno konstruirano (Aries 1991).

INTERNET IN ETNIČNOST

Ob pojavu interneta se je veliko govorilo o spremembah odnosov med ljudmi, o identitetah, pa tudi o konceptih skupnosti, ki so doživljali proces preoblikovanja in ponovnega definiranja. Z internetom so se nove oblike družabnosti začele naslanjati na mreže bitov in bajtov, promovirali so ideje o virtualnih skupnostih (Rheingold 1994).

A ko se teorija skuša podpreti z empirijo, stvari postanejo bolj zapletene in manj rožnate. Takoj se namreč zastavi pomembno vprašanje, kako drugačni so odnosi med ljudmi, ki jih vzpostavljajo na internetu, in ali je to res prostor, kjer se preko srečevanj in debat dogajajo stvari, ki vplivajo na oblikovanje njihovih identitet (Mlekuž 2009).

Različni koncepti virtualne skupnosti so posegli tudi na področje etničnih skupnosti, transnacionalnih skupnosti in diaspor. Elkinsove virtualne etnične skupnosti naj bi zaradi interakcij drugačne vrste, ki jih s čedalje več različnih orodij ponuja internet, ne bile več vezane na neposreden stik med posamezniki. Skratka, hitri curki elektronov po širokih

optičnih kabljev bi lahko virtualnim etničnim skupnostim ponudili dovolj opore za njihov obstoj (Elkins 1999).

Leguerre je izpostavil definicijo virtualne diaspore.¹⁹ Gre za uporabo kiberprostora s strani izseljencev in njihovih potomcev z namenom sodelovanja ali vključevanja v online medsebojne transakcije. Takšna virtualna interakcija lahko poteka med člani diasporne skupine, ki živijo v isti državi ali v različnih državah in so povezani s posamezniki ali skupinami v domovini ali z nečlani skupine v državi gostiteljici in drugod. Virtualna diaspora je kiberširitev prave (fizične) diaspore. Nobena virtualna diaspora naj ne bi mogla obstajati brez resničnega (fizičnega) kontakta (Laguerre 2002: 1).

Nasprotno pa transnacionalni migranti širijo in vzdržujejo svoje socialne prostore preko nacionalnih meja in jim s tem jemljejo avtoriteto. Prostor, pojmovan skozi geografske kategorije, s tem izgublja svoj pomen (Mikola in Gombač). Internet naj bi bil trenutno transnacionalni medij številka ena, prvi, ki omogoča komunikacijo mnogih z mnogimi in v sebi združuje veliko širšo ponudbo mogočih življenj ali mogočih identitet (Pleše in Senkovič 2004). In smo spet pri transnacionalizmu.

METODOLOGIJA DELA

Pričujoča raziskava je bila opravljena s pomočjo gradiva in znanja, pridobljenih v okviru projekta »Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu«, s posebno pozornostjo namenjeno vlogi in kreativnosti otrok in mladih. Gre za metodo analize sekundarnih virov, v tem primeru spletnih strani, ki so jih zbrali posamezniki (Meden 2007), drugi spletni portali (SVS, Urad vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Thezaurus, SNPJ – Slovenska narodna podpora jednota, SWUA – Slovenian Women's Union of America, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Slovenian Media House, Zedinjena Slovenija, ClevelandSlovenia.com, KSKJ ...), brskalniki, kot sta Google in Yahoo, spletne strani za nasnemavanje posnetkov Youtube in socialne spletne strani Facebook in Myspace. V poštvo so prišle predvsem tiste strani, kjer je bilo mogoče najti bodisi omembe bodisi udeležbo otrok in mladih potomcev slovenskih izseljencev po svetu. Vprašanja, ki se zastavljajo, so, v kakšnih vlogah se otroci in mladi potomci slovenskih izseljencev po svetu pojavljajo na teh spletnih straneh kot eni od oblik transnacionalnih dinamik in v kolikšni meri lahko sodelujejo pri njihovem oblikovanju, koliko imajo pri tem proste roke ter ali lahko zaznamo vpliv staršev, sorodnikov, društev, okolja na oblikovanje njihovih identitet. Pri tem, kot sem omenil že v uvodu, upoštevamo dejstvo, da na otroštvo ne gledamo kot na normalno fazo v življenju ali kot na biološko starost, temveč na nekaj, kar je socialno konstruirano (Aries 1991).

SLOVENCİ PO SVETU IN NJIHOVI POTOMCI. OTROCI IN MLADI IN INTERNET. ENTER PRVIČ

Slovenci po svetu in njihovi potomci uporabljajo internet za različne namene. To je že leta 2002 s svojo študijo »Povezovanje Slovencev po svetu s pomočjo interneta: vzpostavljanje virtualnih etničnih skupnosti« ugotavljala Sanja Cikić. Od takrat je internet svojim uporabnikom ponudil številne nove možnosti (samo)promocije. Tudi brez obsežnega znanja o

¹⁹ Dandanes je pojem diaspora v modi, pojavlja pa se problem, kako ga razumeti istočasno kot intelektualni fenomen in kot socialni proces. Stephane Dufoix v svoji knjigi *Diaspore* pravi, da diaspor ni, so le različni načini konstrukcije, upravljanja in zamišljanja odnosa med domovino in njenimi razpršenimi ljudmi. Torej previdno s tem pojmom, ki je po mnenju Dufoixa kljub svoji pogosti uporabi »prazen«.

informativski tehnologiji in poznavanja programskih jezikov se je končno dalo narediti in/ali oblikovati svojo spletno stran, narediti in voditi forum, pisati blog, nasnemavati videe in slike ter promovirati svoje udejstvovanje v fizičnem in virtualnem svetu.

Prav zaradi različne stopnje poznavanja informacijske tehnologije, predvsem pa različnih potreb so Slovenci po svetu in njihovi potomci zelo različno uporabili možnosti, ki sta jim jih ponudila internet in podpirajoča informacijska tehnologija. Veliko njihovih spletnih strani je narejenih kot podpora določenemu društvu, zvezi, skupini. Največkrat so geografsko zamejene in se obračajo na krog ljudi, ki so že člani te skupine ali pa bi si želeli to postati.

Na teh straneh otroci in mladi največkrat nastopajo v precej pasivni vlogi, saj imajo le malokrat priložnost sodelovati pri ustvarjanju vsebine in strani. Največkrat je njihova vloga predpisana že vnaprej, saj se od njih pričakuje, da bodo postali prihodnji nosilci tradicije, kulture in jezika svojih staršev. Tu gre precej očitno za primere socialne konstrukcije otroštva. In kaj društva in starši od njih pričakujejo? Zanimivo je, da se stvari od kontinenta do kontinenta in od države do države ne spreminjajo prav veliko, vsaj kar se tiče teh »klasičnih« oziroma, po Laguerreu (2002), »diasporičnih« spletnih strani. Tako je recimo v Švici:

Naši cilji so usmerjeni v bodočnost; še bolj združevati Slovence v Švici in pomagati naši drugi in tretji generaciji, da ne bodo pozabili, od kod so prišli njihovi predniki. (Planika 2010)

Heute schliesst der Vorstand immer mehr junge Leute, der zweiten und dritten Generation mit ein. Mit Ihnen erhalten wir die Slowenische Sprache und Brauchtum aufrecht. (Triglav 2010)²⁰

In v Srbiji:

deca su pozdravila Miklavža, a organizovana su i veća okupljanja na kojima je redovno postojao prigodan program. U pripremi i realizaciji ovih aktivnosti učestvovali su mnogi članovi. U strukturama članstva, od najmlađih, koji su već treća ili čak četvrta generacija iseljenika, do najstarijih, postoji interes za ovu vrstu aktivnosti. (Sava 2010)

Učenje našega jezika je zanimivo vsem starostnim strukturam. Motiv za učenje je večnamenski: ohranjanje lastne identitete, vzdrževanje zveze z rodnim krajem, želje mladih za učenjem slovenskega jezika in potem možnostjo zaposlitve v Sloveniji. V naši strukturi so skoraj 100% mešani zakoni in se tako slovenski jezik veliko ne uporablja u družinah. Pouk je prava priložnost za vse generacije za dodatno učenje in spoznanje slovenskega jezika in kulture. (Kredarica 2010)

V Zvezni republiki Nemčiji:

Slovenem, pa to ni bilo dovolj, želeli so imeti od takratne Jugoslovanske vlade tudi slovensko dopolnilno šolo. V Augsburgu je obstajalo Jugoslovansko društvo z svojo dopolnilno šolo, katere jezik pa je bil za slovenske otroke ravno tako tuj. Želeli so, da njihove otroke poučujejo v slovenskem jeziku. (Drava 2010)

²⁰ Danes vključuje odbor vedno več mladih ljudi druge in tretje generacije. Z njihovo pomočjo ohranjamo slovenski jezik in običaje.

Društvo goji spoštovanje in ljubezen Slovencev do njihove domovine Slovenije, do slovenskih kulturnih vrednot, vzgaja mladino v duhu tolerance do sočloveka in se trudi za spravo med ljudmi. (Lipa 2010)

Že kmalu so starši slovenskih otrok začeli iskati možnost učenja našega jezika za najmlajši, največkrat že tu rojeni naraščaj. (Sava 2010)

V ZDA in Kanadi:

Through out the years of the groups leaders and coordinators strived to install the Slovenian culture, tradition, and music to second and third generation Slovenian youth, in the form of traditional and modern Slovenian dancing. (Mladi glas&Planika 2010)

Glavni cilj te organizacije (Slovenska Palma) je ohranjanje slovenske identitete preko kulture in slovenskega jezika. Smo skupina Slovencev, ki bi radi ohranili stik z domovino in sirili slovensko zavest, ter to prenesli tudi na prihodnje generacije. (Slovenska Palma 2010)

Each adult and child can help make the future of the Slovenian Cultural Garden come into full bloom and preserve the cultural heritage of all nationality peoples in Greater Cleveland. (Slovenian Cultural Garden Association 2010)

V Argentini:

Zbirali so se z namenom, da bi družili slovensko mladino in da bi vzgajali ter rastle v verskem, narodnem in kulturnem duhu. Za doseg te ciljev naj bi jim pomagali šport, mladinski dnevi, izleti, maše, predavanja in sestanki. (sdo-sfz 2010)

možnost organiziranega zbiranja slovenske ramoške mladine, jo združujeta in povezujeta, nudita edinstveno obliko za gojenje in ohranjevanje prijateljskih vezi; nemalokdaj, tudi kal novih slovenskih družin. (Slomškov dom Ramos Mehija 2010)

Da se to res dogaja in da otroci in mladi na svoja ramena prenašajo »breme« tradicije, jezika, kulture, ohranjanja stikov z matico, različne kulturne, religiozne prakse, največkrat dokazujejo različna poročila z dogodkov ter številne fotografije le-teh pri dejavnostih, kot so folklorne skupine, pevski zbori, učenje jezika, izleti, verski dogodki, priprava tradicionalnih jedi (Milharčič Hladnik 2010), sodelovanje pri pomembnih praznikih ... Seveda se ob tem zastavlja vprašanje, koliko otrok in mladih (prostovoljno) sodeluje pri teh aktivnostih. Raziskave so namreč pokazale, da otroci priseljencev pri konstruiranju svoje identitete le redko vključujejo vpliv svojega »starega kraja« z enako intenzivnostjo in frekvenco kot njihovi starši,²¹ vseeno pa na njihova življenja še vedno močno vplivajo kraji daleč stran in veliko jih ima socialne spretnosti in povezave, ki jih potrebujejo za to, da postanejo transnacionalni aktivisti, če se za to odločijo. Takšne spletne strani pa le redko nudijo neposreden odgovor na to vprašanje, še posebej s strani otrok in mladih.

²¹ Tukaj bi lahko načeli razpravo o medgeneracijskih razlikah v izseljenstvu, z vsemi njihovimi specifičnimi značilnostmi. Več o tem glej Lukšič Hacin 1995, Mikola 2005, Toplak 2008, Toplak 2009.

PORTALI, FORUMI, POSNETKI. ENTER DRUGIČ

Kar nekaj je poskusov, da bi na svetovnem spletu stekle nekoliko bolj dinamične diskusije Slovencev po svetu. Enega od njih predstavljajo portali, kot so recimo Thezaurus, Slo-Arg, Triglav, SVS ipd., kjer spodbujajo interakcijo s pomočjo forumov, galerij, povezav ... Vsaj v primeru Thezaurusa se vsebine hitreje menjajo, njihovo kreiranje je bistveno bolj demokratično in poteka skozi diskusijo, pri tem lahko sodeluje širši krog ljudi, tudi mladih in celo otrok s svojimi spisi, nalogami, risbami, izdelki ... Še vedno pa ostaja težnja, da bi naslednjim generacijam predali skrb za tradicijo, jezik, kulturne prakse:

Promotion, establishment and maintenance of Slovenian language and culture, principally through the medium of technology assisted learning, to benefit the descendants of Slovenian immigrants. (Thesaurus 2010)

V večji meri so začeli izkoriščati tudi YouTube in druge podobne spletne strani, na katere lahko naložijo svoje videoposnetke in jih deli z drugimi uporabniki. Gre za posnetke proslav, kulturnih dogodkov, predstavitev, osebnosti, zabav, kjer so mladi pogosto vključeni; za multimedijske transnacionalne izmenjave, v katerih neredko pridejo do besede. Kot svojo situacijo v živo odlično opiše ena od mladih transnacionalnih aktivistk:

Keeping our tradition going for the generations to come, I was fortunate enough that my parents did involve me in a lot of Slovenian Community organisations over the years, especially Mladi glas and Planika, but I found that especially now that we are second, third and fourth generation that is even more important because is not only to learn their culture or where Slovenia is and who we are as Slovenians but is also to know each other, this brings bonds and if we dont pass this to our youth than there is no one here to take it over no matter how well organised all this organisations are now if the youth dont take it over in the future than basically we will have nothing latter on. So we have to give them credit and a chance to participate. (YouTube 2010)

Seveda se tudi v tem primeru zastavlja vprašanje, kdo je avtor posnetkov in kdo je posnetek prenesel na spletno stran za nasnemavanje. Za skrivnimi imeni je včasih možno zaznati neko organizirano skupino in slediti njenim objavam (npr. Slovenska palma, slopalma), v večini primerov pa je to nemogoče, tudi zaradi ogromnega števila objav. Gre le za kapljo v morju ...

V ETNIČNI VRTINEC BREZ NADZORA IN ZAVOR

Trenutno se pri raziskovanju transnacionalnih praks in socialnih polj otrok in mladih, katerih del identitete sestavlja tudi slovenstvo, največ dogaja na Facebooku in Myspaceu. Ti dve spletni strani, ki sta namenjeni prijateljevanju na mreži (Čavič 2008), se razlikujeta od »klasičnih« spletnih strani in forumov tudi po tem, da imajo starši, organi društev, zvez in administratorji forumov precej manjši vpliv nad komunikacijo ali pa ga sploh nimajo.

Na Facebooku trenutno obstaja kar nekaj prijateljskih skupin, ki se zbirajo okoli tematik, povezanih s Slovenci po svetu. Na straneh, kot so »I fell Slovenia«, »Sexy Slovenians Society«, »People of Slovenian Ancestry«, »You know you are Slovenian when ...«, »There is love in every Slovenian«, »Eslovenos in Venezuela«, »Slovenia: Best country in the world«, »Kiss me.....I am Slovenian«, »¿Cuantos ESLOVENOS y descendientes hay en CHILE y en el Cono Sur?«, »Canadian_Slovenian youth«, »Slovenians in USA«, se trenutno glede na številke družijo skoraj 20.000 ljudi iz različnih držav, ki s svojim

sodelovanjem raziskujejo slovenski del svoje identitete. Profili in podatki, ki so na voljo, govorijo o dejstvu, da gre za mlajše ljudi, ki sami sebe večkrat definirajo kot »druga, tretja, četrta generacija«, 100 %, 50 %, ¼ Slovence.

Tu mladi sami odločajo, katera generacija so, katera kulturna praksa je zanje pomembna, koliko slovenske identitete so pripravljeni sprejeti, jo hraniti ali se ji odpovedati, koliko časa se bodo počutili Slovence, kako gledajo na transnacionalna prizadevanja staršev, sorodnikov, prijateljev v njihovi mladosti. Njihov angažma pogosto kaže na dejstvo, da so imeli njihovi starši mešane občutke ob svoji vključitvi v družbo države gostiteljice in so te svoje mešane občutke na različne načine prenašali na svoje otroke (Lewitt in Glick Shiller 2004). Želeli so, da se njihovi otroci vključijo, a ne preveč. Tako se mladi spominjajo različnih kulturnih praks, pravzaprav se zdi, da so našli »skupnost, ki razmišlja podobno in ki te sprejme z odprtimi rokami. Tam se lahko pogovarjaš ne da bi bilo treba kaj pojasnjevati, saj gredo vsi skozi podobne stvari.«

Tako na straneh teh skupin na Facebooku in Myspaceu na tako imenovanem »zidu« (wall) potekajo dolge debate številnih udeležencev na najrazličnejše teme:

»joining this group is like coming home...cheers!«, »this is probably the best page I have come across in long time. I am proud to be Slovenian!!«, »i never thought i had tradition or culture b/c of the lack of Slovenians in Minneapolis but this group shines light toward me realizing me heritage. thanks!«, »haha. it's groups like this that make me wish I learnt my native tongue!«, »second generation Slovenians are the same!« (You Know et al. 2010)

Najrazličnejše in kot skupne razpoznane kulturne prakse vključujejo recimo igranje, učenje jezika, igranje določenih instrumentov, petja ali plesa:

»I used to play the accordian as a kid and what's more I CHOSE it myself – wasn't forced by my parents (although they were thrilled!)«, »I was involved in pevski zbor and folklorna skupina and so on and so on...«, »Saturdays and Slovenska šola....lol!!!« (You Know et al. 2010)

Ali praznovanje različnih praznikov v povezavi z hrano:

U know you're Slovenian when mami is preparing »vampe« meanwhile your friend has arrived for a dinner«, »With us it was smoren that my mom would make for us...and sprinkle sugar or pehleicinke..with jam«, »I miss Slovenia.. ajver, kranjske klobase and potico (njama) and strenge relatives«, »You eat that egg stuff at Easter – ya know – hard boiled eggs with oil, vinegar and horseradish – and mocha (dunk) your bread, potica, klobase, speck and everything into it!«, »zu Ostern besucht, gibt es fünfmal gekochte Eier, Kren, Slivo, Salami und potica (aber nur mit Nuss, nie mit Schokolade). (You Know et al. 2010)

Tudi razne prakse v povezavi z zdravjem, kot recimo:

»you're not allowed to leave the house with damp hair«, »Getting warm soda or juice, because too cold of a drink would hurt your throat«, »prepih kills more people than cancer according to my babi!«, »You have to wear copate around the house, even if you have carpeting and it is 95 degrees outside...« (You Know et al. 2010)

... in še številne druge, ki z različnih zornih kotov osvetljujejo različne transnacionalne prakse, ki so jih kot otroci vsrkavali iz okolja, v katerem so živeli, in ki so jih kot mladi pripravljani deliti z drugimi na internetu v želji, da bi oblikovali neko novo obliko etnične skupnosti, pa čeprav le za nekaj sekund, kolikor traja, da obesimo »post« na Facebookov ali Myspaceov zid.

CTRL-ALT-DEL ALI ZAKLJUČEK

Raziskave migracij so se v zadnjem času še močneje posvetile raziskavam socialnih mrež, institucij in povezav, ki segajo preko nacionalnih meja in povezujejo izseljence z državo izvora in jih s tistimi, ki niso odšli, povezujejo v skupna socialna polja. Izseljenci pošiljajo domov denar, se vračajo v domovino, kjer se lahko kulturno, socialno, politično, gospodarsko udeležujejo. Poleg tega svojo kulturo, jezik, vrednote lahko širijo tudi na svojo okolico v državi gostiteljici. Te transnacionalne povezave in prakse prevladujejo predvsem v prvi generaciji izseljencev (Bryant 2005).

Toda vztrajnost teh povezav pri drugi in naslednjih generacijah izseljencev je vprašljiva. Vsaj nekaj izseljenskih otrok in mladih zadrži nekaj znanja jezika svojih staršev, vračajo se v njihovo domovino in tja pošiljajo celo denar, a magnituda in frekvenca teh praks v naslednjih generacijah sta precej manjši kot pri generaciji njihovih staršev. Raziskave v ZDA so celo pokazale, da je velika večina otrok in mladih državljanov ZDA, govorijo raje angleško, niso še obiskali domovine svojih staršev in se tja (še) niso odločili pošiljati denarja. A to še zdaleč niso vse transnacionalne prakse, čeprav se skozi besedila člankov najpogosteje ponavljajo. Raziskave so poudarile tudi pomembnosti drugih transnacionalnih povezav, ki na prvi pogled niso tako pomembne, imajo pa lahko daljnosežne posledice.

Vključevanje in sodelovanje otrok in mladih pri specifičnih komunikacijah, ki jih tudi pri izražanju etničnosti nudi internet, je zanimiva in prav gotovo pomembna transnacionalna praksa, ki se jo splača podrobneje raziskati. Za razliko od dolgoletnega učenja jezika, kulture, obiskov domovine svojih staršev ali pošiljanja denarja sorodnikom predstavlja povezavo z državo izvora, ki je dosegljiva iz naslanjača.²² Kot kažejo zgoraj opisani primeri, ne zahteva nekega širokega predznanja, pogoji za vključevanje v določeno virtualno skupino z etnično vsebino pa so minimalni in celo fleksibilni. Poleg tega je »etnični pritisk« kot socialna konstrukcija s strani staršev, sorodnikov, okolice, ki je še vedno opazen pri »klasičnih« spletnih straneh in portalih, manjši ali pa ga sploh ni. Morda se prav zaradi vsega tega pred nami razgrne cela paleta transnacionalnih dinamik, ki segajo vse do zgodnjih otroških let, vplivajo na identitete sodelujočih v skupini vsaj za nekaj časa in nato lahko bodisi vodijo naprej v domovino ali pa se izgubijo v kiberprostoru. Kot je to v informacijski dobi pogost primer, je informacij zaenkrat enostavno preveč, da bi jih lahko vse raziskali in pojasnili preko obstoječih migracijskih teorij in razmislekov, tudi najsodobnejših. Zaenkrat lahko le brskamo po površju in uživamo v raznolikosti migrantskih izkušenj, ki se preko otroških oči in mladih prstov prenašajo v kiberpostor in se na ta način izognejo pozabi.

VIRI IN LITERATURA

Aries, Philippe (1991). *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

²² Medmrežje je prikladen prostor za ohranjanje stikov z deželo izvora tudi za tiste otroke migrantov, ki so lahko zaradi zunanjih znakov etnične identifikacije in obiskov domovine staršev izpostavljeni mučni stigmatizaciji (Žitnik 2008: 90–91).

- Boyd, Monica (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review* 21(2(78)): 638–670.
- Bryant, John (2005). Children of International Migrants in Indonesia, Thailand and the Philippines: A review of Evidence and Policies, http://www.unicef-irc.org/cgi-bin/unicef/download_insert.sql?PDFName=&ProductID=381&DownloadAddress=/publications/pdf/ (12. 6. 2010).
- Cikić, Sanja (2002). Povezovanje Slovencev po svetu s pomočjo interneta: vzpostavljanje virtualnih etničnih skupnosti. *Dve Domovini / Two Homelands* 16: 81–98.
- Čavič, Uroš (2008). Nekaj zelo kratkih misli o Facebooku in Myspaceu, http://www.dsolutions.si/about_si.htm (5. 9. 2008).
- Donath, Judit S. (2004). Identitet i prijave u virtualnoj zajednici. *Etnografija interneta* (ur. Reana Senjković in Iva Pleše). Zagreb: Institut za etnologiju in folkloristiku, 125–160.
- Društvo Slovencev Kredarica, www.Kredarica.s5.com/ (23. 7. 2010).
- Društvo Slovenaca Sava, <http://www.drustvosava.org/> (13. 7. 2010).
- Dufoix, Stephane (2008). *Diasporas*. Berkeley, California: University of California Press.
- Elkins, David J. (1997). Globalization, telecommunication and virtual ethnic communities. *International Political Science Review* 18(2): 139–152.
- Elkins, David J. (1999). Think locally, act globally: reflections on virtual neighbourhoods. *Javnost/The Public* 6(1): 37–54.
- Faulstich Orellana, Marjorie, Thorne, Barrie, Chee, Anna, in Lam, Wan Shun Eva (2000). Transnational Childhoods: The Participation of Children in Processes of Family Migration. *Social Problems* 48(4): 572–591.
- Fawcett, James T. (1989). Networks, Linkages and Migration Systems. *International Migration Review* 21(2(78)): 671–680
- Gurak, Douglas T., in Caces, Fe (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. *International Migration Systems: A Global Approach* (ur. Mary M. Kritz, Lin Lean Lim in Hania Zlotnik). Oxford: Clarendon Press, 150–176.
- Laguerre, Michel (2002). Virtual Diasporas: A New Frontier of National Security, <http://www.nautilus.org/gps/virtual-diasporas/paper/Laguerre.html> (20. 8. 2008).
- Lewitt, Peggy, in Waters, Mary C. (2002). Introduction. *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation* (ur. Peggy Lewitt in Mary C. Waters). New York: Russel Sage, 1–32.
- Lewitt, Peggy, in Glick Schiller, Nina (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transtational Social Field Perspective on Society, <http://www.peggylevitt.org/pdfs/Levitt-Glick.conceptsimult.pdf> (17. 3. 2010).
- Lewitt, Peggy, DeWind, Josh, in Vertovec, Stephen (2003). International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction. *International Migration Review* 37(3): 576–610.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Meden, Ahac (2007). Spletne strani Slovencev po svetu. *Dve Domovini / Two Homelands* 26: 47–73.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mikola, Maša, in Gombač, Jure (2008). Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu: stare dileme novih rešitev. *Dve domovini / Two Homelands* 28: 39–56.
- Milharčič Hladnik, Mirijam (2010). Hrana in spomin v kontekstu migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 31: 51–63.

- Mlekuž, Jernej (2009). Kozmoklobasanje. O e-uživanju vesoljske kranjske klobase. *Dve Domovini / Two Homelands* 29: 27–51.
- Mlekuž, Jernej (2010). Introduction. *Go Girls! When Slovenian Women Left Home* (ur. Marina Lukšič Hacin in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 9–16.
- Myrdal, Gunnar (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Planika in Mladi glas, <http://www.mladiglasplanika.org/> (6. 8. 2010).
- Planinsko društvo Triglav Švica, <http://www.triglav.ch/> (15. 8. 2010).
- Pleše, Iva, in Senjković, Reana (2004). Etnografije interneta. *Etnografije interneta* (ur. Reana Senjković in Iva Pleše). Zagreb: Institut za etnologiju in folkloristiku, 5–16.
- Rheingold, Howard (1994). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York, NY: HarperPerennial.
- Repič, Jaka (2010). Ambivalent identities in transnational migrations between Argentina and Slovenia. *Dve domovini / Two Homelands* 31: 121–134.
- Slomškov dom Ramos Mehija, <http://www.slomskovdom.org/slo1/index2.php?option=content&task=view&id=94&page=1&page=3> (12. 8. 2010).
- Slovenian Cultural Garden Association, <http://www.cleslo.com/scga/> (10. 8. 2010).
- Slovenska fantovska zveza-slovenska dekliška organizacija, <http://www.sdo-sfz.com.ar/> (12. 8. 2010).
- Slovensko društvo Planika, <http://www.planika.ch/> (17. 6. 2010).
- Slovensko društvo Drava, Društvo Drava, <http://www.drava.de/> (24. 7. 2010).
- Slovensko kulturno društvo Lipa, <http://www.lipa.de/> (1. 8. 2010).
- Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava Frankfurt, <http://www.sava-frankfurt.de/> (2. 8. 2010).
- Stark, Oded, in Levhari, David (1982). On migration and risk in LDCs. *Economic Development and Cultural Change* 31(1): 191–196.
- Thezaurus: Slovenian language and cultural resources, <http://www.thezaurus.com> (1. 4. 2008).
- Toplak, Kristina (2008). »Buenas artes«: ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Toplak, Kristina (2009). Patriotizem kot izziv? Pomen uspešne integracije potomcev priseljencev za Slovensko vojsko. *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na Slovensko vojsko* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 137–152.
- Triglav-Stuttgart, <http://www.triglav-stuttgart.si/forum/> (3. 8. 2008).
- You Know, <http://www.facebook.com/group.php?gid=2225152464> (2. 9. 2010).
- WELL, Whole World 'Lectronic Link. <http://www.well.com/> (1. 4. 2010).
- Wimmer, Andreas, in Glick Schiller, Nina (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: an essay in historical epistemology. *International Migration Review* 37(3): 576–610.
- Zlotnik, Hania (1992). Empirical identification of international migration systems. *International Migration Systems: A Global Approach* (ur. Mary M. Kritz, Lin Lean Lim in Hania Zlotnik). Oxford: Clarendon Press, 19–40.
- Zontini, Elizabetta (2007). Transnational Families. Encyclopedia, http://wfnetwork.bc.edu/encyclopedia_entry.php?id=6361&area=All (19. 4. 2010).
- Žitnik, Janja (2008). Statistical facts are human fates: unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(1): 77–94.

3. DEL

OTROCI V SPECIFIČNIH IZSELJENSKIH SITUACIJAH

MIGRACIJE OTROK ALEKSANDRINK OD TRIDESETIH DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA

Daša Koprivec

UVOD

V pričujočem poglavju bom obravnavala nekatere temeljne značilnosti migracij otrok aleksandrink²³ v obdobju od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja.

V pretežni meri je pričujoča vsebina del širše raziskave, ki smo jo izvajali v Slovenskem etnografskem muzeju in v kateri nas je zanimal predvsem proces izoblikovanja in vrednotenja dediščine aleksandrink pri njihovih potomcih (Koprivec 2005–2010). Skozi pričevanja sodelujočih v muzejski raziskavi pa so se pokazali tudi številni migracijski tokovi, v katere so bili vključeni tudi otroci aleksandrink, ne samo njihovi odrasli sorodniki. V razpravi povzemam glavne migracijske tokove iz Goriške v Egipt in ne toliko tudi iz drugih slovenskih pokrajin. Razlog je v tem, da je bila temeljna raziskava Slovenskega etnografskega muzeja narejena na Goriškem, pa tudi raziskave drugih avtorjev (Miklavčič Brezigar 2003, Škrli 2009) so bile narejene znotraj goriškega prostora. Primerjave z ostalim slovenskim prostorom bi bile lahko zaradi tega pomanjkljive, saj ne razpolagamo z enakovredno kvaliteto podatkov o izseljevanju v Egipt tudi iz ostalega slovenskega prostora.

Obdobje od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja je bilo z vidika migracijskih tokov iz Evrope proti Bližnjemu vzhodu izredno pestro in dinamično. Po prvi svetovni vojni in do sredine tridesetih let 20. stoletja so migracije potekale zlasti v smeri sever–jug, iz Evrope v dežele na Bližnjem vzhodu in v severni Afriki. Po razpadu otomanskega imperija in do sredine dvajsetih let 20. stoletja so si evropske dežele, Velika Britanija, Francija in Italija, že dodobra utrdile svojo politično in ekonomsko prevlado v več deželah na tem geografskem prostoru. V »rokah« Velike Britanije tako ni bil samo Egipt, ampak tudi Sudan, Jordanija, Irak in tedanja Palestina. Francija je politično in gospodarsko obvladovala Sirijo, Alžirijo, Maroko in Tunizijo, Italija pa Libijo (Warnock Fernea 2002: 67). Ta selitev politične in gospodarske moči evropskih držav na Bližnji vzhod je omogočala migracije tudi številnim posameznikom in družinam iz Evrope, da so v njih našli možnosti za zaslužek, velikokrat pa tudi možnosti za začetek novega življenja. Selili se niso samo Slovenci, ampak tudi številni drugi narodi, Italijani, Grki, Judje, Armenci, Maltežani, Angleži, Francozi (Haag 2004). Znotraj teh migracijskih procesov so potekale tudi migracije *aleksandrink in njihovih otrok*. Za slednje Dorica Makuc, avtorica pomembne raziskave o aleksandrinkah, ugotavlja, da je goriška kvestura še sredi tridesetih let 20. stoletja, v času procesa italijanske raznarodovalne politike slovenskega prebivalstva na italijanskem državnem ozemlju, zelo rada in hitro ugodila prošnji Slovencev za potne liste, tudi ko je šlo za otroke (Makuc 1993: 127).

Migracije otrok aleksandrink so bile številne in raznolike tako po migracijskih smereh kot po vzrokih zanje, pa tudi starost otroških migrantov je močno variirala. Natančnejša študija o tem, kako so migracije otrok potekale v obdobju pred prvo svetovno vojno, ostaja naša naloga. V pričujoči razpravi sem se osredotočila na obdobje od tridesetih do konca

²³ Gre za migracije Slovenk in Slovencev v Egipt, ki so v slovenskem družboslovnem in humanističnem raziskovanju dobile naziv *aleksandrinke in aleksandrinstvo*; glej tudi Miklavčič Brezigar 2004: 5, Kalc 2002, Makuc 1993.

šestdesetih let 20. stoletja, ker razprava temelji na analizi osebnih pričevanj otrok aleksandrink, ki so bili sami akterji teh migracijskih procesov.²⁴

MIGRACIJE MED GORIŠKO IN EGIPTOM

Migracije otrok aleksandrink so potekale v treh glavnih smereh: iz Goriške v Egipt, iz Egipta na Goriško in od sredine štiridesetih let 20. stoletja dalje tudi iz Egipta drugam po svetu. Migracije otrok aleksandrink so bile del družinskega konteksta, pa tudi del širših ekonomskih in političnih danosti v navedenem časovnem obdobju. Rečemo lahko, da so bili otroci bolj kot odrasli v nekem smislu *objekti* migracijskih tokov, saj so bile njihove selitve odvisne od odločitev njihovih staršev, včasih obeh, včasih pa tudi samo matere, odvisno od medsebojnih odnosov v otrokovi primarni družini. Otroci o lastni migraciji niso mogli *soodločati*, ampak so se morali z njo sprijazniti in jo sprejeti. V muzejski raziskavi je več sodelujočih pričalo, kako težko so sprejeli selitev iz domačega kraja na Goriškem v Egipt, ko je ponje iz Egipta prišla mati ali teta. Mnogi so se skrili ali skušali ubežati selitvi.

Nisem hotel oditi. Vendar, kaj bi lahko storil? Skrili sem se pod tisti most tja ... Ampak moja sestra je vedela. Pograbila me je in odnesla ... Ja, tam sem bil in potem so me vzeli in odpeljali v Egipt.

Tako je pripovedoval sin aleksandrinke, ki je v Egipt odšel leta 1935 kot šestletni deček, skupaj z dve leti starejšo sestro, ko je ponju prišla mama iz Egipta. V Egiptu je preživel 20 let svojega življenja, se od tam leta 1955 odselil v Avstralijo, kjer je živel do leta 2008, ko se je po dvainsedemdesetih letih življenja v tujini odločil preostanek starosti preživeti v svoji rojstni vasi na Goriškem.²⁵

Glede na starost pri njihovi prvi migraciji lahko otroke razdelim v tri skupine, ki so bile prevladujoče na relacijah med Goriško in Egiptom. Prva skupina so bili *dojenčki*, druga skupina *dečki in deklice v starosti od šest do deset let* in tretja skupina *dekleta v starosti od petnajst do sedemnajst let*. Razlogi za migracije so bili med navedenimi skupinami različni.

Migracije dojenčkov

Migracije dojenčkov so potekale zgolj iz Egipta na Goriško, se pravi, da so bili otroci rojeni v Egiptu, matere pa zanje tam niso mogle skrbeti, saj so bile zaposlene. Zaposlene so bile kot gospodinjske pomočnice, ki so delale in živele pri gospodarjevih družinah, tam pa za njihove lastne otroke ni bilo prostora. Dokler so bivale in delale pri delodajalčevi družini, aleksandrinke v Egiptu niso mogle imeti svojih družin, postati so morale *nadomestne* matere, prijateljice in družabnice različnim družinskim članom v delodajalčevi družini.²⁶

Nekatere med njimi so zanosile, ko so se vračale na obiske domov, in pogosto niti vedele niso, da se vračajo nazaj na delo v Egipt noseče. Nekaj mesecev po rojstvu so otroka poslale domov v varstvo svojim sorodnicam ali sosedam. Ti dojenčki so doma imeli svoje dojilje, ki so jim matere, ki so delale v Egiptu, plačevale (Humar 2007: 9–11). Nekateri med njimi so se čez nekaj let ponovno pridružili svojim materam v Egiptu, če so te še delale tam. Pridružili so se jim, ko so dosegli starost vsaj šestih let, ker so jih tedaj matere lahko dale v

²⁴ Uporabljena so pričevanja sodelujočih v muzejski raziskavi. Pričevanja se hranijo v Kustodiatu za slovenske izseljence v Slovenskem etnografskem muzeju v obliki avdio posnetkov (AO) in terenskih zapisov (TZ) intervjujev s pripovedovalci na terenu na Goriškem (Koprivec 2005–2010).

²⁵ Koprivec 2005–2010: AO8-04.

²⁶ Vendar pa se to ni dogajalo samo aleksandrinkam, ampak sodi med temeljne značilnosti t. i. *live-in* dela in usode migrantk, ki so tudi matere (Hrzenjak 2007: 40–42).

enega izmed šolskih internatov, ki jih je bilo v Kairu in Aleksandriji veliko in kjer so svoja prva šolska leta preživeli otroci različnih migrantskih skupin (Warnock Fernea 2002). Tako so šli nekateri otroci aleksandrink skozi več migracijskih procesov: rojeni v Egiptu so bili poslani domov na Goriško, kot deklice ali dečki so se selili nazaj v Egipt in bili sredi petdesetih let 20. stoletja del množičnega migrantskega vala, ko so številne slovenske družine po egiptovski nacionalni revoluciji v letih 1952–1956 iskale svoj novi dom v Avstraliji, Kanadi, Argentini. Tako je o svojem življenju pripovedoval sin aleksandrinke, ki je bil kot poldrugi mesec star dojenček leta 1924 poslan iz Aleksandrije na Goriško, kjer je živel do svojega šestega leta starosti, večino časa pri očetu in starejši sestri, mama pa je z dvema drugima sestrama živela in delala v Egiptu. Ko je bil star šest let, so ga *poslali* nazaj v Egipt, kjer je živel trinajst let, se tam izšolal in pridobil poklic. Po drugi svetovni vojni je najprej emigriral v Slovenijo, leta 1952 pa v Kanado, kjer živi še danes (Koprivec 2009: 113).

Slovenski otroci so se v Egiptu rojevali tudi v zakonskih zvezah (če sta v Egiptu hkrati delala mož in žena), pa tudi v drugih partnerskih zvezah, ki so jih imele aleksandrinke. Vsakokrat je bila odločitev za ločitev od otroka težka in je zaznamovala oba, otroka in mater. Otroka toliko bolj, kadar je njegova migracija iz Egipta na Goriško pomenila trajno ločitev od matere (če je mati ostala v Egiptu in se ni vrnila na Goriško ali pa je prišla čez leta, ko odtujenosti med njima ni bilo več mogoče zapolniti) in je povezana s travmatičnimi spomini, ki otroke aleksandrink bremenijo še v starosti.

Domov so me poslali kot paket, manj kot tri mesece staro. Mame se ne spomnim nikoli doma. Še zdaj, ko imam 80 let, mi manjka mama. Kar ti da mama, ti noben ne more povrniti.

Tako je pripovedovala hčerka aleksandrinke, ki se je rodila v Egiptu leta 1930 in bila trimesečna poslana domov na Goriško. Njena mati, ki se je sicer kot štirinajstletna deklica pridružila svoji materi v Egiptu leta 1906, je prišla nazaj na Goriško leta 1947, po enainštiridesetletni odsotnosti.²⁷

Vsekakor je bila odločitev matere ali obeh staršev, da bodo otroka vzgajali sorodniki na Goriškem, posledica odločitve v *stiski*, ko zaradi narave dela v Egiptu njuna skrb za otroka ni bila mogoča in rojstvo otroka tudi ni bilo načrtovano.

Migracije dečkov in deklic v Egipt

Otroci, ki so bili rojeni na Goriškem in so v tridesetih letih 20. stoletja migrirali v Egipt, so bili rojeni v obdobju 1922–1929. Najpogosteje je najprej mati odšla na delo v Egipt, kasneje pa se ji je pridružil tudi mož, če mu je uspelo najti ustrezno zaposlitev. Selitev njenih otrok z Goriške v Egipt je bila posledica *želje* staršev, da bi se otroci, ki so v prvem obdobju njenega dela ostali doma na Goriškem, pridružili staršem. Šlo je za željo, da bi se družina združila, potem ko sta se mati in oče v novem okolju že znašla.

Jaz sem šla v Egipt, ker je bila mama dol. Ker mama je šla, ko sem imela dve leti. Potem je šel še tata, eno leto pred mano. In tako sem imela šest let, ko je mama prišla pome. Mama in tata najprej sta bila oba v eni hiši, pri eni družini in jaz, ko sem prišla v Egipt, sem šla k teti v varstvo, za dve leti. In potem sta tata in mama najela stanovanje, tata je začel delat v mlinu in potem počasi, sem jaz šla v šolo, sem hodila v francosko šolo.

²⁷ Tako se spominja pripovedovalka v pogovoru z ekipo Televizije Slovenija. Dokumentarno gradivo RTV SLO: SŠ–2009. Zapis Koprivec 2005–2010: TZ 18.

Tako je pripovedovala hčerka aleksandrinke, ki se je rodila na Goriškem leta 1928, živela v Egiptu, v Aleksandriji od leta 1934 do leta 1946 in se po dvanajstih letih vrnila z družino v svojo rojstno vas na Goriško.²⁸

Slika 1: Aleksandrinke s hčerko, ki jo je pripeljala iz Goriške v Egipt; Aleksandrija, trideseta leta 20. stoletja (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja)

Nekateri slovenski otroci pa so v Egiptu živeli brez očeta, ker je ta umrl ali pa ker se ni odločil za odhod v Egipt in je ostal doma na Goriškem. Nekateri očetje so migrirali tudi v druga okolja in si tam našli delo in zaslužek, na primer v Argentini, Italiji, Švici. Celovite družine, v katerih bi bila oba starša Slovenca, so bile v Egiptu vendarle v manjšini. Prevladovala so matere, ki so bile vdove, in tiste, katerih možje so migrirali v Argentino, od

²⁸ Koprivec 2005–2010: AO7-07.

tam pa se družini niso več javili in so morale same poskrbeti za svoje otroke, rešitev pa so iskale tudi v zaslužku v Egiptu.

Moja mama se je zelo mlada poročila. Moža je imela iz Dornberka – Brdo. Z njim sta imela hčerko Nado, mojo polsestro. Glede na hudo ekonomsko krizo, ki je vladala v začetku 20. stoletja, sta se z možem dogovorila, da gre on v Argentino iskat zaslužek za družino. Sledila so leta čakanja na obljubljeni zaslužek in vpoklic moža, da pride z otrokom za njim v Ameriko. Namesto tega je po nekaj letih, po drugih, izvedela, da njen mož si je tam doli našel drugo in z njo ustvaril družino. Ona je ostala nepopisno razočarana. Čez nekaj let se je odpravila v Egipt služiti. Otroka, štiriletno Nado je pustila svojima nonotu in noni. V Egiptu je delala kot služkinja pri bogati družini. Potem je prišla za kratek čas iz Egipta in je polsestro odpeljala s seboj v Egipt.

Tako je o življenju svoje matere pripovedovala hčerka aleksandrinke, rojena v Aleksandriji leta 1930. Ko je bila stara eno leto, jo je mama pripeljala iz Egipta na Goriško in jo dala v domači vasi v rejo sosedovi družini. Tej družini je za dolgoletno varstvo svoje hčere *za plačilo dala vse svoje imetje razen hiške*. Prvo hčerko pa je odpeljala s seboj v Egipt, od koder se je slednja leta 1952 z družino odselila v Avstralijo. Pripovedovalka s svojo materjo nikoli ni živela.²⁹

Deklice v starosti petnajstih do sedemnajstih let so se selile z Goriškega v Egipt iz *ekonomskih razlogov*. V strokovni literaturi najdemo pričevanja o tovrstni migraciji že za obdobje pred prvo svetovno vojno in tudi neposredno po njej (Škrlj 2009: 168). Matere so pošiljale po svoje hčere na Goriško, ko so te končale osnovno šolo in so lahko že same delale. Zaposlile so se pri družini, kjer je pred njimi že delala njihova mati ali druga bližnja sorodnica. Tovrstna migracija je bila posledica družinske ekonomske stiske in potrebe, da bi vsak družinski član lahko čim prej prispeval svoj delež k družinskemu proračunu. V Egipt so zato odhajala že dekleta v adolescentni dobi. Delale so kot varuške in pomočnice, *šle so služiti v Egipt* in tako oplemenitile del zaslužka, ki ga je družini prispevala mama s svojim delom v Egiptu. Večina teh deklet je ostala v Egiptu in se tam poročila, po navadi s partnerjem druge nacionalnosti. Po egiptovski nacionalni revoluciji od sredine petdesetih let 20. stoletja dalje so s svojimi družinami emigrirale iz Egipta (glej tudi Škrlj 2009: 161–170, Makuc 1993).

V družini aleksandrink, v kateri je bilo več otrok in je bila starostna razlika med najstarejšim in najmlajšim dvajset ali več let, so v istem času eni otroci živeli na Goriškem in drugi v Egiptu. Starejše hčere, ki so bile stare dvajset, osemnajst ali šestnajst let, so z materjo živele in delale v Egiptu, medtem ko je najmlajši kot dojenček ostal pri sorodnikih v oskrbi na Goriškem.³⁰ Znotraj iste družine so potekali različni migracijski procesi in se neprestano spreminjali in prepletali. Selitve z Goriške v Egipt in nazaj lahko spremljamo skozi več generacij, saj se pripovedovalci spominjajo tudi migracij svojih mater, ki so odšle v Egipt v začetku 20. stoletja, mnoge prav kot šestnajstletne deklice, ki so takoj začele delati. Nato pa so se začeli seliti še njihovi otroci in vnuki, v nekaterih primerih so bili v šestdesetih letih 20. stoletja že njihovi pravnuki tisti, ki so se na koncu te šestdesetletne selitvene verige, v četrti generaciji, selili iz Egipta v Avstralijo, Argentino, Kanado in drugam (Koprivec 2005–2010).

MIGRACIJE OTROK IZ EGIPTA

V migracijske tokove iz Egipta po drugi svetovni vojni so bili zajeti tako tisti otroci aleksandrink, ki so se v Egipt priselili, kot tisti, ki so se tam rodili. Če spregovorim nekaj

²⁹ Koprivec 2005–2010: AO8-06.

³⁰ Koprivec 2005–2010: AO7-06.

besed o v Egiptu rojenih otrocih, ugotavljam, da so bili v muzejsko raziskavo zajeti zlasti otroci, ki so se v Egiptu rodili v letih med 1937–1948. Predstavljajo zadnjo generacijo v Egiptu rojenih otrok slovenskim staršem. To so otroci aleksandrink, ki so v Egipt migrirale konec dvajsetih in v začetku tridesetih let 20. stoletja. V velikem številu so se poročale s partnerji, ki niso bili slovenskega porekla. Otroci izhajajo pretežno iz zakonskih zvez z Italijani, Švicarji, Maltežani, Libanonci, Judi, Grki, Armenci in tudi Egipčani.

Po drugi svetovni vojni je hitro prišlo do sprememb družbenega sistema v Egiptu. Prelomne so bile letnice 1948, 1952, 1956 in 1958.³¹ Po egiptovski nacionalni in politični revoluciji v obdobju 1952–1956 so premoženje družin, ki niso imele egiptovskega državljanstva, nacionalizirali, takšnih pa je bila večina. Angleške, francoske in judovske družine, ki so dajale zaposlitev tudi Slovencem, so do konca petdesetih let 20. stoletja zapustile Egipt, z njihovim odhodom pa se je ukinila tudi ekonomska baza, ki je našim ljudem omogočala delo in zaslužek.

Nekatere slovenske družine so Egipt zapustile že leta 1946, s t. i. Prekomorskimi brigadami (Žigon 2003: 39). Aleksandrinke, ki so se poročile z Judi, so odšle kmalu po letu 1948.³² Večina drugih družin aleksandrink v nacionalno mešanih zakonskih zvezah je odhajala postopoma. Prva skupina je odšla v letih 1946–1948, druga v letih 1956–1958 in zadnja skupina v letih 1960–1962.

Otroci aleksandrink so migrirali v zelo različnih starostih, odvisno od leta rojstva in od leta migracije, v Egiptu pa so tudi preživeli različno število let. Najmlajši pripovedovalci, ki so bili zajeti v muzejsko raziskavo, so bili ob migraciji iz Egipta stari dve ali tri leta in so se v Egiptu rodili. Drugi so bili stari šest, osem, devet, dvanajst let. Pri slednjih je močno prisotna nostalgija po Egiptu kot njihovi *rojstni deželi* (Koprivec 2009: 112). Odselili so se z obema staršema, v tedaj aktualne imigrantske države, kot so bile v petdesetih letih 20. stoletja Avstralija, Brazilija, Argentina, Kanada. Otroci, ki so se v Egipt priselili v tridesetih letih 20. stoletja, so bili ob selitvi iz Egipta že na pragu odrasle dobe. Če so se selili iz Egipta v sredini štiridesetih let 20. stoletja, so bili stari približno osemnajst let in so imeli za seboj dobrih dvanajst let življenja v Egiptu. Zato jih je to življenje dodobra tudi kulturno zaznamovalo in prehod je bil pogosto zelo težak.

Pripovedovalka, rojena v Aleksandriji leta 1946, katere družina je prišla na Goriško leta 1958, je pripovedovala, da v novem domu ni bilo vodovoda in seveda tudi ne kopalnic, kar vse so nudila stanovanja v Aleksandriji. Tudi ni bilo javne razsvetljave in šolskih avtobusov.

Kakšne spremembe sem še doživljala? Privaditi sem se morala na drugačno klimo. Zime so bile tu mrzle in takrat ni bilo še centralne kurjave. V Egiptu zime niso bile tako mrzle, saj ni bilo treba kuriti. Na drugačno prehrano. Tam smo jedli mediteransko hrano. Takrat se pri nas ni dobilo manga, dateljnov, banan, sladkega krompirja in še česa drugega.³³

Ker so bili ti otroci rojeni v Egiptu, so se toliko težje prilagodili novemu okolju in marsikateri je zaradi stresa ob preselitvi tudi zbolel. Bilo je preveč sprememb naenkrat (Koprivec 2009: 110–111).

³¹ 1948: ustanovitev Izraela in takojšen vojaški konflikt z Egiptom, kar je zelo poslabšalo položaj judovskih družin v Egiptu, pri katerih so bile zaposlene tudi naše aleksandrinke; 1952: socialna in nacionalna revolucija v Egiptu in prihod Naserja na oblast; 1956: nacionalizacija Sueškega prekopa in tudi drugega premoženja evropskih in judovskih družin v Egiptu; 1958: ustanovitev Združene arabske republike; 1967: ponovni vojaški konflikt z Izraelom (Krušič 1992: 102–103).

³² Izraelsko-egiptovski vojaški konflikt leta 1948; glej op. zgoraj.

³³ Koprivec 2005–2010: TZ 16.

Slika 2: Aleksandrinka s hčerko, ki se je rodila v Egiptu. Konec petdesetih let 20. stoletja sta se priselili na Goriško. Fotografirani v Aleksandriji leta 1954 (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja)

Če so migrirali iz Egipta še kasneje, v zadnjem selitvenem valu, ki je potekal v sredini šestdesetih let 20. stoletja, so do tedaj že povsem odrasli in postali tudi sami starši. Tedaj so migrirali iz Egipta skupaj s svojimi otroci in tako spremenili svojo migrantsko identiteto, *ko so otroci migranti postali starši otrokom migrantom*; zajeti v nove migracijske tokove nekaj desetletij kasneje in v nekem drugem političnem kontekstu.

Slika 3: Slovenska družina v Egiptu, ki se je odselila v Avstralijo. Fotografirani pred svojim odhodom leta 1948 (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja)

Migracije iz Egipta so imele močan vpliv na spremembe v družinskem življenju Slovencev in Slovenk v Egiptu, pa tudi tistih, ki so si tam ustvarili mešane zakonske zveze. V družinah, kjer so bili otroci že odrasli, si starši in otroci niso vedno izbrali skupne nove imigrantske destinacije. Zasedimo lahko več primerov, ko so otroci in starši po odhodu iz Egipta v petdesetih letih 20. stoletja živeli v različnih državah in se pogosto tudi nikoli več niso srečali.³⁴ Še bolj je ta raznolikost razvidna, če jo raziskujemo na ravni širše rodbine. Iz muzejske empirične raziskave lahko povzamemo eno izmed migracijskih zgodb aleksandrinke in njene družine, iz katere se je v Egipt odselilo pet družinskih članov, mama, sin in tri hčere, le oče in en sin sta ostala doma na Goriškem. Mama in ena hči sta ostali v Egiptu in tam umrli. Druga hči se je z družino odselila v Brazilijo (1957), tretja hči in sin pa v

³⁴ Na primer mama v Franciji, oče na Goriškem, brat in sestra sta se odselila v Avstralijo; v drugem primeru je mama umrla v Aleksandriji, oče in sin sta se odselila na Goriško in hči v Rim v Italijo (Koprivec 2005–2010: AO8-01 in AO8-04).

Slovenijo (1958). Vnuki danes živijo v Švici, Braziliji in Sloveniji.³⁵ Tudi tri mladostne prijateljice, ki so se vse rodile slovenskim materam v Egiptu v sredini štiridesetih let 20. stoletja, vendar pa očetom različnih nacionalnosti (Egipčanu, Slovencu in Italijanu), so doživljale različno usodo. Danes živi ena v Egiptu, druga v Italiji in tretja v Sloveniji, medsebojne stike pa še vedno vzdržujejo, čeprav je od njihovega druženja v Egiptu minilo že več kot pet desetletij.³⁶

SKLEPNE MISLI

Migracije otrok so bile v obdobju od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja močan del selitvenega procesa Slovenk in Slovencev v Egipt. Slednje niso bile le enosmerne, na poti iz Goriške v Egipt in nazaj, ampak se je selitev v Egipt na koncu izkazala kot usodna za oblikovanje migracijske poti, kakršne akterji ob svoji selitvi iz Goriške nikakor niso načrtovali. Mnogi otroci aleksandrink, rojeni na Goriškem, so imeli možnost in priložnost živeti v Egiptu tudi po trideset let svojega življenja, dokler jih niso ujeli novi migracijski tokovi, ki so po koncu druge svetovne vojne vodili v obratni smeri, tokrat iz Egipta. Za mnoge se je njihova selitev v Egipt končala v Avstraliji, Braziliji, Argentini, Kanadi itd. Potomci aleksandrink živijo danes v Melbournu, Sydneyju, Montrealu, Calgaryju, Sao Paulu, pa tudi v Rimu, Torinu, Bologni, Trstu in Gorici, Milanu in še kje.³⁷ »Samo grobovi v Egiptu so ostali,« je dejal eden od sodelujočih v muzejski raziskavi.³⁸ Zato pa je ostalo vrsto pričevanj, pa tudi ohranjena osebna materialna dediščina, katere ovrednotenje lahko doda zanimiv kamenček v mozaik pestre zgodovine slovenskega izseljevanja v preteklem stoletju.

LITERATURA

- Drnovšek, Marjan (2009). History and Concealment. *Go Girls! When Slovenian Women Left Home* (ur. Marina Lukšič Hacin in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 17–59.
- Haag, Michael (2004). *Alexandria City of Memory*. New Haven and London: Yale University Press.
- Hrženjak, Majda (2007). *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Humar, Vesna (2007). Ne znam živeti ne tu ne tam. *Primorske novice* 60/265: 9–11.
- Kalc, Aleksej, ur. (2002). *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko ... [etc.]
- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16: 97–115.
- Koprivec, Daša (2009). Pričevanja otrok aleksandrink o življenju v Egiptu v prvi polovici 20. stoletja. *Etnolog* 19: 99–116.
- Krušič, Marjan, ur. (1992). *Dežela in ljudje: severna Afrika in Arabski polotok*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga
- Lukšič Hacin, Marina (2009). In kaj je ta transnacionalizem? *Glasnik SED* 49/1,2: 61–66.
- Makuc, Dorica (1993). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Miklavčič Brezigar, Inga (2003). Od Goriške do Afrike v spomin na aleksandrinke. *Zgodovina v šoli* 12: 26–31.

³⁵ Koprivec 2005–2010: TZ 16.

³⁶ Koprivec 2005–2010: TZ 17.

³⁷ Dobre podatke o migracijskih destinacijah potomcev aleksandrink lahko najdemo tudi v nekaterih novejših krajevnih zbornikih z Goriške, na primer v Slamič 2001: 114–121.

³⁸ Koprivec 2005–2010: AO8-01.

- Miklavčič Brezigar, Inga (2004). Aleksandrinke. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 5.
- Slamič, Ivana (2001). Vrtovinske aleksandrinke. *Ortaona – Vrtovin 1001–2001*: 114–121.
- Škrli, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinka: demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.
- Toplak, Kristina (2008). Arhivirana ustna zgodovina. Pomen, zbiranje in ohranjanje ustnih pričevanj za zgodovino migracij. *Arhivi* 31: 263–271.
- Warnock Fernea, Elizabeth, ur. (2002). *Remembering Childhood in the Middle East*. Austin: University of Texas Press.
- Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

VIR

- Koprivec, Daša (2005–2010). *Aleksandrinke in njihovi potomci*. Raziskovalni projekt Slovenskega etnografskega muzeja. Intervjuji s pripovedovalci na terenu: avdio posnetki 1–25 in terenski zvezki 1–18.

OTROŠTVO V IZGNANSTVU

Urška Strle

IZGONI IN PRIČEVANJA

O medvojnem izganjanju Slovencev je nastala množica pričevanj in spominov, ki pa so kot vir služili le maloštevilnim zgodovinskim razpravam. Študije vodilnega slovenskega zgodovinarja za čas druge svetovne vojne, dr. Toneta Ferenca, ki poglobljeno pojasnjujejo zgodovinski kontekst in tudi sam fenomen izganjanja, izkazujejo odlično poznavalstvo medvojnih razmer in izgonov. Obstaja le malo spominskih zbornikov, razstav in drugih dogodkov, povezanih s preučevanjem izgnanstva, ki bi obšli njegovo eruditivno poznavanje izganjanja Slovencev (kot eno prvih sistematičnih, še danes relevantnih del glej Ferenc 1979). A vendar v njih zaznavam manko določenih perspektiv, ki mu je po mojem mnenju botrovala prav njegova osebna izkušnja vojne dobe in raziskovalna ustvarjalnost, v kateri je manj pozornosti posvečal neklasičnim zgodovinskim metodam. Občutljiva tematika o tako tragičnem in zlasti konfliktnem zgodovinskem obdobju, kot je čas druge svetovne vojne, vselej potrebuje čas za distanco, ob kateri lahko prepoznamo zakrite odtene obravnavanega fenomena.

Delno lahko k bolj plastičnemu prikazu izgnanstva prištevamo druge zorne kote raziskav – izbrala sem si *otroške spomine* na izgnanstvo, kot so se mi razgrnili skozi različna spominska gradiva in ustna pričevanja. Ti spomini so do določene mere kontaminirani s pogledi odraslih na dobo izгона, a pogosto vsebujejo tudi elemente, ki so specifični za doživljanje otrok. Pogled izgnanih otrok na dobo izgnanstva je v primerjavi z njihovimi starši manj ideološko obremenjen in morda celo nekoliko avanturističen. Pričevanja, ki posredujejo zgodbe o dojemanju in odzivanju otrok na obdobje izгона, nam dajejo na znanje, da so bile njihove izgnanske izkušnje bolj raznolike in mnogoplastne, kot se zdi na prvi pogled. Iz pričevanja Ivanke Kerin Sterle, ki so jo iz obmejne posavske vasi Črešnjice pri Cerkljah kot 11-letno deklico izgnali v Nemčijo skupaj z družino konec leta 1941, je jasno razviden ambivalenten odnos do izгона.

Kljub temu da sem bila še deklica, sem tudi jaz čutila bolečino staršev. Toda otroci smo v sebi doživljali še nekaj drugega. Veselili smo se vožnje z avtobusom in vlakom, saj še nikoli nismo imeli priložnosti potovati, razen z vprežnim vozom na polje. (Šetinc 1993: 285)

Kljub temu da je izgnanske usode zaradi izjemne raznolikosti usod in občutij izgnanstva nemogoče posploševati, njeno pričevanje vendarle vzbudi dvom o izključno trpečem in bolečem doživljanju izgnanstva. S tem nikakor ne želim trditi, da ljudje izgnanstva niso doživljali kot bolečega, tragičnega in mestoma grozljivega; nasprotno. Vendar menim, da je čas izгона treba razumeti bolj uravnoteženo, saj se je v vojni dobi ob tesnobah rodila tudi ljubezen, ob strahu tudi vznesenost in veselje, ob delu tudi igra in ob pomanjkanju trenutki izobilja. Kako si sicer lahko razložimo dejstvo, da se del izgnancev po vojni ni vrnil domov, ampak se je v deželi izгона ustalil, se poročil, si ustvaril družino? Kako si lahko razložimo nemalo veselih obrazov na fotografijah ljudi v izgnanstvu? To so bili momenti, ki so me napeljali na to, da začnem zreti na nedvomno težko dobo skozi prizmo življenjskosti. Za utemeljitev takšne konceptualizacije izgnanstva menim, da je najbolj konsistentno zasledovati celotno posameznikovo življenje (prim. Milharčič Hladnik in Mlekuž 2009). Intimno

vrednotenje dobe izgnanstva je nedvomno potekalo ob primerjavah mirnodobnega vsakdana z življenjem v času vojne, obenem pa se je obarvalo tudi skozi prizmo otroštva in mladostništva.

Kontekst pripovedi se navadno spreminja glede na čas pripovedovanja. Spominjanje je treba jemati kot proces, ki je nujno in vsakokrat odvisen od okoliščin, v katerih se ljudje določenega dogodka ali obdobja spominjajo oziroma o njem pripovedujejo. Sploh spomini in pričevanja iz izrednih vojnih razmer so pogosto tendenciozni, obteženi z družbeno-političnimi vprašanji (Portelli 1997); ti elementi so izjemno vplivali na občutenje in vrednotenje izgnanstva. Izgnanci so se v kontekstu doživete vojne navadno predstavljali kot žrtve, saj je bilo v do skrajnosti zaostrenem ozračju nedopustno, da kdo med vojno ne bi trpel – v kolikor ni bil na strani zatiralcev. Večplastnost izkušenj izgnanstva je bila po vojni utišana s sistematično selekcijo virov. Pričevanje o izgnanstvu je močno obarvalo tudi dejstvo, da so bili izgnanci dolgo časa razumljeni kot drugorazredni državljani glede na borce NOB. S časovno distanco in s spreminjanjem politične realnosti, ki je izgnancem končno ponudila možnost priznanja statusa vojnih žrtev, pa se je pojavila potreba po novem vrednotenju izgnanskih izkušenj (Verginella 1995, 2006).

Podoben princip je razviden tudi iz otroških podob izgnanstva. Če vzamemo v pretres zbir otroških spisov o izgnanskih izkušnjah, ki so nastajali v letih od 1944 dalje, ne moremo prezreti tendence urednikov pri izbiranju; opisana otroška trpljenja so izpostavljena v kontekstu upravičenosti »veličastnega upora in junaškega boja« NOB (Ribičič 1980: 157). V poznejših pričevanjih so posredovani manj enoznačni in hkrati bolj reflektirani spomini otroških izkušenj in stališč, a tudi v njih lahko opazimo bolj ali manj prikrite prisotnosti političnih in ideoloških teženj. Otroci so torej bili – kot že tolikokrat poprej in poslej – tudi v primeru izgonov pogosto izrabljeni kot ambient, ki sproža močne čustvene reakcije in na ta način podkrepi sporočilo določene družbene elite.

OTROCI V VOJNI ZABLUDI ODRASLIH

Izganjanje ljudi se je v letih druge svetovne vojne dogodilo v praktično vseh pokrajinah na Slovenskem, ne glede na okupacijsko oblast. Izgonom so botrovale različne okoliščine in mehanizmi, izkazali pa so izjemno raznolik spekter prisilnih izselitev, ki je oscilirala med internacijo v strogo nadzorovana uničevalna taborišča in preselitvijo v solidne bivanjske prostore. Pospeševali so jih okupatorjevi imperialistični apetiti oziroma ideje o nacionalni konsolidaciji nemškega (ter delno tudi madžarskega in italijanskega) prostora, želje po čim hitrejši vzpostavitvi okupacijske oblasti, prepričanja o potrebi preventivnih ideoloških čistk, maščevalnih in zastraševalnih ukrepov ter podobno.

Teh ukrepov so bili posredno ali neposredno deležni tudi otroci; številni so bili izgnani skupaj s svojimi starši, bili so od njih tudi ločeni in odpeljani v tujino skupaj z drugimi otroki ali pa so ostali doma in preživeli vojni čas brez staršev. Marsikateri otrok je izgubil svoje najbližje ravno v izgnanstvu, pa naj je šlo za smrt zaradi izčrpanosti in bolezni – kot se je pogosto dogajalo v taboriščih – ali zaradi maščevalnih ukrepov – denimo kot posledica množičnih streljanj v Kragujevcu in Kraljevu, kjer je bilo ubitih tudi nekaj deset tjakaj izgnanih Slovencev (Šetinc 1993, Steinbucher 1988). Družinski kontekst, ki v največji meri določa otroško doživljanje izgonov in intimno umeščanje njihove izgnanske izkušnje, je po mojem mnenju najbolj bistven in menim, da mu je treba posvetiti posebno pozornost; vendar, kot se pokaže skozi nekatera pričevanja, tudi ta ni vedno odločilen. Družinski odnosi so zapleteni in med njimi je kateri izkazoval visoko stopnjo utesnenosti in nelagodja. Začasna ali trajna odsotnost ožje socialne baze, ki je dobro umeščena v monografiji *Ilegalčki*

(Štrajnar 2004), je bila za otroke navadno travmatična, čeprav sem naletela na pričevanje, ki predstavlja zanimivo dopolnitev tej trditvi.

1. novembra so izselili sosede. Vsem je bilo hudo, jokalo se je, kričalo. Sosedo smo si bili zelo dobri. Iz lagerja so nam pisali, da jim je dobro, jaz sem prosila očeta, da bi tudi on »zrihtal«, da bi šli za njimi. Sosedom je bilo hudo prav, pakete so pošiljali iz Nemčije, prvi »manteljček« sem dobila od njih iz Nemčije. (Simikič 2000: 278)

Kljub težnji po razvrščanju izgnancev glede na destinacijo izгона, ki je do določene mere upravičena, je treba še enkrat poudariti, da so izkušnje žrtev izgonov v prvi vrsti unikatne. Vsa vrednotenja izgnanskih usod, vključno z otroškimi, so odvisna od prepleta zunanjih, objektivnejših dejavnikov, od skupnosti, v kateri je otrok živel in odraščal, in nenazadnje tudi od intimnega soočanja s situacijo. Otroška perspektiva je določila tudi zgradbo tega poglavja: podpoglavja so razdeljena glede na družinske okoliščine pri izgnancih, ki obenem skušajo opozoriti na splošne karakteristike v kraju izгона.

Z DRUŽINO V IZGNANSTVO

Kot je razvidno iz pričevanj, za izgnane otroke ni bil najbolj travmatična izkušnja izgon kot tak, ampak ločitev ali izguba staršev in svojcev. Če je izgon doletel le starše, je razbitje družine prav tako vplivalo na vse njene člane, še zlasti na čustveni razvoj otrok. Izgon celotne družine je bil torej za vse njene člane precejšnja olajševalna okoliščina.

Zaradi nejasnosti ločnice med prisilnimi in prostovoljnimi izselitvami (Lucassen in Lucassen 1999: 11) lahko prištevamo med izgone tudi primere begunstva, ki so bili posledica povečanega občutja ogroženosti. Druga svetovna vojna je v svoji začetni fazi na Slovenskem sprožila turbulenten pojav neorganiziranih selitev posameznikov in predvsem družin, ki so svoje vektorje izkazovale v vseh smereh. Vse te selitve, ki so se dogajale v manjšem prostorskem obsegu in ki po ocenah zadevajo precejšnje število ljudi, so le slabše raziskane in so razvidne pretežno le iz spominskih virov.

Spominjam se, kot da bi bilo včeraj. Nekega popoldneva sem malo poležaval v senu in slišal, da sta se ate in mama pogovarjala, da bo treba iti. Bila je že zima, ker se spominjam, da je bilo mrzlo. Menila sta se, da bomo zjutraj zgodaj vstali in krenili proti Telčam, kjer smo imeli vinograd in zidanico. In res smo šli. Tisto jutro, ura je bila res kar zgodnja, smo krenili. Ate, mama pa brat od ateta so na voz nosili najnujnejše stvari. Vpregli so vole pa smo šli. Ostalo smo mogli pa tam pustiti, ker nismo imeli kam dati. Vzeli smo kar nekaj hrane in obleke. Živino pa smo odvezali in spustili, ker nismo vedeli, kdaj bomo prišli nazaj. /.../ Ravno na božični dan leta 1941 smo se naselili v Kočevje. Tam smo dobili eno majhno hiško, bolj barako, kjer smo živeli, in neki zemlje v najem, da smo jo obdelovali. No kmalu za tem, v začetku leta 1942 pa so očeta zaprli in odpeljali. In potem smo očeta videli vsake toliko časa, ko smo ga lahko šli obiskat. Pa tudi starejšega brata so odpeljali. On pa je moral iti na prisilno delo. Kopal je protitankovske rove nekje v bližini Ribnice. Hudo je bilo. Mama je bila sama za vse, brez očeta pa še brez najstarejšega sina.³⁹

Otroci, ki so bili skupaj s svojimi družinami izgnani v Srbijo, kamor je bilo do jeseni 1941 izgnanih okoli 7000 Slovencev, so imeli razmeroma ugoden položaj. Izgnane družine so se

³⁹ Prirejen zapis iz intervjuja, ki ga je za potrebe seminarske naloge leta 2009 opravila študentka Sabina Zabasu pri izbirnem predmetu Zgodovina vsakdanjega življenja prof. dr. Marte Verginella.

pogosto naselile v bližini naselij, kjer je že pred vojno živelo večje število Slovencev, zlasti ekonomskih migrantov, beguncev iz fašistične Primorske ipd. (Šetinc 1993: 143–144). Izgnanci so živeli pri družinah premožnejših Srbov, pri znancih ali v zapuščenih hišah. Največjo težavo za izgnance je pomenilo vsesplošno pomanjkanje, saj »so zaradi okupacije in vsesplošnega kaosa in nesposobnosti srbskih oblasti pa strahotne črne borze celo mnogi srbski izobraženci s svojimi družinami živeli na robu preživetja« (Ingolič 1992: 5). Otroci so bili prepuščeni staršem, vrstnikom in znancem, šole niso redno delovale, prisilnega dela ni bilo.

Takšen je bil začetek našega novega življenja, v katerega so se nekateri prej, drugi počasneje vživeli. Najmanj težav s tem smo imeli mladi, saj smo hitro navezali stike z domačimi vrstniki, zlasti veliko pa nam je v tistem času pomenil domači učitelj Branko. Večeri so bili spet naši. Navadno smo se zbrali na šolskem dvorišču, posedli v krog, se pogovarjali in tudi zapeli. Slovenska pesem nam je bila v tolažbo. V tem času je slovenska kolonija v Vevčanih dobila tri nove člane. Po nekajmesečnem bivanju v vasi so se naša pota razšla. Nekateri so ostali in si tam poiskali skromno zaposlitev, drugi pa so odšli v večja mesta in si začeli urejevati nov življenjski prostor. Predvsem zaposlitev pa je bila tista, ki je usmerjala naša pota in odločitve. Naša družina si je svoj novi kotiček našla v Beogradu. (Šetinc 1993: 237)

Po poročilih je bilo približno 10.000 izgnanih v NDH; med njimi je bilo veliko družin, a ni znano, koliko od teh je bilo otrok. Živeli so bodisi pri lokalnih družinah ali na izpraznjenih posestvih Srbov in Judov (Borovnik 1998: 10–12). Nekaj stotin Slovencev je imelo tragične izkušnje z ustaškimi taborišči, med katerimi nedvomno izstopa kompleks Jasenovac. Ost ustaških represalij je bila resda prvenstveno usmerjena proti (pravoslavnim) Srbom, Judom in Romom, vendar obstajajo grozljiva pričevanja tudi o usodah slovenskih internirancev. Svojo izkušnjo pretresljivo opisuje psiholog in pesnik Rado Palir, ki je kot deček, star leto in pol, preživel štiriletno izgnanstvo v Novski na Hrvaškem. V petem letu starosti je izgubil oba starša, ki so ju zaradi suma sodelovanja z NOB umorili v taborišču Jasenovac.

Da, moje rano otroštvo je bilo ena sama mora, ena sama travma, izpolnjena z neizrekljivo grozo in čudenjem otroške duše nad tem, kako je vendar to mogoče, poleg tega pa še z nerazvozljivimi in neizrazljivimi občutki krivde – kaj smo vendar storili takšnega, da je prav nas, našo družino doletelo tolikšno gorje ... Če vprašate starejše sokrajane v domačem mestecu Šentjur, kakšnega se me spominjajo kot otroka, bodo najbrž odgovorili na kratko, da sem bil usmiljenje vzbujajoč otrok: prestrašen, negotov, zamišljen, zasanjan, nekako odsoten in potopljen v lastni svet, molčeč, samotarski, nezaupljiv, preobčutljiv, poln občutkov manjvrednosti ali celo zavrženosti, skratka – 'čuden'. Od povprečja sem izstopal tudi čisto na ravni telesa: bil sem izrazito, prav moteče nervozen: grizel sem nohte, pulil lase, roke pa so se mi še prav do sredine univerzitetnega študija v Ljubljani, se pravi že v dobi odraslosti, torej še poldrugo desetletje po našem izgnanstvu, tresle tako zelo, da sem zanesljivo razsipal dobršen del tekočine iz polnega kozarca, če sem ga vzel v roke ... zaradi tega sem zelo trpel in se izogibal ljudi, celo otrok. Po vsem doživetem in pretrpljenem danes vem, da najbrž na svetu ni večjega greha, kot oropati otroka srečnega, brezskrbnega, mirnega otroštva ... (Borovnik 1998: 196)

Celotne družine skupaj z otroki so izseljevali tudi madžarski okupatorji Prekmurja, katerih izganjanje je v slovenskem zgodovinopisju od vseh treh okupatorjev ostalo ovrednoteno v najmanjši meri. Madžarske oblasti so preganjale zlasti izobražence in slovenske priseljence iz

Primorske, ki so se v Prekmurju naselili po letu 1918 (Fujs 1997). Večino so že v prvih mesecih okupacije izgnali iz države, največ v NDH, nekaj pa so jih internirali v delovna taborišča po Madžarskem.

Moja družina je med prvo in drugo svetovno vojno štirinajst let živela v Lendavi. Tu so se naselile večinoma uradniške družine iz vseh koncev Slovenije. Tod okrog je našlo zatočišče tudi veliko beguncev s Primorskega in iz Benečije. Večinoma so se ukvarjali s kmetijstvom. Med drugo svetovno vojno so oboji prišli pod udar tedanje okupatorske oblasti, bodisi da so jih odpeljali na Madžarsko ali pa so se pod grožnjo morali izseliti iz države. Naša petčlanska družina se je s še nekaterimi drugimi lendavskimi družinami zatekla v Koprivnico na Hrvaškem, kjer smo ostali do konca vojne. (Šetinc 1993: 340)

V LAGERJIH – MED BODEČO ŽICO IN IGRO

Največ slovenskih izgnancev je bilo interniranih na območje tretjega rajha. Nemške oblasti so za nemške etnične manjšine izven rajha (npr. v Južni Tirolski, Besarabiji, Bukovini, na Kočevskem) v imenu etnične konsolidacije nemškega prebivalstva in zaradi lažjega načrtovanja vojaških in upravnih strategij na zasedenih ozemljih predvidevale združitev z ostalimi Nemci. Za uresničenje takšnih namer je bilo potrebno izseliti prebivalstvo, ki ni ustrezalo kriteriju nemške manjšine ali sposobnemu za ponemčenje. Začrtanega ambicioznega načrta o izselitvi od 220 do 260 tisoč Slovencev iz nemške okupacijske cone (zlasti iz obmejnih področij, kot sta Posavje in Obsotelje) na srečo niso uspeli izvesti, vendar pa je bilo v Nemčijo kljub temu odpeljanih preko deset tisoč otrok.

Slovenskih otrok načeloma niso pošiljali v uničevalna koncentracijska taborišča – v kolikor se niso tam rodili. Navadno so jih v spremstvu staršev odpeljali v manjša delovna taborišča po tretjem rajhu. V teh taboriščih je bilo gibanje sicer omejeno, vendar so bili dovoljeni tudi izhodi. Otrokom so določili različne delovne naloge in jih glede na sposobnosti razvrstili v različne šole. Glede na pričevanja so imeli ti otroci ob delovnih obveznostih tudi precej prostega časa, čeprav so se razmere po taboriščih razlikovale.

Jaz bi rekel, da je bilo hudo, a huje je bilo staršem in starejšim, ki so se tega bolj zavedali, kot smo se mi. Jaz sem se že bolj, ampak recimo Anica pa Francek, kaj sta pa onadva vedela? Otroka, ne. Drugo, nas je bilo v lagru, v Uršuli okrog 400 otrok in nas je bilo dovolj za vsako igro. Zmeraj najdeš čas za take in drugačne stvari, ne.⁴⁰

Slabo pa se je godilo številnim slovenskim otrokom v italijanskih taboriščih, ki so sprejemala družine (Gombač, M. 2005: 389–394). Deportacije slovenskih družin so bile v italijanskem okupacijskem območju bistveno manj domišljene kot v nemškem. Aprila 1942 so zaradi partizanskega gibanja prišli v nemilost italijanskih oblasti ne le »banditi«, temveč tudi njihove družine, živeče v Ljubljanski pokrajini. Oblast je imela namen uporni živelj prepustiti počasnemu umiranju in ga ni izkoristila za prisilno delo (Ferenc 2000: 13–15).

Tako je več tisoč otrok (mlajših od 15 let) v italijanskih taboriščih živelo v nevzdržnih eksistencialnih razmerah. Bivalno infrastrukturo taborišča Rab so denimo tvorili le vojaški šotori; ljudje so bili neposredno izpostavljenih mrazu, vročini, poplavam, burji, preživetvene

⁴⁰ Prirejen zapis pogovora z Ivanom Živičem iz Globokega blizu Krškega, ki so ga z materjo, starim očetom, dvema sestrama in bratom konec oktobra 1941 izgnali v Šlezijo. Pogovor je za potrebe seminarske naloge pri izbirnem predmetu Zgodovina vsakdanjega življenja prof. dr. Marte Verginella leta 2010 izvedla njegova vnukinja Špela Fekonja.

možnosti pa so jim manjšali pičlo odmerjena prehrana, pomanjkanje vode, slabe higienske razmere, nalezljive bolezni ter paraziti. Zdravstvene razmere so bile pogubne zlasti za dojenčke, manjše otroke in starejše osebe. Otrokom sicer ni bilo treba delati, časa so imeli tako rekoč v izobilju, poleti so jih pod nadzorstvom dnevno vodili celo k morski obali (Ferenc 2000: 21–30). Oktobra 1942 so italijanske oblasti prepeljale otroke z materami z Raba v Gonars, Monigo in deloma v ostala taborišča, od koder so jih začeli spuščati spomladi 1943 (Ferenc 2000, Lavrenčič 2007).

Drugi dan so nas odpeljali v šotore, v katerih je bilo že vse polno naših sosedov. Visoka žica je bila okoli nas in nismo mogli nikamor. Moj mlajši brat je zelo jokal. Žejen je bil, toda še vode nismo imeli. Trpeli smo grozno žejo. Popisali so nas in našega očeta so dali drugam. Vsi moški so bili skupaj. Le včasih nas je prišel pogledat. Vsi smo bili takrat zelo veseli. Bil pa je zelo lačen. Vsak dan je imel bolj suh obraz. Ko je odšel od nas, sva z mamo jokali. Bali sva se, da ne bo umrl ko toliko drugih. Kako žalostni sva tudi bili, ker so nas uši pikale in grizle. Moj očka jih je imel tudi polno. (Ribičič 1980: 27)

Iz registra internirancev v publikaciji o taborišču v Šarvaru, ki je bilo madžarsko taborišče z največ Slovenci, je razvidnih skoraj 600 družinskih članov, večina s tipično primorskimi priimki, ki so jih iz dolnjelendavskega okraja internirali poleti 1942. Med njimi je bila približno tretjina otrok. Prav relativno pozna izselitev je bila za večino Slovencev odrešilna, saj so se bivanjske, higienske in prehranske razmere v taborišču v primerjavi z letom 1941 bistveno izboljšale (Valenčič 1992).

Pogled na taborišče me je pretresel. Ograja iz bodeče žice, visoka okrog 3 metre, ob njej vojaška straža, notri stare mrke zapuščene stavbe, med njimi pa razcapana bedna bitja. Pri vhodu so nas pričakali uslužbenci komande taborišča – večinoma upokojeni žandarji. Na dvorišče so nas spuščali tako, da so pri vhodu vsakega posebej vpisali v posebno matično knjigo. Pretepanje se je stopnjevalo. Bivši žandarji so se dobro razumeli na svoje nekdanje delo. S kričanjem, klofutami in brcami so nam že pri vhodu hoteli pokazati, da smo odslej popolnoma brezpravni, da pravzaprav nismo več ljudje, ampak številke, ki nič ne pomenimo.

Prvi je vstopil Alojz Vidmar z družino iz Kamovec. Dobil je številko 7573. Zadnji je bil na vrsti Zdravko Budin, petletni otrok iz Benice s številko 8147. Ko so nas vse popisali in zbrali na dvorišču, so nas nagnali v šesto barako, ki so ji od takrat rekli slovenska. (Valenčič 1992: 19)

UKRADENI OTROCI

Kot najbolj pretresljiv moment so se v zgodovini izgonov druge svetovne vojne zapisali t. i. ukradeni otroci (Hribar 2002, Terčak 1973, Žnidaršič 2003). Približno 600 otrok slovenskega rodu, mlajših od 18 let, so na silo ločili od tistih družin, ki so sodelovale ali simpatizirale s partizanskim gibanjem, in jih odpeljali v Nemčijo. Njihove starejše družinske člane in starše so ustrelili kot talce ali pa jih poslali v uničevalna taborišča.

Doma sem iz Paške vasi. Leta 1942 so Nemci odpeljali mojega očeta in ga maja istega leta ustrelili v Mariboru. Leta 1942 so izselili tudi nas skupaj z mamo. Najprej so nas prepeljali v zbirno taborišče v Celju. Mamo so odpeljali v Auschwitz, nas otroke pa so

za transport razporedili po abecedi. Deportirali so tudi otroke v košarah. Jaz sem bila v prvem transportu in smo pristali v Saldenburgu blizu Passaua. Tam smo preživeli do 44. leta, ker je bila moja mama spuščena 44. leta iz Auschwitza. Prve mesece je največ mater in drugih svojcev pomrlo, ker je bilo zelo hudo. Mi smo imeli res srečo, da je mama ostala živa.⁴¹

Večino t. i. ukradenih otrok so odpeljali v posebna taborišča VoMi⁴² za mladoletnike, kjer so jih vključili v delovne procese, navadno za nekvalificirano delo v tovarni ali pa kot delovno pomoč bližnjim kmetom. Otroci nad 14 let so opravljali že težja dela, mlajši pa so pomagali pri čiščenju, pomivanju, kuhanju, nalaganju peska ali oglja, pobiranju krompirja ipd. Prehranjevalni in nastanitveni pogoji so se razlikovali od taborišča do taborišča in se razlikujejo tudi od pričevalca do pričevalca; nekateri namenjajo veliko pozornosti pomanjkanju in hrani, nekateri hrano omenjajo minimalno. Za vpogled v vsakdan otroškega taborišča so zanimivi krajši dnevniški zapiski Slavka Preložnika iz Vojnika, ki so mu ustrelili očeta, mama pa je umrla v Auschwitzu. Z bratom in sestro so ga odpeljali v taborišče v Nemčijo, kjer je bil njihov vsakdan zaznamovan z delom, šolo in igro. Slavkove beležke so precej faktografske, zato je zanimivo opazovati, katerim stvarjem posveča pozornost.

19.–26. VII. 1943

Pripeljali smo premog, katerega smo znosili v klet. Popoldne pa smo se kopali v potoku. Vodja hitlerjugenda je odšel k vojakom. Dobili smo novega vodjo, ki je veliko strožji od prejšnjega. Ponoči je bil zračni alarm. Kot vedno, smo iskali po terenu plakate, ki jih aeroplani mečejo. Nabrali smo jih veliko.

6.–17. IX. 1943

Ponoči je bil spet zračni napad. Pouk imamo. Zopet smo spravili vagon premoga v klet. Z Nemci smo zopet igrali nogomet. Nabisali smo jih. Stanje je bilo 9 : 2 za nas. Žagamo in cepimo drva. Drva smo pripravljali še vse naslednje dni. Imamo vojaške vaje. Pri kmetih pobiramo krompir.

18. IX. 1943

Danes smo šli v kino v Amberg. Po mestu smo hodili, kakor je kdo hotel. (Terčak 1973: 325)

Dojenčke in nekajletne otroke, ki so ustrezali ravnim kriterijem, je prevzela državna nacistična institucija *Lebensborn*,⁴³ ki jim je dala novo nemško identiteto in jih vključila v program ponemčenja. Del teh otrok je bil dodeljen v posvojitev esesovskim družinam (Terčak 1973: 425–439). Elica Acman je bila od staršev ločena v starosti dveh mesecev, njena ločitev od matere in bivanje v neznanem otroškem taborišču pa sta bila zanjo tako travmatična, da sta ji pustila posledice na njenem razvoju. Pri treh letih »hodila sploh ni, niti govorila, pila je le mleko in še to samo iz stekleničke. Nenehno je sesala tri prste. Kakor so povedale starejše deklice, so morale vedno ležati privezane na postelji.« (Terčak 1973: 406)

⁴¹ Iz pogovora z gospo M. A. iz seminarske naloge z naslovom *Ukradeni otroci*, ki jo je pri izbirnem predmetu Zgodovina vsakdanjega življenja prof. dr. Marte Verginella leta 2009 izdelala Urška Verbič.

⁴² Volksdeutsche Mittelstelle (*socialni urad za etnične Nemce*), institucija NSDAP, ki je skrbela za etnične Nemce, ki so živeli izven meja tretjega rajha.

⁴³ Lebensborn, razvejana nacistična organizacija pod vodstvom Himmlerja, ki je poleg finančne in prostorske pomoči ženam esesovcev skrbela tudi za sirote in za otroške preselitvene programe. Njen izhodiščni namen je bil vzreja posameznikov, ki bi ustrezali nacističnim ravnim in evgeničnim kriterijem. Otroke so pobirali po številnih okupiranih področjih, izstopajo Poljska, Češka, Bosna idr.

Njen brat Ivan Acman, ki je bil ob ločitvi od staršev star komaj 14 mesecev, se je vrnil v rodni Šmihel šele leta 1947 po daljšem sodnem epilogu, saj je bil med vojno posvojen.

Dogodkov, ki so bili tako usodni za našo družino in zame, se ne spominjam. Tudi očeta in matere ne pomnim. Kakor so mi drugi povedali, sem bil v dečjem domu približno eno leto. Iz dečjega doma me je vzela gospa Marga von Mann. Nje, kakor tudi njenega moža, ki je bil višji oficir nemške vojske, se dobro spominjam. Ko sem se vrnil domov, sem bil star šest let. Govoril sem samo nemško, svojega materinega jezika nisem razumel. Takratni učitelj v Šmihelu nad Mozirjem tov. Rakun, ki je obvladal nemščino, mi je vsestransko pomagal. V kratkem času sem se popolnoma vživel v domače razmere in sem potem v šmihelski šoli v redu napredoval. Očeta so kot talca ustrelili Nemci v Starem piskru v Celju, mati pa je umrla v taborišču Auschwitz. Ostala sva s sestro Elico sama. (Terčak 1973: 409–410)

ZA ZAKLJUČEK

Pričevanja izgnanih otrok dopolnjujejo nezapolnjena mesta v mozaiku ne le zgodovine izgnancev, ampak celotne dobe druge svetovne vojne. Prispevajo k širši paleti stvarnosti, ki se z distanco od nedvomno grozljivega vojnega obdobja kaže kot bolj dinamična in mnogobarvna. Vedno se je treba zavedati, da se zgodovinsko ozadje v življenjskih pripovedih izgnancev pogosto kaže le v fragmentih in da so v njihovih zgodbah v ospredju izkušnje njih samih in njihovih bližnjih. Včasih vzporednice posameznikovih naracij z uradnimi zgodovinskimi razlagami ali s splošno sprejeto, uveljavljeno predstavo celo zaidejo navzkriž in pokažejo na razhajanja. Tudi to so povsem verodostojne in realne sive lise, ki prihajajo na dan zaradi mnogovrstnosti subjektivnih izkušenj in interpretacij o določeni dobi, dogodku (Milharčič Hladnik 2005: 187–194).

Prisilno, večkrat tudi nasilno iztrganje ljudi iz domačega okolja je otroke navadno precej zaznamovalo. Kljub temu da je samo dejanje izгона, torej neprostoVOLjne zapustitve doma navadno delovalo stresno, tragično in boleče, to ne velja nujno za življenje v izgnanstvu. Marsikdo je z izgnanstvom okusil določeno svobodo, se naučil še kakšnega jezika, spoznal nove ljudi, sklenil nova prijateljstva, okusil življenje v tujini ipd. Če natančno prebiramo spomine izgnanskih otrok, vidimo tudi, da so v siceršnjih strogih, okrutnih, sovražnih okupatorjih včasih prepoznali tudi rešitelje, da je utegnulo biti bivališče v izgonu prijetnejše kot tisto doma, da so učitelji v nemških šolah včasih opisani kot prijaznejši in bolj zanimivi kot domači ipd. V nekaj primerih so izgnanci v materialnem in tudi socialnem smislu zaživeli boljše življenje, kot so ga bili deležni doma v predvojnem času, in nekateri izmed njih so se po vojni v deželi izгона tudi ustalili. Takšni deli pričevanj nam polagajo na srce, da kot raziskovalci podvomimo v črno-belo predstavljanje preteklosti.

Za večino ljudi, vključno z otroki, je bil čas izгона travmatično obdobje. V tem kontekstu ne smemo pozabiti, da je bilo za pretežno večino ljudi – v mislih imam predvsem slovenski prostor – ultimativno travmatično že celotno vojno obdobje kot tako. Večkrat je najbolj boleč trenutek za izgnance pomenila vrnitev domov, kjer so jih v evforičnem ozračju konca vojne pričakali odvzeto, poškodovano ali uničeno imetje ter mrtvi in pogrešani sorodniki, prijatelji in znanci.

Ob koncu vojne vihre je usoda izгона iz slovenskih dežel doletela prebivalce nemškega, italijanskega in madžarskega izvora ter ljudi, ki so bili na tak ali drugačen način v konfliktu z novo oblastjo – med žrtvami teh ukrepov so bili tudi otroci. Stoletna vpetost »tujerodnih« etničnih skupnosti na ozemlju današnje Slovenije je bila po vojni pretrgana na

silo, v številnih okrajih sistematično. Zlasti demonizacija Nemcev je bila neposredno po drugi svetovni vojni vseobsegajoča, nanašala se je kar na celoten nemški narod; podobno usodo so kot pripadniki »sovražnih narodov« na Slovenskem doživeli tudi številni Italijani in Madžari, kot »izdajalci« pa več tisoč Slovencev, med njimi približno tisoč otrok. Družba je bila po tolikšnem trpljenju v vojni sfanatizirana in je želela najti krivca za situacijo. Z iskanjem krivcev se začarani krog ustvarjanja krivic ni končal – za nekatere skupnosti se je šele začel.

LITERATURA

- Borovnik, Jernej, ur. (1998). *Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo*. Šentjur: samozaložba J. Borovnik.
- Ferenc, Tone (1979). *Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici*. Maribor: Obzorja.
- Ferenc, Tone (2000). *Rab - Arbe - Arbissima: konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941–1943: dokumenti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Društvo piscev zgodovine NOB.
- Fujs, Metka (1997). Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37(2): 175–186.
- Gombač, Jure (2005). *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gombač, Metka (2005). Otroci v italijanskih koncentracijskih taboriščih, 1942–1943. *Arhivi* 28(2): 389–394.
- Hribar, Drago, ur. (2002). *Taboriščniki – ukradeni otroci: 60-letnica nacističnega genocida*. Ljubljana: Društvo taboriščnikov – ukradenih otrok Slovenije.
- Ingolič, Anton (1992). *Tako je bilo: leta izgnanstva v Srbiji 1941–1945*. Ljubljana: Mladika, Mladinska knjiga.
- Lavrenčič, Devana (2007). *Novega ni pri nas nič: Slovenci in Slovenke v italijanskem koncentracijskem taborišču Monigo*. Trst: ZTT=EST.
- Levi, Primo (2003). *Potopljeni in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Lucassen, Jan, in Lucassen, Leo, ur. (1999). *Migration, migration history, history: Old paradigms, new perspectives*. Bern: Peter Lang.
- Lukšič Hacin, Marina, ur. (2006). *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Makarovič, Gorazd (1995). *Slovenci in čas: odnos do časa kot sestavina in okvir vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2005). Subjektivna realnost migracijskih procesov: brati, poslušati in razumeti migrantske izkušnje. *Dve domovini / Two Homelands* 22: 169–196.
- Milharčič Hladnik, Mirjam, in Mlekuž, Jernej, ur. (2009). *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Portelli, Alessandro (1997). *The battle of Valle Giulia: Oral history and the art of dialogue*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Ribičič, Josip, ur. (1980). *Otrok med bojem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Simikič, Alenka (2000). Ponemčiti so jih hoteli. *Etnolog* 10: 255–282.
- Steinbacher, Rudi (1988). *Oj, zdaj gremo: slovenski izgnanci v Kraljevu*. Ljubljana: Borec.
- Šetinc, Franc, ur. (1993). *Izgnanci: zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije.
- Štrajnar, Milena (2004). *Ilegalčki – vojna Ljubljana 1941–1945: iz zapuščine Ade Krivic*. Ljubljana, Društvo ZAK.
- Terčak, Stane (1973). *Ukradeni otroci*. Ljubljana: Borec.

- Valenčič, Slavko (1992). *Internacijsko taborišče Sárvár*. Lendava: Združenje borcev NOV, Občinski odbor Lendava.
- Verginella, Marta (1995). *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno primorsko.
- Verginella, Marta (2006). Nevzdržna krhkost zgodovine. *Acta Histriae* 14(2): 335–338.
- Žnidaršič, Ivica, ur. (2003). *Spomini in pričevanja*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije.

OTROCI DIPLOMATOV V (RE)SOCIALIZACIJSKIH TURBULENCAH MIGRACIJ⁴⁴

Marina Lukšič Hacin

UVOD

Specifičnost dela v diplomaciji je, da se večji del odvija zunaj matične države. Zaposleni v diplomaciji predstavljajo populacijo, ki svojo poklicno dejavnost opravlja kot (kontinuirano) začasno delo v tujini.⁴⁵ Le-to je podrejeno načelu rotacije med matično državo in različnimi državami sprejema, saj so v aktivni fazi opravljanja poklica uslužbenci v tujini. Njihovo začasno delo v tujini je specifična oblika migracij, kjer se dosledno realizirajo principi krožnosti: emigracija – imigracija – remigracija/(re)integracija. Emigracija, ki je po drugi strani hkrati že imigracija, jih v tujini vpne v procese resocializacije, včasih tudi integracije, in ob povratkih domov v procese reintegracije. Krožne migracije se permanentno ponavljajo, a odstopajo od klasičnega modela, saj države sprejema niso iste, ampak se spreminjajo. S tem so dani pogoji ne le za krožne migracije, ampak tudi za transmigracije in transnacionalnost.⁴⁶

Poklicno gibanje diplomatov je v pričujočem poglavju opredeljeno kot migracija. Temu nasprotujejo avtorji, ki za selitve statusno uglednejših poklicnih skupin uvajajo termin mobilnost.⁴⁷ Zanje so diplomati, novinarji, mednarodni humanitarni delavci, gospodarstveniki itd. vključeni v t. i. (mednarodno) poklicno mobilnost.⁴⁸ V ozadju takšne rabe kategorialnega aparata tičita metodološki nacionalizem⁴⁹ in socialni rasizem. Socialni rasizem, ki se v razmerah globalnega kapitala posredno povezuje tudi z nacionalizmom, je očiten v predpostavki, da revni migrirajo, bogati pa so mobilni. Torej, izhajam iz prepričanja, da je raba pojma mobilnost v teh primerih ideološko pogojena in teoretsko neutemeljena ter sama rabim termin migracije ali začasno delo v tujini kot eno od oblik mednarodnih migracij.

Razprava se osredotoča na populacijo otrok diplomatov, ki spremljajo svoje starše, zaposlene v diplomaciji, na poteh krožnih migracij, pogosto tudi transmigracij. Vprašanja, na katera bom skušala odgovoriti, so: V kakšne procese so vpeti otroci, ki svoje starše spremljajo pri selitvah? Kako potekajo procesi primarne in sekundarne socializacije ter resocializacije? Ali so agensi socializacije usklajeni, in če ne, kaj to pomeni? Kakšne situacije se vzpostavljajo ob dejstvu, da se začnejo procesi resocializacije⁵⁰ v času, ko socializacija še

⁴⁴ Poglavje je rezultat raziskovalnega dela v programski skupini Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva (ARRS) in projektu Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo (Evropski socialni sklad EU in MŠZŠ). Ideja za naslov poglavja je povezana z naslovom knjige *The Turbulence of Migration* (Papastergiadis 2000).

⁴⁵ »... ne moreš biti diplomat, če ne deluješ v tujini. Če delaš na Ministrstvu RS za zunanje zadeve dvajset let in nikoli nisi služboval na diplomatsko-konzularnem predstavništvu, preprosto nisi diplomat.« (sogovornik 2, str. 3)

⁴⁶ Več o konceptu transnacionalnosti in transmigracij v Vertovec 2001 in Lukšič Hacin 2009.

⁴⁷ Več o uporabi terminov mobilnost in gibanje (movement) namesto termina migracije v primeru populacije privilegiranih pripadnikov višjih socialnih statusov je v razpravi Mojce Vah Jevšnik (2009: 20–21).

⁴⁸ Zanimiv vpogled v razprave in uporabo terminov gibanje in mobilnost namesto termina migracije v povezavi z analizo dinamike med humanitarnimi in razvojnimi delavci nudijo razprave Mojce Vah Jevšnik (2008, 2009).

⁴⁹ Metodološki nacionalizem je mišljen, kot ga definirata Andreas Wimmer in Nina Glick Schiller (2003).

⁵⁰ Resocializacija, ki je opredeljena kot proces spreminjanja posameznika na individualni ravni, opazovana v migracijskih kontekstih, se, epistemološko gledano, sreča s podobnim pojmom akulturacija. Kategoriji v migracijskih kontekstih ustvarjata presek, ki pokriva procese spreminjanja na individualni ravni. V razpravi sem

ni zaključena? V ospredju razprave je kritična evalvacija migracijskih kontekstov, ki se razpirajo, če analiziramo izbrane procese v luči teorije družbene konstrukcije realnosti s poudarki na resocializaciji. Interpretativna shema poglavja je izoblikovana s prepletanjem ključnih spoznanj teorij družbene konstrukcije realnosti (Berger in Luckmann 1988) in teorije akulturacije (Redfield idr. 1936) ob upoštevanju pomena hegemonije (Althusser 1980) in procesov stigmatizacije (Goffman 1963).

V poglavje so vključeni rezultati, ki smo jih dobili v raziskavi med populacijo diplomatov oziroma zaposlenih na Ministrstvu RS za zunanje zadeve. Raziskava je bila izpeljana v sodelovanju med Sektorjem za načrtovanje politik in raziskave Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije in Inštitutom za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU v letih 2008 in 2009. Osredotočala se je na vprašanja o enakih možnostih v slovenski diplomaciji. Odgovori sogovornikov (diplomatov) so se nanašali tudi na družinsko dinamiko ter življenje otrok v tujini in po povratku domov. V raziskavi sta bila uporabljena kvalitativni in kvantitativni pristop. Narejenih je bilo enajst globinskih intervjujev, ki so bili nadgrajeni z anketo na reprezentativnem vzorcu (235 anket).⁵¹ Poleg tega se pričujoče poglavje naslanja na raziskavo o težavah otrok slovenskih diplomatov pri vključevanju v slovenske šole (Skok in Videtič 2002) in rezultate raziskav med Slovenci po svetu, objavljenih v delih *Ko tujina postane dom* (Lukšič Hacin 1995) in *Multikulturalizem in migracije* (Lukšič Hacin 1999).

KLJUČNI MOMENTI (RE)SOCIALIZACIJSKEGA KONTEKSTA

Procesi posameznikovega učlovečenja hkrati zagotavljajo družbeno/kulturno kontinuiteto, saj istočasno producirajo oziroma reproducirajo obstoječe odnose. Posameznik je s svojimi podedovanimi preddispozicijami rojen v kulturno/družbeno okolje. Okolje določi meje uresničenja preddispozicij in vsili lastne načine zadovoljevanja potreb. V teh procesih posameznik ponotranji principe in vrednote okolja, v katerega je rojen. Intenzivnost vpliva okolja na izoblikovanje otrokove osebnosti se razlikuje po posameznih starostnih obdobjih. Pomembna so prva leta otrokovega življenja, ko poteka primarna socializacija. To je emocionalno zelo razgibano obdobje, ki vključuje več kot le spoznavno učenje. Peter Berger in Thomas Luckmann izpostavljata, da je ključna čustvena navezanost na pomembnega drugega, ki zagotavlja, da otrok vsrka svet okoli sebe. Otrok se identificira s pomembnimi drugimi preko različnih načinov čustvovanja. Kakršnikoli že so, internalizacija se pojavi samo skupaj z identifikacijo (Berger in Luckmann 1988: 123). Otrok je povsem odprt za zunanje vplive. Najpomembnejši dejavnik procesov primarne socializacije je govorica⁵² ali t. i. materni jezik ali prvi jezik. Otroka spremlja od prvih dni življenja. Prepletanje govorice s situacijami in situacijskimi spremembami otroku posreduje svet pomenov in simbolov, ki so temelj človeške komunikacije. V teh procesih se vzpostavijo temelji nezavednega, ki človeka spremljajo vse življenje.⁵³ Te procese kot ključne izpostavljata tudi Anthonio Gramsci in

se odločila za rabo pojma resocializacija, ker me zanimajo procesi le na individualni ravni, ne pa na ravni skupnosti.

⁵¹ Podrobnejši opis raziskave glej v Pirnat 2009: 27–42.

⁵² Pojem govorica razumem v triadi govor-jezik-govorica. Govor (*la langage proprement dit*) je potencialna sposobnost človeka, da govori. Splošnost govora se realizira skozi jezike (*la langue*) oziroma jezikovne sisteme, vezane na različne človeške skupnosti (etnični jeziki). Za razliko od jezika, ki je vezan na družbeno raven, je govorica vezana na individualno. Govorica (*la parole*) je konkretna jezikovna raba, povezana s konkretno situacijo. Predstavljeno triado govor-jezik-govorica je opredelil Saussure (Južnič 1983: 50–51).

⁵³ V primarni socializaciji je pomembna še imitativna težnja. To je težnja po nezavednem posnemanju, ki postopno prerašča v zavestno posnemanje vzornega, vzora. Imitacija, ki hkrati udejanja identifikacijo, utrjuje obstoječi (kulturni/družbeni) sistem vrednot skozi bipolarno delitev dobro-slabo. Tako se počasi vzpostavlja posameznikova identiteta ali, točneje, proces identificiranja.

Louis Althusser v svojih konceptih hegemonije. Primarna socializacija se izteka, ko se koncept občega Drugega (in vsega, kar sodi zraven) zasidra v posameznikovi zavesti. Na tej točki posameznik postane učinkovit član družbe, ki ima v subjektivni lasti sebe in svet. Toda ta internalizacija družbe, identitete in realnosti se ne konča enkrat za vselej. Socializacija ni nikoli popolna in nikoli dokončna (Berger in Luckmann 1988: 128).

Procesi primarne socializacije počasi prehajajo v sekundarne. Učinke primarne socializacije nadgradijo, lahko jih delno spremenijo, a jih ne morejo izpodriniti. Osebnost posameznika je na tej stopnji že grobo oblikovana. Postavljeni so njeni temelji. Svet sekundarne socializacije je institucionaliziran in brezoseben. Prisotna je anonimnost. Čustvene vezi se umaknejo formalnim, neosebim odnosom. Nujnost se umika možnosti. Učinki teh procesov ne predstavljajo tako trajnih sestavin posameznikove osebnosti, kot to velja za primarno socializacijo. Do premikov in sprememb pride tudi pri identifikacijskih vzorcih. Vero in zaupanje nadomestijo motivi, povezani z racionalno odločitvijo. Po Bergerju in Luckmannu je bistvo sekundarne socializacije v internalizaciji institucionalnih podsvetov in v pridobivanju znanja, ki izhaja iz posebnih družbenih vlog. Nanje se veže pridobivanje specifičnega besednega zaklada in internalizacija pomenskih polj, ki strukturirajo ustaljene razlage in vedenje znotraj institucionalnega področja. Hkrati se pridobi tudi tiho razumevanje, vrednotenje in čustvena obarvanost teh pomenskih polj. Vzpostavijo se delne realnosti, podsvetovi, za razliko od primarne socializacije, kjer najdemo temeljni svet (Berger in Luckmann 1988: 129).

Za uspešno socializacijo⁵⁴ posameznika je nujno, da je osnovna struktura sekundarne socializacije podobna primarni. Procesi sekundarne socializacije naj bi nadaljevali procese primarne socializacije. Lahko pa pride do njune neusklajenosti, kar lahko vodi do neuspešne socializacije, in migracijski konteksti so tisti, kjer pogosto prihaja do omenjenih neskladij, o čemer bomo govorili pozneje.

Poleg tega so tu prisotni še procesi resocializacije, ki se po analitičnem modelu začnejo, ko je sekundarna socializacija zaključena. Poklicna razčlenjenost, mobilnost, nesreče pri delu kot vir zahtev po korenitejših spremembah oziroma prilagoditvah, migracije itd. postavljajo pred posameznika zahteve po preoblikovanjih in prilagoditvah na nove razmere. Človek se mora neprestano dopolnilno socializirati in usklajevati z različnimi situacijami – resocializirati. Resocializacijo lahko delimo na delno⁵⁵ in popolnejšo. Med oblike popolnejše resocializacije uvrščamo alternacijo,⁵⁶ indoktrinacijo⁵⁷ in akulturacijo.⁵⁸ Akulturacija je

⁵⁴ Z uspešno socializacijo je mišljeno, da se vzpostavi relativno ravnovesje med objektivno in subjektivno realnostjo. Na to je vezana t. i. uravnotežena identiteta. Pri neuspešni socializaciji pride do asimetrije med objektivno in subjektivno realnostjo (Berger in Luckmann 1988: 151). Subjektivno in objektivno nista neodvisni, absolutni kategoriji, ampak sta posredovani ena preko druge.

⁵⁵ Delna resocializacija je povezana z zahtevami vse intenzivnejšega tehnološkega razvoja. Vezana je na dinamiko poklicne členitve, poklicno in širšo družbeno (slojevsko, izobrazbeno) mobilnost, nesreče, invalidnost itd.

⁵⁶ Alternacija je najintenzivnejši resocializacijski pojav. Je spreobrnitev v drugačen svet. Po intenzivnosti spominja na primarno socializacijo, saj korenito in na novo določa poudarke realnosti, kar se odvija v okoliščinah močne čustvene identifikacije z velikim Drugim (podobno kot v otroštvu). Od primarne socializacije jo loči dejstvo, da ne začneja 'ex nihilo'. Predhodno mora doseči razkroj in odstranitev subjektivne realnosti, vzpostavljene v primarni socializaciji. Prav tako mora vzpostaviti novo organizacijo konverzijskega aparata. Primeri alternacij so npr. verske spreobrnitve (Berger in Luckmann 1988: 146–147).

⁵⁷ Indoktrinacija je poseben primer alternacije. Predstavlja spreobrnitve, do katerih pride zaradi pritiskov političnega režima in vladajočega ideološkega sistema na ljudi.

⁵⁸ Akulturacija se nanaša na spremembe, do katerih prihaja zaradi kulturnega stika tako na ravni posameznika kot skupnosti. Kadar govorimo o migracijskih kontekstih, se na ravni posameznika vsebinsko ujema s pojmom resocializacija. Pojma sta si vsebinsko različna, a vendar se njuni opredelitvi prekrivata v primeru migrantov prve generacije (na individualni ravni), ko oba označujeta procese delne ali popolnejše rekonstrukcije osebnosti in identifikacij, do katerih pride zaradi zamenjave kulturnega/družbenega okolja. Več o tem v Lukšič Hacin 1995.

primer, ko se s procesi popolnejše resocializacije srečujemo tudi v različnih migracijskih situacijah, pa naj bo migracija posledica prostovoljne odločitve tistega, ki se seli, ali pa nasilnih preseljevanj.

OTROCI DIPLOMATOV V MIGRACIJSKEM (RE)SOCIALIZACIJSKEM KONTEKSTU

Odhod v tujino diplomatke/diplomate in njihove otroke vpne v procese resocializacije oziroma akulturacije,⁵⁹ ki so jim podvrženi ljudje, če zamenjajo kulturno/družbeno okolje. Te procese dobro poznamo iz analiz življenjskih zgodb Slovencev, ki so se razselili po svetu. Ljudje odhajajo v nova, drugačna okolja, ki jih dejansko zaznajo šele, ko vanje vstopijo. Poplava novih vtisov, ki pripelje do pojava, ki je v antropološki teoriji poznan kot kulturni šok. To je stanje brezupne osuplosti, prepadenosti, zbeganosti in zmede. Drugačni ljudje, odnosi, vrednote, norme. Nov položaj v socialni in etnični stratifikaciji. Relativizacija in razvrednotenje prejšnjih navad in običajev. Občutek o neuporabnosti velikega dela znanja o življenju, ki ga je človek pridobil. Dilema o tem, kako presoјati in razumeti nove situacije. Občutek, da so se potrgale stare vezi s sorodniki in prijatelji.⁶⁰

Kot pravi hrvaški pregovor – daleko od oka, daleko od srca. Ko si dalj časa stran od matične hiše, začneš izgubljati stik. Dlje si v tujini, manj ljudi poznaš (sogovornik 6).

Po prvih vtisih, kopičenju novega, kulturnem šoku se ljudje postopno vključujejo v življenje, v novo delovno, družbeno, kulturno in jezikovno okolje. Migranti so postavljeni v situacije (re)konstrukcij svojih socialnih statusov. Ta proces je v tujejezičnem okolju odvisen od jezikovne kompetence in ponotranjenega elaboriranega ali restriktivnega jezikovnega koda. Slednje na simbolni ravni določa tudi intenzivnost stigme (Goffman 1963), ki jo novo okolje pripíše prišleku, in občutka tujosti. Višja jezikovna kompetenca lahko pomeni manjšo intenzivnost tujosti in stigmatizacije. Vse to včasih pelje v apatijo in umik človeka v izolacijo. Pri tem se med ukinitvijo starih norm in sprejemanjem novih pogosto pojavi kulturna praznina,⁶¹ ki lahko pripelje do socialne patologije.⁶² Večina ljudi se bolj ali manj uspešno resocializira, manjšini pa zaprtost postane trajna drža, ki vodi v osamljenost.⁶³

V primeru populacije otrok moramo opisanemu dodati še specifične socializacijske momente, ki so povezani z njihovo starostjo. Otroci so migrirali s svojimi starši v različnih starostnih obdobjih, ko so bili doma vpeti v nedokončane procese primarne ali sekundarne socializacije. Pri najmlajših otrocih se lomi primarna socializacija, ko se v prvih letih

⁵⁹ V nadaljevanju bom uporabljala zgolj pojem resocializacija, čeprav v kontekstih, ki jih obravnavam, velja diada resocializacija/akulturacija.

⁶⁰ »Pred e-mailom je bilo težko ohraniti stike s prijatelji, če nisi bil več v dopisovanju. Vedno si se počutil, da jih boš pozabil. In selitve in pakiranja vseh stvari so grozna, posebno če se moraš preseliti iz velikega stanovanja v veliko manjše in se moraš znebiti odvečnih stvari. Čeprav ni le to. Vedno, ko se preseliš, se moraš naučiti novega: nove glasbe, novih pravil, o novem prevoznem sistemu, o novi šoli. Dovolj težko se je že seliti okoli, hkrati pa se moraš včasih preseliti iz okolja z razumljivimi življenjskimi stili v okolja, kjer nihče ne razume selitev. Najtežje pa je srečevati ljudi, ki se med seboj poznajo in živijo skupaj že od otroštva.« (Cultural Adjustments, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44233.htm>)

⁶¹ Kulturna praznina je posledica stabilnosti starih vzorcev in norm, ki so v novem okolju razvrednoteni in se umaknejo novim. Sprejemanje novih norm, vrednot oziroma proces preoblikovanja identitete, resocializacija, je močno oviran (Južnič 1977: 524)

⁶² Oblike socialne patologije, ki jih navaja Jurij Zalokar (1991: 81–93), so: marginalna identiteta, nostalgija kot bolezen, prekomerno uživanje hrane, alkoholizem, deloholizem, zatekanje k prekomerni družabnosti, prekomerno govorjenje, tradicija kot zatočišče in njeno malikovanje.

⁶³ Več o tem v Lukšič Hacin 1995.

njihovega življenja pojavijo povsem spremenjene razmere. Pri malo starejših se lomijo procesi sekundarne socializacije, ko je izvorno okolje že pustilo sledi primarne socializacije v otrokovi osebnosti, potem pa je zaradi migracije nastopilo socializacijsko neskladje. Nadalje naj opozorimo še na velike možnosti neskladja med primarno in sekundarno socializacijo, do katerega lahko pride. V vseh predstavljenih primerih pa pri otrocih vzporedno z nedovršeno socializacijo in naštetimi socializacijskimi protislovji potekajo še resocializacijski procesi. Berger in Luckmann opozarjata, da ima socializacijsko neskladje lahko številne posledice. Če se neskladnost pojavi v primarni socializaciji, to je v obdobju močne emocionalnosti, procese identifikacije, dezidentifikacije in alternacije, ki so posredovani od velikih Drugih, lahko spremljajo čustvena kriza, nestabilnost in celo razcepljenost.⁶⁴ Pojav alternativnih svetov v sekundarni socializaciji pa ima drugačne posledice, saj se posameznik zanje lahko odloči na manipulativen način. Tu lahko govorimo o hladni alternaciji, ko posameznik sicer internalizira novo realnost, vendar na specifičen način. Njegova identiteta v primarni socializaciji je bila vzpostavljena, kar mu omogoča, da novo realnost ponotranji v smislu relativizacije (Berger in Luckmann 1988: 158–159). Slednje lahko pripelje do okrepljene zavesti o relativnosti vseh svetov ob prepoznavanju in priznavanju lastnega. To je lahko specifična osnova za izgradnjo kozmopolitske identitete ali transnacionalnosti.

V pogovorih o življenju otrok diplomatov v novem okolju se je kot najpomembnejše izkazalo vprašanje jezika,⁶⁵ točneje jezikov – učenje jezika novega okolja ter ohranjanje in učenje slovenskega jezika. Pogosto se v neangleško govorečem okolju pojavlja še tretji jezik, to je angleški, saj so otroci diplomatov najpogosteje vključeni v mednarodne programe, kjer pouk poteka v angleškem jeziku. Če zanemarimo vprašanje o razlikah med sistemi vrednot, norm in pravili obnašanja na ravni vsakdanjega življenja, s katerimi se morajo otroci spopadati, pa naj bo to v vrtcih, šolah ali med vrstniki, moramo ugotoviti, da sama jezikovna situacija otrokom ni prijazna in naklonjena. Postavljeni so pred dejstvo, ko morajo takrat, ko so izven družinskega okolja, svoje čutenje, vedenje in razmišljanje sporočiti v sebi tujem jeziku. V novem okolju niso več značajske poteze tiste, ki kreirajo socialne mreže otroka, ampak jezikovna kompetenca. Jezikovna (ne)kompetenca postavlja meje bogastva medosebnih odnosov, ki jih otroci kreirajo v novem okolju. Kreira jim statute in vloge, ki jim jih v bodoče pripisuje ali dovoljuje novo okolje. Določa intenzivnost vrstniških odnosov in konstrukcijo samopodobe v socialni interakciji z novim okoljem. Jezik sicer ni edini dejavnik, ki vpliva na opisano dinamiko, je pa med najpomembnejšimi.

Otroci se vključujejo v mednarodne ali tuje šole, se učijo novih jezikov in se srečujejo s številnimi izzivi. Slovenski otroci imajo dodatne težave, ker pri nas ni sistematično poskrbljeno za (resorno) družinsko politiko, ki bi otroke pripravljala na izzive in protislovja novega okolja.

Ne zadošča, da partnerja pripravimo na odhod v tujino samo protokolarno, temveč so potrebni tudi drugi vidiki. Diplomacije nekaterih drugih držav, pa tudi uspešna podjetja, imajo razvite mehanizme /.../ Tudi otroci bi morali imeti pravico do učenja tujega jezika pred odhodom v tujino. /.../. V kolikor se družine diplomatov odločijo za ločeno življenje, gre za veliko družinsko preizkušnjo (sogovornik 2).

⁶⁴ Do pojava razcepljene osebnosti lahko pride na dva načina: 1. Posameznik se počuti člana nove skupnosti, se z njo popolno identificira, slednja pa ga zavrača in mu pripisuje status tujca; 2. Razcepljena osebnost je lahko posledica internalizacije statusa tujca, povezanega s stigmo in ksenofobijo, ki je v mladosti močno vplival na otroka ali mladostnika. To lahko povzroči specifično razklanost, za katero je značilno, da posameznik zavrača del lastne identitete. Največkrat se pojavlja zavračanje vsebin, ki so vezane na etničnost. Negativen odnos do samega sebe se lahko sprevrže v agresivnost do etnično podobnih, ko hoče posameznik sebi in drugim dokazati lastno drugačnost.

⁶⁵ Jezik kot simbolni sistem je os človeške komunikacije. Pri zamenjavi kulturnega in družbenega okolja je jezik ena temeljnih preprek za vključevanje in razumevanje načina življenja v novem okolju.

Družine se ne pripravljajo na izzive novega okolja, po drugi strani pa je družina kot celota predstavnica svoje države v tujini. Po mnenju sogovornikov so vsi družinski člani v tujini ujeti v status diplomatove družine, in to ne le osem ur, ampak ves dan.

S tem se partnerje prisilijo v bolj aktivno udejstvovanje. Na nek način so namreč vsi člani diplomatove družine predstavniki države, 24 ur na dan (sogovornik 6).

Pogosto se izpostavlja, da imajo otroci diplomatov prednost, češ da jim bivanje v tujini nudi priložnosti za internalizacijo drugega jezika, ki naj bi omogočila večjo jezikovno kompetenco in prefinjeno rabo besedišča. Izkušnje kažejo, da ni nujno tako.

Domnevne prednosti diplomatske službe v tujini se hitro razblinijo: njegovi kolegi, ki niso diplomati, potujejo več, torej potovanja ne morejo biti dober argument. Njihovi otroci govorijo tuje jezike bolje od njegovih, zato boljše znanje tujih jezikov prav tako ni nujno prednost (sogovornik 2).

Še večje težave imajo otroci pri učenju slovenskega jezika. Pogosto je skrb za slovenščino prepuščena staršem, brez možnosti profesionalnega učenja knjižnega jezika.⁶⁶

Odkar smo mlada država, imamo do otrok zelo neprijazno ureditev. To je strahovita stvar. Prvi problem je, da imamo majhno državo. Italijani imajo npr. povsod po svetu italijanske šole, diplomati pri njih lahko res razmišljajo o poklicu in niso obremenjeni s toliko drugimi zasebnimi vidiki /.../ Rusi imajo denimo v Berlinu ogromno rusko šolo in se počutijo kot v Rusiji. Nemčija ima prav tako povsod po svetu šole, v nasprotnem primeru pa jo naredi, četudi za deset otrok. Takšen sistem je imela tudi Jugoslavija. Možnosti je precej, danes se da veliko tudi preko medmrežja (sogovornik 9).

V zadnjem času se kot rešitev pojavlja vsaj internetno⁶⁷ učenje jezika na daljavo, a je še vedno v eksperimentalni fazi.

Nekateri otroci so se vključili v eksperimentalni projekt učenja na daljavo v okviru Zavoda MIRK, ki je najbolj učinkovit način izobraževanja, saj otrokom diplomatov omogoča stik s slovenskim okoljem in utrjevanje njihovega znanja slovenščine. Dobro znanje slovenščine in poznavanje slovenske kulture je ključni element ponovne socializacije teh otrok po vrnitvi v domače okolje in je pogoj za njihovo neproblematično vključevanje v slovenski izobraževalni sistem (Primeri projektov e-izobraževanja v sodelovanju z Zavodom MIRK, <http://www.mirk.si/snd/primeri%20IND.html>).

Večletno neprofesionalno, laično učenje slovenščine v krogu družine pusti posledice, ki se pokažejo, ko se otroci vrnejo v Slovenijo in se od njih pričakuje, da bodo povsem običajno komunicirali in delovali, kot da imajo slovenstvo v genih. Pozablja se, da so v tujem okolju preživeli procese konfliktno socializacije hkrati z resocializacijo ter da potrebujejo

⁶⁶ Ob potrebi učenja svojega jezika imajo države različne rešitve in ena od njih je naslednja: »Službovala je tudi v Skandinaviji in ve, da se da vse urediti tako, da je ženskam in moškim prijazno. Tam namreč težav ni, imajo celo varuške za otroke diplomatov, ki govorijo isti jezik kot starši in jih plača država.« (sogovornik 9)

⁶⁷ Internet nima pomembne vloge le za učenje jezika, ampak je sploh pomemben kot medij ohranjanja kulturne dediščine v migrantski skupnosti. Več o tem v Mikola in Gombač 2008: 39–56.

sistematično in vodeno reintegracijo. Neartikulirana situacija,⁶⁸ ki je hkrati sistemsko neurejena, otroku povzroči nov, največkrat še večji šok, kot ga je povzročila tujina. Širino jezikovnega problema lahko dojamemo šele, ko se zavemo dejstva, da jezik ni le sredstvo komunikacije. Je še nekaj več. Je simbolni sistem. Posameznik ga osvoji skozi procese socializacije, ki jih jezik istočasno tudi omogoča. Prav jezik je osnovno sredstvo socializacije, skozi katero se tudi sam internalizira. V prvih letih socializacije se ob maternem ali prvem jeziku vzpostavljajo temelji človekove osebnosti, njegovo nezavedno. Tako so človeška razmišljanja in čustva ujeta v jezik, skozi katerega se človek reflektira in samozaveda. To razloži, zakaj je jezikovna elaboracija za otroka še kako pomembna. Pogosto se ob dolgotrajnem bivanju v tujini dogaja, da nekatere domače besede izginejo in jih izpodrinejo tuje. Prav tako se pod vplivi jezikovnega stika izoblikuje nova govorica, ki je mešanica slovenskih in tujih besed. Najtežja pa je situacija, če se otrok umakne v osamo in določenih občutkov ne ubesedi v nobenem jeziku. Na ta način stagnira v restriktivnem kodu ter nekako spolzi med jeziki, ne le komunikacijsko, ampak tudi emocionalno in osebnostno.

Nenazadnje je bil razlog za vrnitev jezik. Na tujem prične materni jezik zamirati: zatika se in ne teče več. Kako potem ohraniti stik s svetom? Kako reči, kar čutiš, da moraš reči? Kako ostati, kar si? Moral sem domov! (Zalokar 1991: 7).

POSEBNOSTI MIGRACIJSKIH KONTEKSTOV KOT RAZLOG (RE)SOCIALIZACIJSKIH TURBULENC

Naj ponovim, da je populacija otrok diplomatov – in širše, drugih otrok migrantov – izpostavljena hkratnosti protislovnih, pogosto konfliktnih procesov, saj prihaja do vzporednih procesov resocializacije v času, ko procesi primarne ali sekundarne socializacije še niso zaključeni. To lahko povzroča identitetne krize. Krize se po intenzivnosti ločijo med seboj, so pa odvisne od socialne in etnične stratifikacije, ki prežema okolje sprejema, in od statusa, ki ga v novem okolju kontekstualni akterji pripisujejo otrokovi družini in otroku. Migracijski konteksti so pogosto prežeti z etnično stratifikacijo, za katero so značilni pojavi stigmatizacije,⁶⁹ marginalizacije in statusne inkongruence. V primerih tujih okolij, ki so netolerantna do slovenskega porekla, je vse troje za otroka še bolj intenzivno, konfliktno in neznosno. Otroci in družine diplomatov so na statusni lestvici v Sloveniji uvrščeni relativno visoko. Ustvarja se predstava o velikem družbenem pomenu in ugledu družine. Otrok pride v tujino s to predstavo in v okolju, ki je netolerantno do slovenskega porekla, ugotovi, da je 'čefur'.⁷⁰ Opisana statusna inkongruenca predstavlja otroku velike težave in lahko pusti dolgoročne negativne posledice na njegovi osebnosti. Vsekakor je prvi korak in najmanj, kar bi lahko storili, sistematična strategija pri pripravi otrok na odhod v tujino, kjer bi jih pripravili tudi na omenjene možnosti.

⁶⁸ Že ob javni artikulaciji kompleksnosti situacije, v kateri se otroci znajdejo, bi se otroci počutili bolje. Javni razmislek bi izpostavil poseben status obravnavane skupine otrok (tudi otrok drugih povratnikov in imigrantov), vezan na jezikovno kompetenco. Otroci bi vedeli, da niso nič posebnega, da je 'logika stvari' takšna, kot je, in da njihovi izzivi niso vprašanje osebnih (ne)spособnosti in talentov.

⁶⁹ Tudi otroci priseljencev v Sloveniji poročajo o najrazličnejših znakih in posledicah stigmatizacije, ki so ji izpostavljeni tako med vrstniki kot med učitelji (Žitnik 2008: 90–91).

⁷⁰ »Finci so denimo za Švede tako kot mi za Avstrijce – 'neki Bosanci', a so dvajset let pred nami.« (sogovornik 10)

Druga posebnost, na katero otroci migrantov niso pripravljene, je status tujca. Status tujca je lahko problematičen že za odraslo, izoblikovano osebnost,⁷¹ kaj šele za otroka, pred katerim je socializacijska turbulentnost že v običajnih okoliščinah težka, sploh pa je težka v tako kompleksnih, kot so migracijski konteksti.

... prvih nekaj tednov je bilo grozno. To, da nikogar ne poznaš in ne znaš jezika, je zame nekaj najhujšega v življenju. Za prilagoditev so bili potrebni štirje meseci bivanja. Spominjam se, kako je brat prihajal iz šole in doma prejel ure in ure (Cultural Adjustments, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44233.htm>).

Otroci izgubijo prijatelje, vrstniške mreže, izgubijo dom, čeprav se selijo s starši. V novem okolju, kjer so doma, pravzaprav niso doma, ampak tujci.

... Včasih si želim, da ne bi nikoli odšli v Nemčijo, ker ne vem prav, kam spadam. Ne počutim se kot pravi Jugoslovan, še manj sem po mišljenju podoben Nemcem. Sem bolj mešanica, kajti dvanajst let Nemčije se že pozna (Vizajak 1979: 229).

Nimam doma, nimam prijateljev iz otroštva, nobenih povezav in starši so ostareli. Imam dvaindvajset let in edino, kar opravičuje moje življenje, so selitve. Zaradi študija sem prvič v življenju ostal na istem mestu dlje kot tri leta. /.../ Toda po magisteriju bom vse ponovil in komaj čakam. /.../ Tolikokrat sem se že poslovil in jokal. /.../ Bil sem resnično osamljen v novi šoli in v novi državi, brez sorodnikov in brez prijateljev. Zdaj sem mojster v sklepanju prijateljstev in mojster v zapuščanju, odhajanju. Svoj čas znam preživeti s samim seboj bolje kot s komerkoli drugim, ki ga poznam (I was just doing an ..., <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat>).

Tujost, drugačnost posebej izpostavljamo zaradi velikega vpliva, ki ga le-ta lahko ima v procesih socializacije in inkulturacije na identiteto, ki se v teh procesih oblikuje. Za status migranta, posebno otroka, v novem okolju je pomembno poznavanje novega jezika, a še pomembnejši je odnos večinskega okolja do različnosti oziroma tujega.⁷² S tem se nam odkriva večplastnost in kompleksnost statusa tujca, ki je kontekstualno, interakcijsko konstruiran. Zelo pomembno je, ali se na status tujca vežeta stigma in marginalizacija z negativnim socialnim predznakom. Stigme, ksenofobije, stereotipi so izredno močni negativni dejavniki (re)socializacije, kar otrok tudi čuti in se nanje odziva. Procesi lahko v določenih okoliščinah pripeljejo do pojava razcepljene osebnosti, marginalne identitete, alternacije in drugih skrajnih oblik identitete kot reakcije na negativne pritiske večine.

Stigma ima na otroka močan vpliv in v posameznih primerih pusti posledice, ki se kažejo kot zavračanje in negacija dela lastne identitete, pri migrantih predvsem etničnega porekla. Tako lahko govorimo o specifični internalizaciji stigme, ki ima na nastajajočo osebnost prav gotovo drugačen vpliv kot pa stigmatizacija že izoblikovane osebnosti. Nema lokrat pa se v času socializacije vzpostavijo tudi obrambni mehanizmi, ki ublažijo

⁷¹ »Tujina. /.../ Ta, ta-ta prekleta, neštetokrat prekleta tujina. /.../ Izpiti mi hoče srce in dušo, mene samega in vsega, tako srhljivo in strašno, da sam ne vem, kaj me rešuje in kaj me bo – če me bo sploh – rešilo. /.../ Tujina je prekletstvo in omama; omama in prekletstvo. Privlači te in odbija. /.../ Povsod sem torej sam, tujec v tujem svetu. /.../ Iz tuje dežele, a v tem svetu; pripadnik svoje, a tuje države. /.../ Zaveš se pa tega tujstva, /.../ ko si sam sebi tujec, ko in ker si vedno na poti in na begu, /.../, ko si nekako brezoseben, breztelesen, si pa tu, vendar kot da nisi v času, v tistem času, v pravem času sploh. Dajejo te notranje stiske, tare te diaspora, v kateri si in ki pravzaprav ni toliko fizična, ampak slej ko prej psihična raz-seljenost.« (Jazbec 2006: 107)

⁷² O nekaterih aktualnih vprašanih odnosa večinskega okolja (predvsem v sferi medijev in popularne kulture) do priseljencev in še posebej do otrok priseljencev v Sloveniji piše Jernej Mlekuž (2008).

učinke stigmatizacije. Skrajnost tega predstavlja na nek način presežena stigma, ki skozi relativizacijo, do katere pripelje, lahko predstavlja osnovo kozmopolitske identitete. Še pomembnejše pa je, da obstaja možnost (ne nujnost), da se vzpostavi obrambni mehanizem kot odgovor na pripisan status, vendar bi bilo otrokom veliko lažje, če bi jih vnaprej seznanili z morebitnimi težavami, ki jih čakajo v prihodnje zaradi migracije družine.

Zame pomeni biti Slovenec med ostalim tudi to, da bi lahko večkrat vsaj za dva dni šel v domovino, se tam smučal ali plaval in da bi potem v ponedeljek povedal svojim avstrijskim sošolcem, da nisem čuš, kot nekateri ljudje zmerjajo nas Slovence /.../ Bolje je biti reven kot pa dobro plačan, a vendar tujec v Avstriji (Umek 1979: 9).

Razcepljena osebnost, ki je posledica konfliktov med objektivnim in subjektivnim svetom, je naslednji po intenzivnosti še močnejši pojav, do katerega lahko pride zaradi internalizacije alternativnih medsebojno konfliktnih sistemov vrednot.

Iz pripovedovanja prijateljev in številnih objavljenih člankov sem si lahko ustvaril sliko o življenju tujcev v Zvezni republiki. Vedel sem, da je skoraj polovica inozemske mladine psihično bolna, saj ne more več prebavljati številnih podtikanj. Na trgu delovne sile nima skoraj nobene možnosti. Za tiste, ki so odrasli tu, ni povratka v rodno deželo. Brez domovine so (Wallraff 1986: 9).

Pri otrocih, ki se jim je zaradi selitve spremenilo okolje primarne socializacije, temu pa je sledilo že omenjeno statusno neskladje med primarno in sekundarno socializacijo, povezano z jezikovnimi barierami, statusno inkongruenco, stigmo in marginalizacijo, zasledimo številne psihične težave; včasih zasledimo tudi alternacijo, ko otrok zanika svoje etnično poreklo in s tem samega sebe.

Hči /.../ je izdelala raziskavo, v kateri je ugotovila, da so otroci diplomatov zaradi menjave okolja precej bolj depresivni od svojih vrstnikov. Kar 50 % otrok diplomatov v Evropi naj bi imelo hude socialne težave, ne morejo se nikamor vklopiti. /.../ Ni torej nujno, da je tujina dobra naložba za otroka. Odrasla hči šele zdaj pripoveduje, česa vsega se spominja iz otroštva, občutkov, grenkih izkušenj. Kot ugotavlja v raziskavi, je veliko otrok diplomatov depresivnih, zelo razširjena je tudi anoreksija (sogovornik 9).

Naslednji pojav, ki povzroča turbulentnost socializacije, je generacijski konflikt. Sam pojav generacijskega konflikta ni posebnost migracijskih kontekstov, ampak običajen pojav socializacije in odraščanja. Posebnost migracijskih kontekstov pa je, da je zaradi kompleksnosti odnosov pogosto intenzivnejši. Skrajnost doseže npr. v primerih etnične alternacije in pri jezikovnih barierah, če se otrok izrazito vključi v tuje jezikovno področje, starši (ali eden od njiju) pa ne. Tako je oteženo medsebojno sporazumevanje in s tem tudi razumevanje, še bolj pa skupna emocionalna dinamika.

Zrasli smo tukaj, zato je naš dom tukaj. Slovenije se spominjamo le po davnih otroških spominih, ki se nam zdijo kot sanje. Lepa je Slovenija, draga nam je, ni pa naš dom. Slovenščina nam je težka, zato dostikrat med seboj uporabljamo angleščino, ki nam je bolj pripravna in naravna, nakar nam starejši očitajo, da nismo zadosti zavedni Slovenci. Mogoče: smo pa zavedni slovenski Američani in Kanadčani (Košir-Arko v Brumen 1967: 260).

Omeniti moram še reintegracijo kot zadnjo, pogosto najtežjo turbulenco v življenju otrok diplomatov – migrantov. Izpostavljeni so ji tisti otroci ali mladostniki ali včasih že odrasli, ki se skupaj s starši vrnejo nazaj v Slovenijo. Podobno kot procesi resocializacije, ki se začnejo s selitvijo, se ob vrnitvi domov začnejo procesi reintegracije.

Otroci morajo spremeniti okolje ob odhodu v tujino in ob povratku. Če začneš seštevati vse te negativne argumente, potegneš črto in lahko ugotoviš, da ne boš šel ven. Zato se marsikdo nikoli ne odloči za odhod v tujino (sogovornik 6).

Pogovori kažejo, da so izkušnje opazovane populacije podobne izkušnjam in reintegraciji ostalih slovenskih povratnikov. Podobni so procesi in podobne so težave, ki jih imajo posamezniki ali družine ob tem. Kaj nam o povratništvu in težavah vračanja povedo izjave ljudi, ki so odšli in so se pozneje vrnil? Prvo in najpomembnejše je spoznanje, da je reintegracija v domače okolje hujša izkušnja kot resocializacija v tujem okolju.⁷³

Ko si preko morja, razmišljaš o sebi, da si Američan. In v šolskem sistemu tukaj? Veljam za čudaka. Sramotno je bilo pojasnjevati svetovalcu, da kljub zdrs, ko sem dejal, da sem iz Avstrije, dejansko nisem Avstrijec in ne potrebujem posebne pozornosti. /.../ Na moj prvi dan v razredu nam je učitelj dal preverjanje znanja o 'Izvornih 13 kolonijah'. Ko sem dobil test, sem ga preletel in skoraj zajokal; ne le, da nisem vedel, katere od 13 kolonij so bile vezane na ribolov, ampak nisem niti vedel, da smo imeli 13 kolonij. Opravičil sem se učitelju, odšel naravnost do svetovalne službe in prosil, da me izključijo in premestijo v manj zahteven razred (Adapting, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44232.htm>).

... sin je imel velike težave. Obiskoval je tujo šolo, in ko se je vrnil v Slovenijo, je bila situacija kritična. Kaj pa se zgodi, če greš čez tri leta spet v tujino? Seveda mora otrok obiskovati mednarodno šolo (sogovornik 9).

Drugo, tudi zelo pomembno, pa je spoznanje, da ni vrnitve v najširšem pomenu besede. O vrnitvi lahko govorimo le, če o njej govorimo enodimenzionalno, zgolj kot o fizičnem premikanju ljudi v prostoru. V vseh drugih perspektivah, ki upoštevajo bolj kompleksne družbene/kulturne razsežnosti, o njej ne moremo govoriti. Resocializacija ljudi spremeni in ni vrnitve. Torej ni niti enostavne reintegracije, ki bi vračala v preteklo stanje. Ljudje se spremenijo, a niso le migranti tisti, ki se spreminjajo. V času, ko so odšli, živeli drugje in se spreminjali, so se spreminjali tudi ljudje in okolje, iz katerega so odšli.

Štiri leta sem živel v Ivory Coast. V ZDA sem se vrnil v šesti razred. Moj razred je bil poln ljudi, ki so se od nekdaj poznali med seboj. Imeli so skupne spomine in vedenje, ki so jih pridobivali iz skupnih izkušenj, ki jih jaz nisem imel (Changing Points of View, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44236.htm>).

Migranti, starši in otroci, so s svojim odhodom pretrgali stare socialne mreže; slednjih ob priselitvi v Slovenijo ni več, čeprav jih pričakujejo. Tisti, ki prihajajo, v spominu nosijo podobo izvornega okolja iz časa, ko so odšli, in pričakujejo, da ga bodo takšnega tudi našli, a se je spremenilo. Ljudje v okolju, v katerega se vračajo, prav tako pričakujejo, da bo posameznik (družina) prišel nazaj takšen, kot je bil, ko je odšel, a se je spremenil. Prekinjena

⁷³ Podrobna predstavitev težav, ki jih imajo otroci ob vrnitvi zaradi sistemske neurejenosti, je na voljo v prispevku *Težave otrok slovenskih diplomatov pri vključevanju v slovenske šole* (Skok in Videtič 2002).

»komunikacija« ljudi odtuja. Migrant za okolje, iz katerega je odšel, postane tujec, kar se izkaže ob vrnitvi.⁷⁴ Situacija navidezne domačnosti in dejanske različnosti kot procesa rekonstrukcije identifikacij v času odsotnosti je morda še bolj zapletena in kompleksna od situacije, v kateri se znajdejo migranti, ko gredo v tujino. To so pomembne okoliščine, ki dodatno emocionalno zapletajo procese reintegracije, saj se človek počuti tujca tam, kjer naj bi bil doma.

SKLEPNE MISLI

Poglavje se osredotoča na populacijo otrok diplomatov in vprašanje, v kakšne (re)socializacijske procese so vpeti, ko svoje starše spremljajo pri selitvah. Kot posebno pomembni so izpostavljeni primeri t. i. turbulenc: jezikovna kompetenca, statusna inkongruenca, status tujca, stigma, razcepljena osebnost, generacijski konflikt in proces reintegracije ob t. i. vrnitvi, pri čemer se ugotavlja, da vrnitev v družbeno-kulturnem, predvsem pa identitetnem smislu ni mogoča.

Razprava ponuja kar nekaj odgovorov na izhodiščna vprašanja o (re)socializacijski vpetosti otrok diplomatov, ki svoje starše spremljajo pri migraciji. Pravzaprav se njihova situacija ne razlikuje od procesov, v katere so vpeti otroci migrantov drugih poklicnih skupin. Razlike v izkušnjah so bolj povezane z državo, v katero so se preselili naši ljudje te ali one poklicne skupine. Za večino otrok migrantov lahko rečemo, da se z migracijo začnejo turbulence v procesu njihovega odraščanja, ki jim drugače ne bi bili izpostavljeni. Pri populaciji otrok diplomatov pa bi s sistematično družinsko politiko lahko ublažili intenzivnost turbulentnosti. Otroci in cela družina bi morali biti seznanjeni s potencialnimi protislovji, ki jih prinese migracija. Prav tako bi moralo biti sistematično poskrbljeno vsaj za jezikovno izobraževanje otrok kot predpripravo na tuje jezično okolje in pozneje, v času bivanja v tujini, učenje slovenskega jezika. Internetno učenje jezika na daljavo ponuja izobraževalne možnosti, ki jih v preteklosti ni bilo. Strateški razmislek o sistemski ureditvi izobraževanja bi moral upoštevati še sorodne populacije otrok in odraslih, pri katerih se pojavljajo podobne potrebe – populacija Slovencev po svetu, povratnikov ter priseljencev z njihovo morebitno jezikovno pripravo še pred prihodom v Slovenijo.

Za zaključek naj še enkrat poudarim, da ni enoznačnega odgovora na vprašanje o pomenu in vlogi turbulenc v (re)socializacijskem procesu. Različni ljudje različno doživljajo in reagirajo na izzive migracijskih kontekstov ter oblikujejo svoje strategije preživetja. Poleg tega lahko ugotovimo, da sta pomen in vloga turbulenc izrazito ambivalentna. Obravnavane turbulence (re)socializacije v migracijskih kontekstih po eni strani predstavljajo možnost npr. razcepljene osebnosti, po drugi strani pa nudijo alternativo za izoblikovanje tolerantne, kozmopolitske identitete.

Izkušnje otrok so različne. Eni izpostavljajo, da ne vedo, kdo so, od kod so, da imajo težave itd.:

Dve stvari sta, ki sta zelo problematični. Prva je tvoj občutek identitete. Odgovor na enostavno vprašanje »od kje si« ti lahko vzame ure in ure. Rojen sem bil nekje, toda živel sem tu in tam in tam. Toliko držav je, za katere bi lahko navijal, ko govorimo npr. o športu. Med odraščanjem sem govoril štiri različne jezike in gojil patriotska čustva do vsakega okolja, kjer sem živel, vse dokler nisem odšel drugam. Včasih si

⁷⁴ Razmišljanja sogovornikov o lastni drugačnosti potrjujejo tudi izkušnje izseljencev, ki živijo po svetu in razmišljajo o vrnitvi ali pa prihajajo le na obiske, in tistih, ki so se vrnili v Slovenijo. Rezultati raziskave so objavljeni v knjigi *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (Lukšič Hacin in Mlekuž 2006).

želiš, da bi se rodil in živel v istem okolju in to bi bilo to. /.../ Kjer živim zdaj, ima veliko ljudi okoli mene prijatelje, s katerimi se poznajo iz otroštva. Sam tega nimam, saj sem se vedno poslavljaj od njih in odhajal naprej. To je težko. Ne vem za druge otroke diplomatov, toda sam sem razvil tesne vezi s svojimi sorojenci. Verjetno zato, ker smo se selili iz države v državo in edini prijatelji, ki smo jih imeli, smo si bili sami med seboj (I'm 31 years old now and was the 'child' of diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat>).

Ta življenjski stil ima toliko prednosti. /.../ Toda veliko ljudi ne vidi, da ima tudi številne slabosti. Večni občutek nestabilnosti: »Tukaj smo za dve leti, kje bomo potem? Doma? V Evropi? V Ameriki?« Ne glede na to, kako si želiš uživati, je ta misel lahko stresna. In izgubljanje vseh ljudi, ki jih srečuješ in jih imaš rad. Ob odhodu vedno pravimo, da bomo obdržali stike, toda to je težko. Hitri »Zdravo« na Facebooku ne pomeni, da smo ohranili stike. Razmišljanje o vseh ljudeh, ki sem jih zapustil, me razžalosti in zanima me, kako bi bilo, če bi lahko bil še vedno z njimi (I am the child of diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat>).

Drugi pa poudarjajo prednosti, ki so jih pridobili iz migracijskega načina življenja, in lahko bi rekli, da opisujejo razmere, ko lahko govorimo o pojavu transnacionalnosti:

Še bolj sem užival v tem, da sem različen, ko sem začel žeti uspehe svojega raznolikega otroštva. V osmem razredu sem odkril, da mi je življenje zunaj ZDA omogočilo razvoj mentalnih sposobnosti in me obogatilo z izkušnjami. V času štiriletnega bivanja v Ivory Coast sem se učil francosko /.../. Rad se učim jezike in kaže, da zlahka osvajam slovnico in zapletenosti tujih govorov. Vidim, da mi je življenje okoli po svetu odprlo bogate možnosti za prihodnost. /.../ Šest let sem živel v Aleksandriji in tam imam skupino prijateljev, o kateri sem sanjal, ko sem se prvič preselil tja. Vem, da je bila Aleksandrija moj dom. Kakorkoli, tudi dom te lahko začne utesnjevati in zdrseš v rutino. Ponovno sem bil pripravljen na razburljivo življenje onkraj morja. Užival sem v življenju v Zahodni Afriki /.../. Zdaj lahko rečem, da sem v preteklih sedemnajstih letih živel v petih državah na štirih različnih kontinentih in sem ponosen na vse, kar sem se naučil in kar sem videl. Če bi izbral, ne bi izbral druge poti (Changing Points of View, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44236.htm>)

LITERATURA

- Adapting, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44232.htm> (28. 7. 2010).
- Althusser, Louis (1980). *Ideologija in ideološki aparati države. Ideologija in estetski učinek* (ur. Zoja Skušek Močnik). Ljubljana: Cankarjeva založba, 35–99.
- Berger, Peter L., in Luckmann, Thomas (1988). *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Brumen, Vinko (1967). *Iskanja*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- Changing Points of View, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44236.htm> (28. 7. 2010).
- Cultural Adjustments, <http://future.state.gov/where/stories/transition/44233.htm> (28. 7. 2010).
- Goffman, Erving (1963). *Stigma*. London: Penguin.

- Examples of e-education projects in cooperation with the MIRK Institute, <http://www.mirk.si/snd/primeri%20IND.html> (28. 7. 2010).
- I am the child of a diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat> (28. 7. 2010)
- I'm 31 years old now and was the 'child' of diplomat, <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat> (28. 7. 2010).
- I was just doing an ..., <http://wanderlusting.org/would-you-want-to-be-the-child-of-a-diplomat> (28. 7. 2010).
- Jazbec, Milan (2006). *Slovenec v Beogradu 1987–1991*. Pohanca: samozaložba.
- Južnič, Stane (1977). *Socialna in politična antropologija*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Južnič, Stane (1983). *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: DDUU.
- Južnič, Stane (1989). *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Knjižna zbirka TiP.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom. Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Lukšič Hacin, Marina (2006). Tematizacija pojmov povratnik in povratništvo. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič Hacin in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, 133–144.
- Lukšič Hacin, Marina (2009). In kaj je ta transnacionalizem? Razmišljanja ob knjigi Jake Repiča »Po sledovih korenin«: transnacionalne migracije med Argentino in Evropo. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 47(1–2): 61–66.
- Lukšič Hacin, Marina, in Mlekuž, Jernej, ur. (2006). *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mikola, Maša, in Gombač, Jure (2008). Internet kot medij ohranjanja narodne in kulturne dediščine med Slovenci po svetu: stare dileme novih rešitev. *Dve domovini / Two Homelands* 28: 39–56.
- Mlekuž, Jernej (2008). Čapac.si, or on burekalism and its bites. An analysis of selected images of immigrants and their descendants in Slovenian media and popular culture. *Dve domovini / Two Homelands* 28: 23–37.
- Papastergiadis, Nikos (2000). *The Turbulence of Migration*. Malden: Blackwell Publisher Inc.
- Pirnat, Žiga (2009). Analiza problematike enakih možnosti v slovenski diplomaciji. *Enake možnosti v slovenski diplomaciji* (ur. Žiga Pirnat idr.). Ljubljana: Založba ZRC, 27–86.
- Payne, Michael (1996). *A Dictionary of Cultural and Critical Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Redfield, Robert, Linton, Ralph, in Herskovits, J. Melville (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist* 38: 149–152.
- Skok, Martina, in Videtič, Jernej (2002). Otroci slovenskih diplomatov in vključevanje v šole. *Primorska srečanja* 26(253/54): 28–34.
- Umek, Gerhard (1979). Kaj mi pomeni biti Slovenec, Slovenka. *Mladi Cankarjevci: glasilo učencev slovenske šole na Dunaju* 3: 6–9.
- Vah Jevšnik, Mojca (2008). Migrants with a mandate for nation building: international agency in multi-ethnic Kosovo. *Dve domovini / Two Homelands* 27: 29–44.
- Vah Jevšnik, Mojca (2009). *Building peace for a living: expatriate development workers in Kosovo*. Ljubljana: ZRC Publishing.
- Vertovec, Stephen (2001). Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4): 573–582.
- Vizjak, Marta (1979). Moje učiteljevanje na tujem. *Slovenski koledar '80*: 229–233.

- Wallraff, Gunter (1986). *Čisto na dnu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wimmer, Andreas, in Glick Schiller, Nina (2003). Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migrations: An Essay in Historical Epistemology. *International Migration Review* 37(3): 576–610.
- Zalokar, Jurij (1991). *Mavrična kača*. Radovljica: Didakta.
- Žitnik, Janja (2008). Statistical facts are human fates: unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(1): 77–94.

SLOVENIAN EMIGRATION IN THE LIGHT OF CHILDREN'S EXPERIENCE

Summary

The book tries to shed light upon childhood in Slovenian emigration context from the angles of different scientific disciplines. In the opening chapter (Part One), the presentation of the difficulties of defining the childhood and children in the cultural and historical studies is followed by the presentation of different positions of children in the migration process and the decisions about it. The text focuses on the five main forms of the positioning of children in the framework of unforced migrations. The first form is the migration of children together with the family, which is understood to be the most widespread form of migration and can occur as permanent, temporary, or one or the other – different for individual family members. The second form is a decision made by the parents – or by one of the parents – to migrate alone, leaving the children or some of the children at home with relatives, grandparents, neighbors or friends. The reasoning that leads to such a decision is most often a belief in the parents' returning when their living conditions would permit it or in the reunion of the family if the children are supposed to join them later. The third form is return migration, when the children return with their parents or move to their parents' native land by themselves and are inaccurately referred to as returnees, even though they were born abroad. The fourth form of the positioning of children in migration contexts is conditioned by work performed exclusively by women, i.e. the nursing of children. These children, the "beneficiaries" of this work, cannot be separated from the migration context which also includes children left at home by migrant women. The fifth form is the children who migrate alone, either following their parents' decision to send them to work or by going abroad upon their own decision. Of all these forms, the latter presents the only autonomous decision made by a child since in all the other cases the child is included in the elders' or parents' decisions. These forms of child migration, which ended long ago in Slovenian emigration, are still taking place in other parts of the world and are also represented in a part of the contemporary immigration to Slovenia. In the central part of the opening chapter, each position or form is illustrated by examples from the research projects, based on auto/biographical sources and narrative descriptions of subjective migration experience.

In the end, the opening chapter combines the children in the historical context of Slovenian emigration with the children in the context of immigration to Slovenia today in a united story. As in the majority of European countries, in the last few decades Slovenia has transformed from a country of emigrants to a country of immigrants. The migrant workers mainly come from the countries that once formed Yugoslavia (1945–1991), and their families follow them. The stigmatization of their children is associated with their ethnicity, their lack of familiarity with the Slovenian language, foreign-sounding names, and above all with the prevailing stereotypes and prejudices about immigrants from certain countries. The latter can also be created and spread by migration researchers. The conclusion suggests that the researchers of migration should take into account the subjectivity of the "objects" of their research projects and humanize the migrants, especially the children.

The second part of the book examines childhood in emigration context as it can be observed in Slovenian émigré literature and various Slovenian émigré websites. Nostalgia, idealization of the native land and the feelings of loneliness, detachment, isolation and despair in the new country are frequent themes in the literature of Slovenian emigrants, not only before the Second World War but also in the second half of the 20th century.

Exaggerated homesickness and the idyllic pictures of the emigrants' childhood in the old country become understandable if we know that many emigrants experienced the country of their settling for a long time after their arrival not as their new homeland but still as a "foreign country", and for some emigrants this never changed. Thus, the gilded memory of one's childhood "back home" became a most convenient emotional sanctuary from all the hardships of one's life in the "foreign land". But why was it so hard for the emigrants to accept the country of their immigration as their new homeland and to actually feel at home there? Jurij Zalokar, a psychiatrist who worked among Slovenian immigrants in Australia for many years, identifies several reasons for that. Firstly, the immigrants tried to escape the stressful flood of new impressions by reducing their contacts with the outside world, cutting down their entire communication to that within their families and to the most basic communication at work. As a result, most of the immigrants acquired insufficient knowledge of the language their children accepted as their own. This led them to a certain degree of isolation and alienated them from their children. Moreover, they often had to work two shifts in order to support their families, so there simply was not enough time to learn the language. The emigrants' social milieu became extremely limited; at best it included other members of their ethnic community. The family – their only true shelter – soon became the target of their general dissatisfaction. Homesickness and a constructed memory of an ideal childhood in an ideal place lost forever were an expected reaction. All this is abundantly reflected in émigré literature. The parents' excessive homesickness was more or less traumatic for their children. Besides, there are a number of stressful situations for the immigrant's children outside their homes. After several painful experiences the children try to prevent mockery at school or elsewhere by detaching themselves from everything ethnic, including their parents' ethnic organizations and societies without which their parents could not have survived in a foreign world that was not always hospitable to them. But new generations usually find efficient ways to establish new kinds of collective bonds between their homeland and the spiritual home of their parents – bonds that are reflected in their literary works as well.

The creation and use of websites is an interesting and important phenomenon for researchers of the transnational dynamics among Slovenian emigrants and their offspring. A crucial question here is the degree of participation of children and adolescents, as the Internet – the prime transnational medium – was the first to offer communication of many with many, as well as a wide range of possible lives or identities. Children of emigrants constantly move between different social systems with different norms and values; they are subject to different sets of rules and expectations; they live their lives in a dense transborder field of relations that incorporates people, spaces and values from different parts of the world. Thus they can be expected to build their identity in different ways, including through the Internet, which has become a synonym for free expression, the construction of (alternative) identities and revolt (Donath 2004). The next question worth asking is the degree of participation of parents, relatives and the community in the construction of this childhood. Research shows that at least some children of emigrants retain some knowledge of their parents' language, visit their homeland and even send money there, but the scale and the frequency of such practices decreases in subsequent generations. However, the Internet seems to offer a different picture – if only for those few seconds that it takes to post a message on a "wall".

The third part of the book focuses on some specific migrant situations. The authors of the chapters composing Part Three have examined some intimate aspects of migrant experience of children of the so-called Alexandrian Women, children in exile, and children of diplomats. The first of these chapters discusses the migrations of the children of the Slovenian women who went to Egypt in the first half of the 20th century to work there. The female migration process, known as the "Alexandrian Women", has been well researched in Slovenia. Much less known is the fact that the women's migrations led to many relocations of

their children. These migrations occurred in three major flows: from Goriška to Egypt, from Egypt to Goriška, and – after the Second World War and in particular the Egyptian national revolution in the 1952–1956 period – mostly from Egypt to various parts of the world. The migrations to Egypt and partly back to Goriška were very intense until 1935, when they were disrupted by the turmoil in the Mediterranean area foreshadowing the Second World War. At the end of the war the Slovenian families gradually started to leave the country. Intensive emigration from Egypt ended around 1958. At that time, the children of the Slovenians living in Egypt joined the migration flows when their parents sought new opportunities in other immigration countries – Australia, Argentina, Brazil, Canada, etc. Many of them also migrated to Italy or France, but only a minor part returned to Goriška. The migrations included children of all age groups since whole families had to leave Egypt in a short time. Before these developments, however, there were very intensive migrations between Goriška and Egypt. The migrant children can be divided into three main age groups. The first group is *babies*; the second includes *6 to 10 year old boys and girls*, and the third group *15 or 16 year old girls*. The chapter draws on the analysis of the memories and stories of the Alexandrian Women's children collected in the course of a wider research project entitled *The Alexandrian Women and their descendants*, which has been carried out by the Slovenian Ethnographic Museum since 2005. The analysis shows that individual children were included in several migrations: they travelled from Egypt to Goriška as babies, rejoined their mothers in Egypt as boys or girls, and when they were a little older, they were part of the collective emigrations of families from Egypt in the 1950s. Today, many of them live in Canada, Australia, Italy or elsewhere around the world.

The next chapter discusses Slovenian children in exile during the Second World War. Although childhood memories of exile are to a certain extent contaminated with dominant views on the period, they often also include elements that contemporary perspectives could not easily disclose. Compared with those of their parents, exiled children's perspectives on the period of their exile are usually less ideologically determined, less marked by one's anxiety about the future, and perhaps sometimes even a bit adventurous. However, one should note that the context of narration differs also in regard to the time of narration – whether it was during the Second World War, immediately following the war, during the 1990s, or today. It is important to understand the remembering as a process which is necessarily conditioned by the circumstances in which it takes place. By thorough study of testimonies – those of children as well as adults – one finds that forced migrations from Slovenian territory during the Second World War combine numerous ambivalent and often contradictory aspects. It is fair to say that the multi-layered nature of these experiences was silenced immediately after the war through the selection of sources pertaining to the war and the post-war years. The state of emergency caused by the war led to fanatic emotional interpretations of exile and in many ways consolidated the uniform image of the time of exile through the prism of self-sacrifice and suffering. In this perspective it was seen as unacceptable for a person not to have suffered during the war – unless he or she was on the side of the oppressors – and contemporary authorities also favored those parts of remembering which suited their interests. On the other hand, exiles were for a long time seen as second-rate citizens in relation to members of the NOB (National Liberation Struggle), which in the author's opinion strongly influenced the testimonial context at the time. Thus, even on the basis of a relatively small number of testimonies – keeping in mind that the research on child-exiles is still in its infancy – one may conclude that for various reasons a homogenous and collective image of exile prevailed over heterogeneous individual experiences. Although it is impossible to generalize on the basis of individuals' testimonies due to the vast variety of experiences and feelings, some of them nevertheless bring doubt upon the notion of an exclusively painful exile filled with suffering. This does not mean that

individuals did not experience exile as painful, tragic and sometimes also horrendous; quite the contrary. Nevertheless, the time of exile should probably be viewed in a more balanced perspective since during the war people did experience love alongside anxiety, joy and elation alongside fear, moments of abundance alongside scarcity. How can one otherwise account for the fact that some of the exiles did not return home after the war, that they settled in the land of their exile, got married and had families? How can one explain the not-so-few happy faces on the photographs of people in exile? These were the key moments which ignited the author's curiosity when she began to study this subject and guided her toward looking at this undoubtedly hard time through the lens of "real life". In order to further establish such a conceptualization of exile, she believes it would be helpful to look deeper into the pre-war period and trace the whole life of an individual. The intimate evaluation of the time of exile doubtlessly took shape through comparisons of life in peacetime with life during the war. Therefore – regardless of the considerable time distance and the tendency toward positive filtering of memory – she finds especially valuable recent testimonies of those who were once children in exile since they can offer a more detailed insight into certain aspects of the phenomenon in question.

The starting point of the last chapter is the fact that (continuous) temporary employment of diplomats abroad is also a form of migration. The research focuses on the population of children of diplomats and the question of the (re)socialization processes they experience when they move abroad with their parents. The interpretative scheme of the chapter is based on the theory of the social construction of reality (Berger, Luckmann) and the theory of acculturation (Redfield), while employing the concept of hegemony (Althusser) and processes of stigmatization (Goffman). Examples of turbulences discussed in this chapter involve language competence, status incongruence, status of a foreigner, stigma, split personality, generational conflict, and processes of reintegration upon returning back home, bearing in mind that return – in the social/cultural sense, and above all in terms of identity – is not possible.

A methodological junction of the different disciplinary and authors' research approaches employed in individual chapters consists in the common attempt to subjectivize the "object" of the research, primarily by taking into account a heterogeneous multitude of personal testimonies.

POVZETEK

Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje

Otroštvo v slovenskem izseljenstvu sodi med manj raziskane izseljenske teme. Knjiga ga poskuša osvetliti z zornih kotov različnih znanstvenih disciplin. Izhajajoč iz mnogovrstnosti zgodovinskih in kulturoloških definicij otrok ter kategorij otrok v izseljenstvu, predstavljenih v prvem, uvodnem delu knjige, so nas zanimala predvsem tista vprašanja, ki se jih dosedanje študije izrazito površno dotikajo ali pa so v njih sploh v celoti spregledana. Tako smo v drugem delu knjige najprej pogledali na otroštvo v izseljenstvu, kot se odraža v slovenski izseljenski književnosti in medmrežnih vsebinah. Tretji del knjige se osredotoča na doslej v veliki meri prezrte vidike otroštva v nekaterih posebnih izseljenskih situacijah. Avtorice v svojih poglavjih namreč raziskujejo intimno doživljajske migrantske izkušnje otrok aleksandrink, izgnanih otrok in otrok diplomatov. Metodološko stičišče različnih disciplinarnih in avtorskih pristopov raziskave je predvsem v poskusu subjektivizacije predmeta obravnave, oprtem tudi na čim različnejša osebna pričevanja.

KLJUČNE BESEDE

otroci, spomini, pričevanja, slovensko izseljenstvo in izgnanstvo

ABSTRACT

Slovenian emigration in the light of children's experience

Childhood in Slovenian emigration context is one of the less researched topics within Slovenian migration studies. The book tries to shed light upon it from the angles of different disciplines. Drawing on various definitions of children and categories of children in connection with migrations, presented in the first chapter, the authors were mainly interested in those aspects that have been more or less neglected in the past. The second part of the book examines childhood in emigration context as it can be observed in Slovenian émigré literature and various Slovenian émigré websites. The third part of the book focuses on some specific migrant situations. The authors of these chapters have examined some intimate aspects of migrant experience of children of the so-called Alexandrian Women, children in exile, and children of diplomats. A methodological junction of the different disciplinary and authors' research approaches employed in individual chapters consists in the common attempt to subjectivize the "object" of the research, primarily by taking into account a heterogeneous multitude of personal testimonies.

KEY WORDS

children, memories, testimonies, Slovenian emigration and exile

Recenzentke in recenzenti

Dr. **Sanja Cukut Krilić**, Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Marjan Drnovšek**, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Jernej Mlekuž**, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Kristina Toplak**, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Petra Svolfšak**, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Dr. **Luka Vidmar**, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Avtorice in avtor

Dr. **Jure Gombač**, docent, znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: jure.gombac@zrc-sazu.si, tel.: +386-1-4706-468, faks: +386-1-4257-802

Mag. **Daša Koprivec**, muzejska svetovalka, kustodinja za slovenske izseljence in zamejce v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, Metelkova 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: dasa.koprivec@etno-muzej.si

Dr. **Marina Lukšič Hacin**, izredna profesorica, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: luksic@zrc-sazu.si, tel.: +386-1-4706-486, faks: +386-1-4257-802

Dr. **Mirjam Milharčič Hladnik**, docentka, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: hladnik@zrc-sazu.si, tel.: +386-1-4706-461, faks: +386-1-4257-802

Dr. **Urška Strle**, raziskovalna sodelavka, Nanoška 17, SI-1111 Ljubljana, e-pošta: ursulus@yahoo.com

Dr. **Janja Žitnik Serafin**, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: janja.zitnik@zrc-sazu.si; tel.: +386-1-4706-463; faks: +386-1-4257-802

IMENSKO KAZALO

- Acman, Elica, 59, 60
Acman, Ivan, 60
Adamič, Louis, 8, 11, 20, 28
Althusser, Louis, 64, 65, 74, 80
Ambrožič, Jože, 28
Aries, Philippe, 7, 8, 10, 16, 33, 34, 39
Avsenik Nabergoj, Irena, 28, 30
- Bahovec, Fred, 28, 30
Baskar, Bojan, 8, 16
Beličič, Vinko, 26
Beniger, Louis, 21
Berger, Peter L., 64, 65, 67, 74, 80
Bergles, Ciril, 19, 22, 24, 26, 27, 30
Borjas, George J., 32
Borovnik, Jernej, 56, 61
Bošnjak, Dragica, 11
Boyd, Monica, 33, 40
Brumen, Vinko, 71, 74
Bryant, John, 39, 40
Budin, Zdravko, 58
Bükvič, Frank, 18
- Caces, Fe, 32, 40
Cankar, Ivan, 8
Carevska, Nada, 30
Castles, Stephen, 32
Chee, Anna, 40
Cikić, Sanja, 34, 40
Cimerman, Ivan, 22, 26, 30
Cossack, Godula, 32
Cukut Krilić, Sanja, 2, 82
- Čavič, Uroš, 37, 40
- de Mause, Lloyd, 8, 16
de Saussure, Ferdinand, 64
Debeljak, Tine, 24, 25, 26, 28, 30
Debeljak, Tine ml., 26, 30
Detela, Lev, 18, 22, 27, 28, 30, 31
DeWind, Josh, 33, 40
Dimkaroski, Ljuben, 24, 30
Dimkovska, Lidija, 18, 24, 30
Dolenc, Daniela, 28
Donath, Judit S., 33, 40, 78
- Donchenko, Adele, 20, 21, 22, 23, 28, 30
Drnovšek, Marjan, 2, 4, 51, 82
Dufoix, Stephane, 34, 40
- Ehrenreich, Barbara, 16
Elkins, David J., 33, 40
- Faulstich Orellana, Marjorie, 33, 40
Fawcett, James T., 32, 40
Fekonja, Špela, 57
Ferenc, Tone, 53, 57, 58, 61
Fujs, Metka, 57, 61
- Glick Schiller, Nina, 33, 38, 40, 41, 63, 76
Glušič, Helga, 31
Gobetz, G. Edward, 20, 21, 22, 23, 28, 30
Goffman, Erving, 64, 66, 74, 80
Gombač, Jure, 32, 34, 40, 61, 68, 75, 82
Gombač, Marie, 12
Gombač, Metka, 57, 61
Gramsci, Anthonio, 64
Grill, Vatroslav, 28
Gruden, Pavla, 26
Gurak, Douglas T., 32, 40
- Haag, Michael, 43, 51
Harris, John R., 32
Herskovits, J. Melville, 75
Hliš, Daniela, 26
Horvat, Avgust, 4
Hribar, Drago, 58, 61
Hrženjak, Majda, 44, 51
Humar, Vesna, 44, 51
- Ignjatović, Nebojša, 24
Ingolič, Anton, 56, 61
- Jazbec, Milan, 70, 75
Jeruc, Dimitrij, 25
Jevnikar, Martin, 31
Jontez, Ivan, 28
Jugg Molek, Mary, 20
Južnič, Stane, 23, 30, 64, 66, 75
- Kalc, Aleksej, 43, 51

Kerin Sterle, Ivanka, 53
 Kerže, Frank, 28
 Klančar, Anton J., 21
 Kobal, Andrej, 24
 Kobal, Ivan, 27
 Kociper, Stanko, 18
 Kolman, Nataša, 20
 Koprivec, Daša, 14, 16, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 82
 Kovačič, Erik, 24
 Kramolc, Ted (Božidar), 18
 Kristan, Etbin, 20
 Kritz, Mary M., 40, 41
 Krivec, Jože, 18, 23, 24
 Krivic, Ada, 61
 Krušič, Marjan, 48, 51
 Kunčič, Mirko, 24, 25, 28

Laguerre, Michel, 34, 35, 40
 Lam, Wan Shun Eva, 40
 Lapuh, Ivan, 26
 Lavrenčič, Devana, 58, 61
 Lee, Everett S., 32
 Levhari, David, 32, 41
 Levi, Primo, 61
 Lewis, Arthur, 32
 Lim, Lin Lean, 40, 41
 Linton, Ralph, 75
 Lucassen, Jan, 55, 61
 Lucassen, Leo, 55, 61
 Luckmann, Thomas, 64, 65, 67, 74, 80
 Lukšič Hacin, Marina, 13, 16, 23, 31, 36, 40, 41, 51, 61, 63, 64, 65, 66, 73, 75, 82

Magister, Albin, 26
 Makarovič, Gorazd, 61
 Makuc, Dorica, 43, 47, 51
 Marolt, Marijan, 18
 Mauser, Karel, 18, 20, 24
 Meden, Ahac, 34, 40
 Medvešek, Milan, 21, 28
 Miklavčič Brezigar, Inga, 43, 51, 52
 Miklavčič, M. B., 26
 Mikola, Maša, 23, 31, 34, 36, 40, 68, 75
 Milanič, Irena, 4
 Milharčič Hladnik, Mirjam, 7, 10, 11, 16, 31, 36, 40, 52, 53, 60, 61, 82
 Mizerit, Tone, 28
 Mlekuž, Jernej, 2, 16, 32, 33, 41, 52, 53, 61, 70, 73, 75, 82

Modic, John, 19, 20, 23
 Molek, Ivan, 20, 31
 Mussolini, Benito, 13
 Myrdal, Gunnar, 32, 41

Nielsen, John P., 28
 Novak, Michael, 21, 22, 23, 31
 Novak, Zdravko, 22
 Novak, Zvonko A., 28

Oven, Joško, 21

Palir, Rado, 56
 Papastergiadis, Nikos, 63, 75
 Papež, France, 24, 25, 26, 28, 30
 Parreñas, Rhacel Salazar, 15, 16
 Passerini, Luisa, 15, 16
 Pavlovčič, Milan, 24
 Payne, Michael, 75
 Petrič, Jerneja, 4, 19, 20, 21, 24, 26, 28, 31
 Piore, Michael, 32
 Pirnat, Žiga, 64, 75
 Pleše, Iva, 34, 40, 41
 Plummer, Ken, 10, 16
 Pohar, Jennie, 11
 Portelli, Alessandro, 12, 16, 54, 61
 Praček Krasna, Anna, 21, 28
 Preložnik, Slavko, 59
 Prešeren, Jože, 22, 26, 27, 31
 Pribac, Bert, 26, 30, 31
 Prisland, Marie, 11, 16, 21, 31
 Prosen, Rose Mary, 21, 22
 Puhar, Alenka, 8, 9, 10, 16

Rakovec, Karel, 25
 Ravenstein, Ernst Georg, 32
 Redfield, Robert, 64, 75, 80
 Repič, Jaka, 33, 41, 75
 Rheingold, Howard, 33, 41
 Ribičič, Josip, 54, 58, 61
 Rogelj, Janko N., 28
 Rot, Andrej, 29
 Russel, Arlie, 16

Senjković, Reana, 40, 41
 Simčič, Zorko, 29, 30
 Simikič, Alenka, 55, 61
 Skok, Martina, 64, 72, 75
 Skušek Močnik, Zoja, 74
 Slabe, Anton, 21

Slamič, Ivana, 51, 52
Snoj, J., 26
Stark, Oded, 32, 41
Strle, Urška, 53, 82
Svoljšak, Petra, 2, 82

Šeleva, Elizabeta, 18, 31
Šetinc, Franc, 53, 54, 56, 57, 61
Škrlj, Katja, 14, 16, 43, 47, 52
Štrajnar, Milena, 55, 61
Šušteršič, Mirko - Valiant, 25

Tavčar, Zora, 23, 28, 29, 31
Terbovec, Anton J., 28
Terčak, Stane, 58, 59, 60, 61
Thorne, Barrie, 40
Todaro, Michael, 32
Tomašič, Caroline, 26
Tomšič, Marjan, 14, 16
Tonkli, Štefan, 24
Toplak, Kristina, 2, 4, 23, 31, 36, 41, 52, 82

Umek, Gerhard, 71, 75

Valencic, Anna, 19, 31
Valenčič, Slavko, 58, 62
Verbič, Urška, 59
Verginella, Marta, 54, 55, 57, 59, 62
Vertovec, Stephen, 33, 40, 63, 75
Videtič, Jernej, 64, 72, 75

Vidmar, Alojz, 58
Vidmar, Luka, 2, 82
Vizajak, Marta, 70, 75
von Mann, Marga, 60
Voršič, Vladimir Jurij, 24
Vučkovac, Rade, 24

Wallraff, Gunter, 71, 76
Warnock Fernea, Elizabeth, 43, 45, 52
Waters, Mary C., 40
Wimmer, Andreas, 33, 41, 63, 76

Zabasu, Sabina, 55
Zaitz, Anton, 19, 20
Zalokar, Jurij, 23, 27, 31, 66, 69, 76, 78
Zlotnik, Hania, 33, 40, 41
Zontini, Elizabetta, 33, 41
Zorman, Ivan, 28
Zupan, Ivan, 21
Zupančič, Katka, 20, 21

Žagar, Cilka, 22, 27
Žigon, Ivan, 27
Žigon, Zvone, 48, 52
Žitnik Serafin, Janja, 1, 2, 4, 18, 22, 28, 31, 39, 41, 69, 76, 82
Žitnik, Vinko, 19, 25
Živič, Ivan, 57
Žnidaršič, Ivica, 58, 62
Žohar, Jože, 22, 26, 27